

VESZPRÉM
MULTJA ÉS JELENE.

A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXXVI.
NAGYGYÜLÉSÉNEK VESZPRÉM VÁROSA NEVÉBEN

FELAJÁNLJA

BÁRÓ HORNIG KÁROLY
VESZPRÉMI PÜSPÖK.

VESZPRÉM, 1912.
EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.

ELŐSZÓ.

»A Dunántúlnak nemzetünk kiművelése körül mindig vezérszerep jutott, mire földtani fekvése is kiválólag képesítette« mondja Békefi – a »*Balaton tud. tanulmányozásának Eredményei*« című nagybecsű munkájában, 3. l. – és hozzá áll Pauler, – A »*Magyar Nemzet Története*«, I, 8. l. –: »... a Dunántúl cultura és népesség tekintetében gyöngye volt ama tartományoknak, melyeket a bejövő magyarok a Kárpátoktól délre találtak« ...

E két, egyképen tekintélyes tollból eredt kijelentést bővebben fejtegetni vagy bizonyítani akarni felesleges, hanem igenis: mindkettő, úgyszólván, kényszerítő alkalmul szolgál a figyelmes olvasónak arra, hogy végig jártatván szemeit a történelmen, gyakran csodálattal, nem ritkán fájdalommal szemlélje Magyarország e kiváló részének váltakozó sorsában számos történelmi drámáknak, de érdekes kulturai mozgalmak és küzdelmeknek is visszfényét, nyomait és hatásait, melyek az évezredek folyamában Európát mozgásba hozták, gyakran megrázkódtatták, de nem mindig előbbre vitték.

Mindebből a Dunántúlnak bőven kijutott.

Nem lehet feladatomban e helyt praehistoricus, eléggé élénk életének nyomait fürkészni, sem azt az izzó forrongást ecsetelni, melynek közepette a római korszak előtt az egymásba ütköző vad néptörzsek áztatták a

IV

Dunántúl földjét saját és a gyenge szláv őslakók vérével; mert csak a római foglalással kezdődnek itt cultura és állami rend, — melyek szépek voltak, néha fényesek, de mulandók, mint minden emberi alkotás.

A római, sasszemével csakhamar meggyőződven arról, hogy innen éjszak és kelet felé védelmezheti már némileg ingadozó birodalmát, egyik katonai központjává tette a Dunántúlt, és légiói nyomában, mint másutt is, jött az állami szervezkedés, a polgári rend és civilizatio, melynek romjai még ma is érdeklődő figyelmünket magokra vonják, számos buzgó régész fáradhatlan kutatásainak, néha talán álmainak is hálás tárgya, amikről, hogy csak Veszprém környékére mutassak, a fentebb idézett munkákon kívül Rhé Gyulának »*Ős- és ókori nyomok Veszprém körül*« című dolgozata és a Veszprémvármegyei Muzeumegyletnek, Laczkó Dezső tanár tollából kikerült 1911-ik *Évi Jelentése* hangosan szóló tanubizonyosságot tesznek.

Egy remekül kiszámított, a római mérnököknek egész genialitásával tervezett és épített, első sorban természetesen hadászati, de önkényt kínálkozóan kereskedelmi és ekként polgárosodási céloknak is szolgáló, sűrűen elhelyezett »mansiók« által őrzött uthálózat vontá be akkor a Dunántúlt, kötve össze a virágzó nagyvárosokat, melyeknek központja a fényes Carnutum volt, a honnan Tiberius indult Marbod ellen, ahol Márk Aurél bölceleti munkáinak egyik érdekes részét írta; ahol a hadsereg Septimius Severust kiáltotta ki császárként és ahol Diocletian szintén a hadseregnek jelenté be lemondását, hogy Spalatóba egyszerű gazdának vonuljon vissza, ő, akit kénytelenek vagyunk a római világ egyik legelszántabb hadvezérének, de kiváló törvényalkotónak is elismerni.

S nem egészen hetven év múlva a quádok dulván fel Carnutumot, másfél évezrednél tovább a szántóvas járta helyét a volt fejedelmi városnak, melyről Bécsnek legújabb tudós történetirői — Kralik-Schlitter — meg-

bocsátható retrospectív kárörömmel hangoztatják, hogy Faviana e hatalmas vetélytársának végveszte tette csak lehetővé, hogy Vindobona fentarthatta magát és azzá lehetett a mi ma; Pannonia pedig ismét vad népáradatok hullámvászásának szinterévé lett, amelyen markomanok és quadok, hunnok és langobardok rohantak végig, sőt az avarok, kiknek Justinian a VI. század végén ott hazát kívánt teremteni, sem tarthatták fenn magokat, mert Nagy Károly büntető karja alatt ők is elbuktak, ki győzelmes fegyvereit egészen Sabariáig hordván, ugyane tájon a Dunántúl egyik részének odcsatolásával, birodalma határának védelmére az első „Ostmark“-ot szervezte, mely aztán unokája alatt a IX. század elején Privinának, a volt nyitrai fejedelem és most Lajos hűbéresének, egészen a Balatonig terjedő tartományát képezte.

Ekkor jelent meg a magyar, s a jámbor bennlakókkal könnyen elbánván, először is mint Arnulf császárnak szövetségese lépte át a német területek határait, de aztán, mint a féktelen tenger csapdossa partjait, egy századon át végig száguldozott Európán, mignem a Lechfelden, nemzeti szokás szerint, de nem utoljára önkárán tanulva, bölcs fejedelmek alatt állammá kezdett alakulni, és az igazi civilizatio egyedül célra vezető eszközét ragadta meg: a quedlinburgi béke után komolyan tért a kereszténységre, melynek hírét már régebben hallhatta, sőt gyenge árnyéka is kísérthetett soraiban, ha igaz, mit Pauler mond, (I, 18.) hogy az első hittérítők már Lebediában fordultak meg, míg itt, Pannonia lakói közt, Salzburg, Passau és Aquileja felől az új világosságnak egy-egy sugara hatolt be a szellemi vadonba, és hogy nem eredménytelenül, azt Szalaváron vagy Mosaburgon kívül a pécsi cubiculum is bizonyítja, mely már akkor, midőn Aquincumban a Mithras-cultus ülé még orgiáit, gyűjté ájtatos hiveit naiv izléssel ékesített falai közé.

A megtérés eléggé gyorsan terjedt, és alig egy századdal azután, hogy a pogányság Somogyvár mellett haláltusában letört, Esztergom és Veszprém, Pannonhalma, Fehérvár és Pécs hirdették, mint az Egyház szintannyi erős várai a kereszt vallását, és azzal Jób bazilikájának büszke ivkövén: »*Mentem Sanctam, spontaneam, honorem Deo et Patriae liberationem.*«

S ime, ismét három század leteltével mindez majdnem egészen eltűnt a föld színéről; — emberi munka volt, nem a megtérés, mely, mint az isteni kegyelem műve az igaz szivekben elenyészhetlen, hanem annak külső jelenségei. Csak Pannonhalma emelkedik ma még büszkén őseredeti helye táján és részben Pécs, bár közvetlenül mellette a hetyke minaret mintegy sajnálkozik, hogy testvérei közül annyira mennyire megkímélte; de Esztergomban, nem tudom hányadik főtemplom emelkedik, egyre hanyatló stylben elődjei romjain, Veszprémben pedig és Fejérvárrott a tudós kutatók keresik és sejtik István és Gizella, de még csak Hollós Mátyásnak is nyomait, a letűnt nagyság árnyékait.

Mindebből a fényből, de mindebből a romlásból kijutott Veszprémnek is a maga része, melyet Békefi szerint (188 l.) már földtani fekvése is, a Dunántúl közepén a kereszténység egyik csomópontjává jelölte ki, annak a Dunántúlnak, mely, hogy ugyane szerzőnek szavaival éljek: a magyar keresztény művelődésnek bölcsője, és — tegyük hozzá, ma szerény, de buzgó munkatársa.

Túlhosszura nyulna ezek után előszóm, ha e művelődésnek a Dunántúlban való virágzásának nyomait még az irodalom terén is részletesben fürkészném. A kézi malom mellett éneklő parasztleánytól — a magyar költészet ez első hirnökétől kezdve, Berzsenyi, a Kisfaludiak és Vörösmarty-ig mily hosszú sora a költői lángelméknek vonul el lelki szemeink előtt, kiket a Dunán-

túl szült. A csatári Guthkeled-biblia, és a Jordánszky-Codex, még Magyar Benigna imádságos könyve, melynek versei Petrarca hatása alatt készültek, dunántúli eredetűek, míg Vethési Albert és az ifjabbik Vitéz János, Mátyásnak szintúgy, mint hasonnevű bátyja, az esztergomi érsek, minderre használható diplomatája, kinek gyönyörű Pontificalját Fraknói Vilmos fedezte fel és adta ki, de még mindkettőnek rokona, Cesinge János, kiben a renaissance-költő nem ritkán nagyon is háttérbe szorította a papot, mindnyájan a dunántúli, tüzetesen a két első veszprémi püspökök is voltak, nem különben mint Biró Márton is, terjedelmes, magvas, egyes részleteiben kissé jellegzetes irodalmi működésével is.

Sőt, hogy befejezésül ismét a régi kor, irodalmunk hajnalhasadtáig térjek vissza: ha igaz, hogy Chriembild vesztének hírét a hun hegedős, kissé nem hun hangzásu nevén: Stömmel, hozta Etzelburgból Piligrin passau püspöknek, aki azt Konrád iródeákja által feljegyeztette, akkor az Ilias és Odyssea méltó vetélytársának, a Pannonia Megvételéről szóló Énekkal rokontárgyu Nibelungendliednek is gyökerei a Dunántúlban rejlenek.

De megállok. A Dunántúl történetéről többet írni a hely szűke tiltja, de tehetségem sincs hozzá. E futólagos vázlattal csak azt szerettem volna feltüntetni, hogy Veszprém városa, a Dunántúlnak e központja, melynek nemzetünk kiművelése körül mindig kiváló szerep jutott, méltó arra, mely hazánk egyik legelőkelőbb tudományos testületének nagygyűlését falai közt fogadja és üdvözölje.

HORNIG.

I.

VESZPRÉM A KÖZÉPKORBAN.

IRTA

BÉKEFI REMIG DR.

I. A veszprémi püspökség.

A veszprémi püspökséget Szent István király alapította *Szent Mihály arkangyal tiszteletére*.¹ Az alapítás éve bizonytalan; mert az 1009-ik évet csak később toldották az idevágó oklevél szövegéhez.² Az egyházmegye határait négy vár — Veszprém, (Székes-) Fehérvár, Kolon és Visegrád — megyéjére, vagyis területére állapította meg; s így a veszprémi püspökség magában foglalta Veszprém, Fejér, Pilis, Zala és Somogy megyéket, tehát *a Balaton környékét is*.³ A püspökséget a szent király ellátta birtokokkal és felruházta jogokkal. Ezek megsértőire nyolcezer font aranyat, a niceai zsinaton jelen volt 318 atyának átkát és a pokolnak örök tűzét szabja büntetésül. Veszprém első püspöke István.⁴ A veszprémi *székes-egyházat* Gizella királyné építtette alapjaitól kezdve.⁵ Bizonyára a Gizella királyné és a veszprémi püspökség közötti viszony eredményezte, hogy Veszprém *a magyar királynék székhelye* lett s a királynék fölkenésének és megkoronázásának joga a veszprémi püspököt illette meg. E jog gyakorlata elé azonban 1215-ben az

¹ . . . »sancti Mychaelis Wesprimiensis ecclesia« . . . (Hazai Okmánytár VI. k. 2. l.)

² Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. 67. l.

³ Legenda Min. cap. II., Leg. Mai. cap. III., Hartvik cap. III. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 3—4, 15, 39—40.) — (Kézai: Gest. Hung. lib. II. cap. I. M. Florianusnál, kiadva a Fontes Dom. II. 73.)

⁴ Hazai Okm. VI. k. 1—2. l.

⁵ Legenda Maior cap. IV. (*M. Flor.*: Font. Domest. I. 18.) — Hartvik-legenda VI. fej. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 46.)

esztergomi érsekség részéről akadály gördült s perre került a dolog. A kiküldött pápai bírák a két fél jogát, ezek beleegyezésével, 1216-ban, következőképen állapították meg: Ha a királyt és a királynét egyidőben kell megkoronázni és fölkenni, akkor az esztergomi érsek megkoronázza és fölkeni a királyt, a veszprémi püspök meg a királynét. Ha csak a királyné megkoronázásáról és fölkenéséről van szó, akkor a veszprémi püspök koronázza, az esztergomi érsek pedig fölkeni a királynét. S ha ilyenkor az esztergomi érsek nincs jelen, akkor mind a koronázást, mind a fölkenést a veszprémi püspök végzi.¹

Ez időtől kezdve ez a jogi helyzet egész a mohácsi vészig érvényben volt. A Habsburgok alatt a veszprémi püspök joga a gyakorlatban oda szorult össze, hogy a házi koronát a veszprémi püspök teszi a királyné fejére; de a királyné fölkenését és a szent koronának a királyné jobb vállára helyezését az esztergomi érsek végzi.²

Veszprémben volt Gizella királynénak egy nagyon értékes arany koronája, mely a drágakövek leszámításával tizenkét arany márkát nyomott. Ezt II. Endre király, midőn a keresztes hadba menet Veszprémben megfordult, Róbert püspöktől megkapta s keleten száznegyven ezüst márkáért értékesítette; viszonzásul a veszprémi káptalannak meg a Balaton mellékén több birtokot adott.³

A veszprémi püspök, mint a királyné kancellárja, IV. Béla 1268-iki rendelkezése szerint évi ötszáz márkát húz a királyné jövedelmeiből.⁴

A veszprémi püspökök életéből nem egy nevezetes mozzanat maradt ránk. Így teszem, a veszprémi püspök Veszprém megyének örökös főispánja.⁵

¹ Monumenta Episcopatus Vesprimiensis I. 35.

² Kollányi Fer.: A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. Veszprém, 1901 46—96. és 106—145. l.

³ Fejér: Cod. Dipl. VII/I. 209. — Zal. Okl. I. 322—323.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. IV/III. 501.

⁵ 1318. (Zal. Okl. I. 146.)

Róbert Károly 1313-ban egész Veszprém vármegyét István veszprémi püspöknek adja; ez meg ezért cserébe átengedi a nagyszigeti (Csepel-sziget) tizedeket, a papi negyed leszámításával.¹

VI. Kelemen pápa István veszprémi püspöknek 1344. szept. 2-án megengedi, hogy egyházmegyéje összes javadalmas papságára egy izben adót vethessen.²

VI. Kelemen pápa a veszprémi püspöki székre 1345. márcz. 2-án Galhardus de Carceribus csanádi püspököt helyezte át.³ Nagy Lajos ezt a főpapot Veszprémbe nem akarta elfogadni, *mert nem tudott magyarul*; pedig a veszprémi püspök a királyné kancellárja, őt koronázza s a tanácsban az első hely az övé.⁴ Miért is a király arra kérte a pápát, hogy Miklós kalocsai választott érseket, az ő titkárát helyezze át Veszprémbe.

A pápa kéri a királyt, ne tagadja meg beleegyezését. Mert — úgy mond — már ezelőtt is voltak magyarul nem tudó emberek a veszprémi püspöki széken,⁵ akik a kancelláriai teendőkkel a veszprémi prépostot vagy más alkalmas embert bíztak meg.⁶ Az eredmény az lett, hogy a pápa Galhardust már 1346 jul. 19-én brindisi érsekké nevezte ki.⁷

János veszprémi püspököt 1348-ban Nagy Lajossal Nápolyban látjuk.⁸

IV. János — a ki a Gara-nemzetség tagja volt — mint a kisebb rendek birtokosa jutott a veszprémi püspöki székbe. Ebben már négy esztendőnél többet töltött, midőn fölszenteltetésre elhatározta magát. Erre VI. Kelemen pápa 1351 máj. 30-án adja meg neki

¹ Fejér: Cod. Dipl. VIII/V. 87.

² Mon. Episc. Vespr. II. 104.

³ Mon. Episc. Vespr. II. 109.

⁴ . . . »linguam ignorantem ungaricam«. (U. o. II. 115.)

⁵ . . . »in eadem ecclesia fuerunt hactenus episcopi linguam ungaricam ignorantes«. (U. o. II. 115.)

⁶ U. o. II. 114—115.

⁷ Mon. Episc. Vespr. II. 117.

⁸ Mon. Episc. Vespr. II. 126.

az engedelmet¹ oly értelemben, hogy a fölszentelésre azt a püspököt szólítsa fel, a kit akar.²

László veszprémi püspök 1375-ben a király orvosa.³

Zsigmondot 1387 márczius 31-én a veszprémi püspök koronázza királylyá.⁴

Zsigmond király 1426 aug. 22-én Uski János veszprémi püspököt bizza meg, hogy az ő nevében a római szent-székkal a szövetséget kösse meg.⁵

IV. Sükösd pápa 1481 február 15-én búcsut engedélyez ama magyarországi híveknek, a kik a veszprémi püspök által megállapítandó templomokban meggyónnak s megáldoznak és a török elleni háborúra adakoznak.⁶

A veszprémi püspökség birtokait a Zapolyai-párt hívei annyira elpusztították, hogy már hadi kötelezettségének sem tehetett eleget. Ezért Ferdinánd király 1530 ápr. 11-én még a tihanyi apátságot is hozzá csatolja, a melyet utolsó apátja éppen azért vesztett el, mert Zapolyai pártjához csatlakozott.⁷

II. Veszprém vára.

Veszprém már fekvésénél fogva várul kínálkozik. Hatalmas sziklahegye, három oldalról meredek alakulatával és mély völgyével, már magában véve természetes erősség.

Veszprém a püspökség megalapítása óta püspöki székhely. Fönn a hegyen, vagyis a várban emelkedett a *Szent-Mihály székesegyház, a Mindenszentek*

¹ Mon. Episc. Vesp. II. 138.

² U. o. II. 139.

³ Veszpr. káptalan házi levéltára. 1375.: Ep.: Tapolca 13.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. X/I. 327.

⁵ Mon. Episc. Vesp. III. 55 - 56.

⁶ Mon. Episc. Vesp. III. 273—275.

⁷ Egyháztört. Emlékek a magy. orsz. hitújítás korából II. 26.

prépostsági kápolnája,¹ a püspöki palota² és a káptalan tagjainak lakása.³

Gathalóczy Mátyás veszprémi püspök Bodó Miklós bácsi prépostot 1443 jún. 1-én a veszprémi vár *belső szobájában*, mely a püspöki komornyik-ház mellett keletre esett, teszi meg coadiutorának. Kiköti a püspök, hogy *ő a veszprémi belső várban, a püspöki házakban tetszése szerint lakhatik*.⁴ 1453-ban már meg is tudjuk, hogy Gathalóczy Mátyás püspök a veszprémi vár felső szobácskájában szokott tartózkodni.⁵

1448-ban a veszprémi várnak egy *nagyobb palotája*.⁶

A veszprémi püspök palotájában 1512-ben van egy nagy terem, melyet II. Gyula pápáról neveztek el.⁷

A várban lakott természetesen a *várnagy is*. Ilyen volt 1395-ben Vámosi Imre fia, Ányos Gergely;⁸ 1421 okt. 18-án Akai Péter;⁹ 1430-ban Faiszi Ányos Mihály egyúttal Veszprém vármegye alispánja és veszprémi várnagy is.¹⁰ Bodó Miklós a (székes-)fehérvári Szűz-Mária egyház prépostja és Unyomi Miklós veszprémi várnagy a veszprémi káptalannak Erek, Diáki és Nyirág falukból esedékes tizedét 1454 máj. 16-ika előtt lefoglalták. Ezért Albert esztergomi érseki vikárius őket megidézi.¹¹ 1459-ben Csernavodai Domokos és Maróthi János,¹² 1501-ben Eszényi Benedek,¹³ 1509-ben

¹ Lásd alább: »*Veszprém egyházai*« cím alatt.

² Veszprém topographiájára becses adatokat tartalmaz dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában című monumentális munkája III. köt. 216—218.

³ Fejér: Cod. Dipl. VII/I. 500.

⁴ Hártýára írt eredetije a veszprémi kápt. házi levélt. 1443. Epp.: Litterae adiunctae 12.

⁵ Esztergomi kápt. házi lev. Lad. 45. f. 12. n. 13. nyomán közli Csánki III. 216.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1448. Veszpr. eccl. et. capit. 38.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1512. Veszpr. eccl. et capit. 72.

⁸ Haz. Okm. III. 251.

⁹ Haz. Okm. IV. 279.

¹⁰ Sörös P.: A bakonybéli apáts. tört. I. 471.

¹¹ Zal. Okl. II. 553.

¹² Haz. Okm. II. 347.

¹³ Veszpr. kápt. házi lev. 1501. Márkó 29.

Kelemen nemes,¹ 1538 júl. 7-ike előtt meg Garay Benedek viseli Veszprémben a várnagyi tisztséget.²

Veszprém várának, a Szent-Mihály székesegyház mellett, legnagyobb dísze az *iskola* volt. Tudja meg mindenki — mondja IV. László király, — hogy Veszprém városában amaz időtől fogva, melyben Magyarországon a katolikus vallás meggyökerezni kezdett, Isten kegyelméből, a szabad mesterségeket, melyek által leginkább az isteni parancsok világosabban megmagyaráztatnak, miként Párisban, Franciaországban, a tanítók tudományának kitűnősége és a tanulók tömeges látogatása által, egész Magyarország egyházai fölött a virágzó hírnév eddig egyre növekedő fényvel ragyogta be és a jogtudomány az ország jogainak megőrzése céljából, ugyanott első rangra emelkedett.³

Ezt a híres iskolát Csák Péter nádor hadai 1276-ban a székesegyházzal együtt elhamvasztották.

Ez iskoláról azelőtt azt vélték, hogy egyetem volt. Pedig, mint éppen én kimutattam, *a veszprémi iskola sem keletkezésekor, sem később nem volt egyetem (studium generale), hanem székesegyházi iskola, melyben a szabad mesterségeken (artes liberales) kívül a jogot is tanították.*⁴

Veszprém jeles iskoláját már IV. László király újra életre akarta kelteni⁵ Veszprém város sanyargatása után — úgymond a király — már több ízben visszahelyezettett régi fényébe a szabad mesterségek iskolája, mely most ugyanez egyház ellenségeinek gonoszsága következtében majdnem izzéporrá égett. E pusztítást és rombolást a könyörtület

¹ Vasvári kápt. orsz. levélt. Episcopatus Vesprimiensis fasc. C. nr. 17.

² Magy. Nemz. Múzeum levéltára. 1538 júl. 7-iki okl.

³ Katona: Hist. Crit. Regum Hung. stirpis Mixtae. Tom. I. Ordine VIII. a Praefatióban. Fejér: Cod. Dipl. V|II. 347—348.

⁴ Békefi Remig: Árpádkori közoktatástügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. (Századok 1896. 321—337.)

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1489. Csaba 15.

részvételével körülfogni óhajtván és új felvirágzását összes törekvésünkkel elérni lélekből igyekeztvén, hogy ott az iskola, amely eddig virágzott, újjáalakíttassék és a jogtudomány művelése és az isteni dicsőség eszközei, melyek fölfüggesztettek, visszaállíttassanak: a (sió)-foki vám ama részét, mely eddig a somogyi ispánnak járt, kegyünk teljességéből ugyanennek a veszprémi egyháznak örök és sérthetetlen joggal adjuk, saját pusztulásának és rombadőlésének megszüntetése végett.¹

Veszprémi iskoláról ezután jó két századon át mit sem hallunk. De 1508-ban ismét elének tűnik a Bold. Szúzról nevezett kápolnájával és ennek házával együtt.²

Ismerjük Veszprém iskolamesterei közül Lukácsot 1489-ből és Pált 1532-ből. Ezekről azonban nem állapítható meg, vajjon a székesegyházi vagy a városi iskolában tanítottak-e.³

Veszprémi *pénzekről* már 1338-ban esik szó.⁴ Gathalóczy Mátvás veszprémi püspöktől meg 1443-ban azt tudjuk meg, hogy *a veszprémi püspöknek a veszprémi várban pénzverő joga van.* Ezt az ő coadiutorával, Bodó Miklóssal megosztja, hogy a befolyó pénzen azután mindegyik föntarthassa és megvédhesse a várnak reá eső részét, midőn a pénzverés sora rá kerül.

A vár kis kapuját, a tornyokat, az erődítéseket, szóval az egész várat a püspök és a coadiutor egyenlő részben kötelesek őriztetni.⁵ E célból tartották a vár-őröket.⁶

Alsó-Ajka, Felső-Ajka, Berénd, Boldé, Csékut, Gyepes, Halimba, Lőrinte, Rendek és Tósok összes

¹ Katona: Hist. Crit. Reg. Hung. stirp. Mixt. Tom. I. Ord. VIII. Praefatio. — Fejér: Cod. Dipl. VII. 347.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1508. Veszpr. oppid. 73.

³ Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. VI. fejezet: Városi iskolák Magyarországon 1540-ig. 170.

⁴ Anjoukori Okmánytár. III. 515.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1443. Epp.: Litterae adiunctae 12.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1446. Epp.: Herend. 3.

tizedei 1444-ben a püspöki asztal és a veszprémi vár fentartásának költségeire folynak be.¹

Szalaházi Tamás egri s veszprémi püspök és kir. kancellár 1530 febr. 27-én értesíti Oláh Miklóst, hogy Veszprém várát a Zapolyai pártiaktól Devecseri Csoron András sümegi várnagy és a püspök más udvari embere visszavették. Erre Tahy János, Somogyi Ferenc, Imreffy Péter, több cseh gyalogos és néhány ezer paraszt erős ostrom alá fogta a várat. De — írja Szalaházi — Isten és hű várnagyaim megvédtek.²

A vár védelme sok pénzbe került. Maga Csoron András mintegy ötvenezer forinttal segítette urát. Ezért azonban ő Kecsethy Márton új veszprémi püspöktől, Szalaházy Tamás püspök unokaöcscsétől, 1537 febr. 20-án megfelelő kárpótlást kívánt.³

Nádasdy Tamás már 1537 jún. 15-én értesíti Ferdinánd királyt, hogy Kecsethy Márton, az új veszprémi püspök, a király iránti hűségben nem marad nagybátyja, Szalaházy Tamás mögött. De mint új gazdának nincs pénze. S ha a király nem segíti, mind a veszprémi, mind a sümegi várat elveszti, hiszen rája csak a puszta várfalak maradtak. Miért is melegen ajánlja Kecsethyt a király pártfogásába.⁴

I. Ferdinánd király 1537 szept. 16-án megparancsolja Horváth Jeromosnak, hogy a kezei között levő két ágyút Puchaim Vilmosnak, akit a veszprémi vár felszabadítására küldöttek ki, adja át.⁵

Kecsethy Márton veszprémi püspök már 1537 okt. 14-én értesíti I. Ferdinánd királyt, hogy Veszprém vára Enyingi Török Bálinttól megszabadult.

¹ Veszpr. kápt. h. lev. 1444. Epp.: Decimae Episcopales 24.

² Egyháztört. Emlékek a magy orsz. hitújítás korából. II. 15.

³ U. o. III. 134—137.

⁴ Egyháztört. Emlékek a magyarorsz. hitújítás korából III. k. 168.

⁵ Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából III. k. 1537 szept. 16-iki kel. levél.

De hangsúlyozza, hogy Veszprémnek mindaddig nem lesz nyugta, míg Pápa városát is el nem foglalják.¹

A püspök még 1537-ben arra kéri a királyt, hogy a legközelebb esedékes veszprémvármegyei adót ő szedethesse be, a veszprémi vár fentartása és megvédése céljából.² De még így is kevés pénze volt; mert 1538 május 31-én Nádasdy Tamást felszólítja, hogy tartozását vagy pénzben fizesse le, vagy legalább részben borral törlessze le.³ Kecsethy Márton püspököt részint szegénysége, részint az utak veszélyes volta gátolta abban, hogy a királyt személyesen fölkeresse. Hiszen 1538 aug. 7-iki sorai szerint olyan viszonyok voltak, hogy alig mert a veszprémi várból kilépni.⁴

A veszprémi vár fentartása a püspökségre a török hódoltság kezdetén elviselhetetlen teherként nehezedett. A püspöki javadalomból, amelynek egy részét a török már elpusztította, épenséggel nem futotta. Ezért a püspök a székesegyház kincseit kénytelen eladogatni és zálogba vetni.⁵

Veszprém várát 1552-ben a török foglalta el.⁶

III. Veszprém városa.

Veszprém *városa* a vártól egészen külön, legalább egy mérföldnyire épült⁷ s a vár alatt⁸ és körül terül el.

¹ U. o. III. k. 1537 okt. 14-iki kel. levél.

² Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. k. 1537-iki kel. okl.

³ Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. k. 1538 máj. 31-iki kel. okl.

⁴ ... »vix enim ex arce egredi ausus sum« . . . (Egyháztört. Emlékek a magyarorsz. hitújítás korából. III. k. 1538 aug. 7-iki okl.)

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1544. Veszpr. eccl. et capit. 82.

⁶ Istvánffy: Regni Hungarici Historia. 1622-iki kiadás. XVII. lib. 321—322.

⁷ 1476 . . . Albertus episcopus Vesprimiensis . . . habeat civitatem Vesprimiensem penitus destructam *per unum miliare ad minus distantem a castro Vesprimo*, in quo est ecclesia cathedralis sub vocabulo sancti Michaelis sita. (Mon. Episc. Vesp. III. 238.)

⁸ Wenzel IV. 53. Haz. Okm. IV. 162.

Veszprémnek következő *városrészeit* (vicus) ismerjük:

A *Szent-Katalin* városrész már 1275-ben előfordul. A Szent-Benedek szikla alatt terül el. Beleesett egy malom, mely a Szent-Benedek szikla homlokzata alatt, a »Veszprémvizén« állott. Ugyancsak benne volt a Domokos apácák és szerzetesek Szent-Katalin-kolostora.¹ Sőt a városrész éppen e kolostor után kapta a nevét. A most említett malmot is e kolostor mellett látjuk.

E városrészből Jutas felé vezetett a *Jutasi utca*.²

Veszprémből 1506-ban egy *országút* Essegvár-hoz és Bánk faluhoz vezetett.³

Szent-Tamás-falva városrész a vár alján, északra Püspöki falu számba ment. Heti vásárja szombatra esik, amelyről 1370-ben már mint régi dologról beszélnek.⁴ Országos vásár Szent-Tamásfalván Szent György-napkor volt s ekkor vámot is szedtek.⁵ II. Ulászló király Szent-Tamás-falvának 1503-ban áldozócsütörtökre is engedélyez országos vásárt.⁶

Veszprémi Miske fia, Balázs klerikus özvegye és fia Veszprémben a *Szent-Tamás-mező* mellett, a gyümölcsöskertjükhöz közeleső telküket 1237-ben Favus veszprémi főesperesnek egy fertó híján három márkáért adták el.⁷

A *káptalani városrész* Veszprém vára alatt, északkelet felől terült el.⁸ A »*Veszprém-vize*«, más néven »*Sárvíz*«⁹ e városrész közepén folyt keresztül.¹⁰

¹ Veszpr. kápt. házi lev. 1492. Veszprém oppidum 68.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1492. Veszpr. oppidum. 68.

³ Veszpr. kápt. házi lev. Csatár 1. sz.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1370. Epp.: Veszpr. 1.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1489. Veszpr. oppidum. 65.

⁶ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Veszpr. fasc. C. nr. 16.

⁷ Wenzel I. 76.

⁸ Veszpr. kápt. házi lev. 1518. Veszpr. eccl. et capit. 76. A.

⁹ Veszpr. kápt. házi lev. 1464. Berchen 22.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas 32. és Veszpr. oppid. 61.

A *Sárszeg* nevű városrész alatt bizonyára ezt a káptalani városrészt kell érteni. Ettől Kádárta felé 1484-ben a *Sárszeghegygyel* találkozunk.¹

Vetési Albert veszprémi püspök (1458—1486) a *káptalani városrészben* a Bold. Szűzről nevezett ispotályt alapítja.² Erről még 1510³ és 1518-ban is olvasunk. Az ispotályon kívül volt egy kőház, mely az ispotály szegényeinek fürdőül szolgált.⁴ *Szent-Miklósszeg* egyszer, mint Veszprém város alkatrésze,⁵ máskor meg mint Veszprém melletti terület fordul elő.⁶ Ez utóbbi felfogásnak az az alapja, hogy a város magvától, vagyis a vártól a külvárost meg akarták különböztetni. Mert a valóság az, hogy *Szent-Miklósszeg* Veszprémnek csakugyan egyik városrésze volt.

Ez a *Szent-Miklósszeg* a Kama-kút fölött, vagyis a vártól délnyugatra terült el. Már 1293-ban olvasunk Szent-Miklós-hegyről.⁷ Ez a mai Jeruzsálem-hegy volt.

Erről a *Kama-kútról*, melyet veszprémi gimnáziumi tanuló koromban, az úgynevezett »Nap« vendéglő tőszomszédságában, a püspök-major közelében, magam is ismertem s melyet csak napjainkban temettek be, már 1271-⁸ és 1293-ban szó esik. Ágoston veszprémi kanonok testvére, Boncs ugyanis 1293-ban tizenöt pensáért adta el Veszprémben levő telkét, mely a Szent-Miklós-egyház hegye alatt úgy terült el, hogy a keleti részén a *Kama-kútból* kijövő cser-

¹ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas 32. és Veszpr. oppid. 60. és 61.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1486. Jutas 34.

³ Veszpr. kápt. házi lev. 1510. Veszprém oppidum 74 és 1512. F. Örs. 14 a.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1518. Veszpr. eccl. et capit. 76. A.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1412. Veszpr. oppid. 46. — Veszpr. kápt. házi lev. 1486. Veszpr. oppid. 62.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1416. Veszpr. oppid. 48.

⁷ Wenzel V. 94.

⁸ Wenzel III. 269.

mely, a déli oldalán meg az az út futott, mely Veszprém városából Billegére vezet.¹

Szabó fia Miklós két holdnyi veszprémi telkét, melynek északi szomszédja Máté ötvös, a déli meg Beke fia Benedek varga volt, vagyis ama két út közötti területet, amelyek közül az egyik a vásártérről észak felől a *Kama-kút* felé fut le, a másik meg délről a mező felé, a hegyen át megy fölfelé, a veszprémi káptalannak 1295-ben eladta.²

Veszprémi Márkus fia Benedek Veszprémben a *Kama-kút* körül levő telkét 1347-ben a veszprémi káptalannak tizenöt pensaért, széles bécsi denárookban számítva, eladja.³

A Szent-Miklósszegen 1461-ben *Szent-Miklós-tér* tűnik föl.⁴

Lőrinc fia Péter Veszprémben a »*Szent-Miklósszeg*«-en levő és egyéb birtokrészeit 1402-ben a veszprémvölgyi apácáknak adományozza.⁵

A *Szent-Iván* városrész melyik irányban feküdt, adataink nem tájékoztatnak.

A Nyilas-család ama birtokrészét, mely Veszprémnek *Szent-Iván városrészében* terült el, 1490-ben a veszprémi káptalannak adományozza.⁶

1416-ban *Szent-Margitszeg* (városrész) nyomára akadunk.⁷ Ez a veszprémi vár alatt, északnyugati irányban lehetett.⁸

A *káptalan fürdője* a Szent-Margitszigeten 1416-ban jelenik meg.⁹ A veszprémi püspök, az ő várnagyai és hozzátartozóik 1448 előtt már néhány éven át

¹ Wenzel V. 94.

² Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 714.

³ Anjouk. Okm. V. 158.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1461. Aszófő 10.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. X/III. 168.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1490. Veszpr. oppid. 67.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. Veszpr. oppid. 47.

⁸ Veszpr. kápt. házi lev. 1358. Bere 5. és 1506. Csatár 1. — Részletesebben a *Szent-Margit plébániai egyház* alatt.

⁹ Veszpr. kápt. házi lev. Veszpr. oppid. 47.

nem akartak fürdőpénzt fizetni. Mi több, a várnagy és emberei a káptalan fürdősét többször meg is verték.¹

Veszprém város helyrajzát néhány egyetemleges vonással egészíthetjük ki.

Veszprém városában szép számmal vannak az *egyházak*.²

A mai »*Vásártér*« nyomára már 1295-ben,³ majd 1318-ban ráakadunk. A Vérbulcsú nemzetségből való Amade fia Pál ugyanis a veszprémi Mindenszentek vára alatt délről, a »*Cekekő*«-nek nevezett nagy kő közelében, amaz útnak két oldalán, mely a várból a vásártérre a »*Beszédkő*«-höz vezet, elterülő négy telkét 1318-ban Péter sümegi várnagynak eladja.⁴

Veszprémben 1489-ben nyolc *mészárszék* van.⁵

Veszprémben a *Veszprémvizén* vagyis *Sárvizen* több *malmot* látunk. Így 1249-ben Veszprémben a káptalan és Abád (Obud) malma között fekvő malomról olvasunk.⁶ A Lád-nemzetség tagjai a Veszprémvizén levő malmukat, mely az Ábrahám-malom alatt van, a körülötte elterülő hat hold földdel együtt, Zeland püspöknek 1258-ban öt ezüst márkáért adták el.⁷ Pósa fia Pósa a Szák nemzetségből Veszprémben levő *malmának* háromnegyed részét 1269-ben unokaöccsének, Konrádnak, eladja.⁸ 1275-ben feltűnik egy malom a Szent-Katalin városrészben, a Szent-Benedek-szikla homlokzata alatt.⁹ 1358-ban a Korlát-Malom a Szent-Margit-egyház alatt emelkedik.¹⁰

¹ Véghelyi Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből. (Az 1875-ik évi jelentés töredéke.) Veszprém. 1886. 202. l.

² Lásd ezek részletes tárgyalását: »*Veszprém egyházai a városban*« cím alatt.

³ Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 714.

⁴ Zal. Okl. I. 149. — Haz. Okm. IV. 162.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1489. Veszpr. oppid.

⁶ Wenzel II. 211.

⁷ Wenzel II. 311.

⁸ Haz. Okm. IV. 46—47.

⁹ Veszpr. kápt. házi lev. 1275 (1492). Veszpr. oppid. 68.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1358. Bere 5.

Néhai Mózes veszprémi kanonok kuriája mögött 1329-ben malom áll.¹ 1464-ben a Veszprémvizén, vagyis Sárvizen két malomról is van szó.²

Veszprém városában 1237-ben várjobbágyok, várnépek, udvarnokok, királyné népei, a kir. herceg táladó népei és szabad emberek laknak.³ 1275-ben a várnépeken és hercegi táladókon (bacciniferi) kívül a veszprémi váralján királyi csőszökkel (preco) is találkozunk.⁴

A vár és város ura a veszprémi püspök és káptalan volt. István veszprémi püspök a káptalanával 1313-ban úgy egyezik meg, hogy a Veszprém vára alján élő népek részéről a veszprémi püspöknek esedékes jövedelmen a püspök és a káptalan egyenlően osztoznak meg.⁵ Ezek tehát a veszprémi püspök és káptalan jobbágjai.

Veszprémet 1538-ban szomorú viszonyok között látjuk. A káptalan a király előtt elpanaszolja, hogy Veszprém városa, sőt az egész vidék, köröskörül mintegy tíz mérföldnyire, az utóbbi időben többektől nagyon sokat szenvedett s szinte elnéptelenedett; a legtöbb kárt azonban a városnak mult évi ostroma okozta. Most meg a királynak spanyol katonasága szállt meg a városban oly számmal, hogy ami megmaradt, még azt is fölemészti.

Lehetséges, hogy Felsőgedet — írja a káptalan — valaki arról győzte meg s Felsőged, mivel Veszprém az egyházmegye székhelye, könnyen el is hihette, mintha Veszprém fallal körülvett s ily nagyszámú katonaság kényelmére és eltartására szükséges házakkal és egyéb tárgyakkal rendelkeznék. Pedig Veszprém faluhoz hasonlít, amelyben a mostanában lerombolt káptalani épületeken kívül alig van harmincnolc ház; ha ugyan ezeket a sárból készült s

¹ Veszpr. kápt. házi lev. 1329. Veszpr. oppid. 17.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1464. Berchen 22.

³ Hazai Okm. V. 17.

⁴ Wenzel: IV. 55.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. VIII/I. 499–500.

szalmafedelű helyiségeket háznak lehet nevezni. S a spanyol hadak erre a szűk, szoros és nyomorúságos helyre jöttek. Vagy ezeknek kell elmenniök, vagy a káptalan lesz kénytelen jobbágyostul megszökni. Miért is a káptalan Krisztus és a Bold. Szűz szerelmére kéri a királyt, távolítsa el Veszprémből a spanyol katonaságot.¹

A káptalan által megrajzolt sötét kép természetesen nem a középkori virágzó, hanem az ostrom alatt tönkrement Veszprémre illik.

Pár év múlva meg Kecsethi Márton veszprémi püspök még szomorúbb dolgokról értesíti a királyt. Elpanaszolja ugyanis, hogy a kanonokok a török miatti félelemből szanaszét futottak; miért is Veszprémben az istenitisztelet megfogyatkozott, a káptalani pecsétet nem használják és a szokásjog biztosította hivatalos eljárások megszűntek. Éppen ezért a káptalannak jó lenne átköltözni Egerszegre (Zala-vm.). De ez csak úgy történhetik meg, ha a várost erősséggé alakítják át. Kéri tehát a királyt, utasítsa Zalavármegyét Egerszegnek erősséggé alakítására, amelyben azután a vidéki nemesség jobbágysai is meghúzódhatnak szükség esetén.

I. Ferdinánd király a püspök kérését meghallgatja és Zalavármegyét 1546 márc. 21-én felszólítja, hogy Egerszeg megerősítésénél működjék közre.²

IV. Veszprém egyházai.

A) Veszprém egyházai a várban.

1. Szent-Mihály székesegyház.

Veszprém székesegyháza a várban, Szent-Mihály arkangyal tiszteletére avatva.³ Alapítója maga Gizella királyné. Hogy ő »az isteni tisztelet diszesítése iránt mily lelkes volt s az Isten szolgálóinak társaságai iránt

¹ Egyháztört. Emlékek a magyarországi hitújítás korából. III. k. 1538-ik évből való okl.

² Vasvári kápt. orsz. lev. Episcop. Vespr. fasc. C. nr. 22.

³ Mon. Episc. Vespr. III. 238.

mily buzgónak és jótevőnek mutatkozott, sok egyház keresztsjei és szent edényei s csuda munkával készített vagy szőtt készületei mai napig bizonyítják. De mindenek fölött bizonyítja a veszprémi püspökség egyháza, melyet alapjától kezdve, aranyban, ezüstben, mindennel, a mi az isteni szolgálatra megkívántatik s különféle szent öltönyökkel nagyszerűen fölékesített.¹

A köztudat később is megőrizte, hogy a veszprémi székesegyház alapítója Gizella királyné volt.²

Az 1276-ik esztendő gyászos emlékezetű a veszprémi Szent-Mihály székesegyház életében. A Csák és Németujvári család ellenségeskedése hozta magával, hogy Csák Péter nádor hadai 1276 máj. vagy jún. havában rárontottak Veszprémre, melynek püspöki székén ekkor a gyűlölt Henrikfiak egyike, Németujvári Péter ült.

Borzasztó a pusztítás, melyet ekkor véghezvittek. A kincseket és drágaságokat, melyeket a nemesek és főurak — az ország szokása szerint³ — megőrzés végett idehoztak, továbbá magának az egyháznak ékszereit, aranyát, ezüstjét, edényeit, ruhaneműit, kárpitjait és az összes tudományok körébe vágó könyveit, a melyekkel a sekrestyének egy egész szobája megtelt,⁴ elrabolják; a püspökségnek és magánembereknek itt őrzött okiratait megsemmisítik; az oltárokat, mint akár nagypénteken, minden ékességöktől megfosztják; a prépostokat, főespereseket, kanonokokat, a prae-bendásokat és miséspapokat meztelenre vetkőztetik, lóhoz kötve körülhurcolják⁵ s közülök — szolgálkat is beleszámítva — hatvannyolcat az oltár mögött meggyilkolnak. S mindennek tetőzetéül a Szent-Mihály székesegyházat és iskolát fölperzselik.⁶

¹ Legenda Maior cap. IV. (M. Flor: Font. Domest. I. 18.) Hartvik-legenda VI. fej. (M. Flor: Font. Dom. I. 46.)

² Wenzel XI. 250. és Zal. Okl. II. 643.

³ Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 693.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 693.

⁵ Fejér: Cod. Dipl. VII/II. 48.

⁶ Katona: Hist. Crit. Reg. stirp. Mixt. Tom. I. Ord. VIII. Praefatio. — Fejér: Cod. Dipl. VII. 347—348.

Pál veszprémi prépost Kún László király előtt, midőn ez az ország báróival és nemeseivel gyűlésen volt, felmutatta az egyház hiteles pecsétű leltárát s ennek alapján igazolta, hogy a végbement pusztítás ötvenezer márka kárt okozott.¹ Találón mondja maga a király, hogy *ennél utálatosabb dolog az én országomban emberemlékezet óta nem történt.*²

A veszprémi székesegyház 1400 előtt jóval leégett. Miért is erős megújításra van szükség, a melyet a fölszentelés követett.³ IX. Bonifác pápa Mihály veszprémi püspököt — a Hédervári nemzetségből — 1400 nov. 8-án megbízta a fölszenteléssel.⁴

Vethési Albert veszprémi püspök írja 1475 márc. 5-én a római pápának, hogy a veszprémi székesegyházban a reggeli, nappali és éjjeli zsolozsmát ájtatosan elvégzik s mind énekes, mind csendes misét mondanak. Az egyes oltárok papjai (rector altaris) azonban, — pedig több oltár van és pedig megfelelő javadalmazással, — a kötelességüket hanyagul teljesítik. Ezért a püspök káptalanával egyetértőleg meghagyta nekik, hogy a megszabott miséket és egyéb kötelezettségeket a megállapított rendben és módon végezzék el. A püspök ez intézkedéshez a római szentszék beleegyezését is kinyerte.⁵

Vethési Albert veszprémi püspök 1475 ápr. 6-án arra kéri a római szentszékét, hogy a veszprémi székesegyházban akkor is megtarthassák az isteniszteletet, ha kiközösítettek is vannak jelen.⁶

A veszprémi egyház helyreállítására János vétyei plébános a veszprémi püspöknek 1493-ban egy forintot hagy.⁷

¹ Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 694.

² Fejér: Cod. Dipl. IX/VII. 695.

³ Mon. Episc. Vesp. II. 324. és 325.

⁴ Mon. Episc. Vesp. II. 324.

⁵ Mon. Episc. Vesp. III. 236.

⁶ Mon. Episc. Vesp. III. 238.

⁷ Magy. orsz. lev. Dl. 20128. sz.

2. A Szent-Mihály székesegyház kápolnái.

Szent-György-kápolna.

A veszprémi székesegyház északi részében,¹ a szentély felől,² emelkedett a Szent-György-kápolna.³ 1358-ban azt olvassuk róla, hogy faragott kövekből épült és a festményei bámulatosak.⁴ Ez utóbbiak azonban jó egy század alatt teljesen megrongálódtak. Miért is Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok 1476 táján kijavíttatta és díszesítette őket.⁵

A kápolnának, melyet »basilica« néven is emlegetnek, voltak harangjai is.⁶

A kanonokok káptalani gyűléseiket a Szent-György-kápolnában szokták tartani.⁷

A kápolna Szent-György oltárának igazgatója 1478-ban Mátyás.⁸ A Szent-György-kápolna igazgatója meg 1509-ben Miklós mester.⁹

Krisztus szent teste és Mindenszentek oltára.

Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok¹⁰ a Szent-György-kápolnában,¹¹ a püspöki szék (stallum) mellett,¹² a Szent-György-oltár jobb oldalán a Mindenható Isten, Krisztus teste, a Bold. Szűz és Mindenszentek tiszteletére, 1476 táján, egy márványoltárt emelt.¹³ Ezt *Krisztus szent teste*,¹⁴ vagy *Minden-*

¹ Vasvári kápt. orsz. lev. Episcop. Veszpr. fasc. C. nr. 15. — Veszpr. kápt. házi lev. 1476. Veszpr. oppid. 58.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas. 32.

³ Veszpr. kápt. házi lev. 1474. Szalad. comit decimalia 6. — Fejér: Cod. Dipl. X/V. 793.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1358. Gyimót. 5.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1476. Veszpr. oppid. 58.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1417. Veszpr. eccl. et capit. 35.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1448. Veszpr. eccl. et capit. 39.

⁸ Haz. Okm. V. 345.

⁹ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Veszpr. fasc. C. nr. 18.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas 32. — Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

¹¹ Veszpr. kápt. házi lev. 1485. A. Örs 29.

¹² Veszpr. kápt. házi lev. 1486. Jutas 34.

¹³ Veszpr. kápt. házi lev. 1476. Veszpr. oppid. 58.

¹⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1512. Veszpr. eccl. et capit. 72.

szentek oltárának,¹ máskor meg *Krisztus és Minden-szentek* oltárának hívják.²

Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok 1484-ben hagy a Krisztus teste és Minden-szentek oltáropapjának, Gergelynek 1 róka-béléses szürke tunikát, magának az oltárnak meg 1 jó mise-könyvet, 1 pergamen breviáriumot, melyet a veszprémi Szent-Katalin domokos-kolostor szerzeteseitől vett, 1 házhelyet, 4 szőlőt, 1 kelyhet, 3 miseruhát, 3 rézbögrét, 3 közepes óntálat, 4 kisebb tálat kanakkal, 1 kisebb nyoszolyát, lepedőket, párnákat és 1 kis szekeret két jó ökörrel.³

Ez oltár igazgatója 1519- és 1523-ban Körmendi Balázs.⁴ Ő az előbbi évben ez oltár és birtokai helyreállítására hagy Paloznakon négy holdas s 32 forint értékű, Alsó-Örsön meg a Malazo-hegyen 28 forintos szőlőt.⁵

Szent-László-kápolna.

VI. Incze pápa 1359 ápr. 18-án megengedi, hogy egy évi és negyvennapos búcsúban részestüljenek mindazok, akik a Bold. Szűz négy főünnepén, áldozócsütörtökön, pünkösdkor, Úrnapján, Ker. Szent János, Szent László, Szent Benedek, Szent Péter és Pál s Mindenszentek napján a Himfi Benedek pilisi főispán elődei által alapított veszprémi Szent-László-kápolnát fölkeresik s itt meggyónnak és megáldoznak.⁶

Himfi (Debrenthei) Benedek bán fiai — Debrenthei Tamás veszprémi prépost, Balázs, László, Imre és János — 1440. október 1-én azt állítják, hogy

¹ Egyháztört. emlékek a magyarországi hitújítás korából. I. 79.

² Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

³ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

⁴ Egyháztört. Emlékek a magy. orsz. hitújítás korából I. 79.

⁵ Vasvári kápt. orsz. lev. Episcop. Vesp. fasc. C. nr. 46.

⁶ Mon. Episc. Vesp. II. 182.

a veszprémi székesegyház Szent-László-oltárát az ő elődeik alapították. Miért is a kegyuraság s ennek alapján az oltár káplánjának bemutató joga őket illeti meg.¹

Szent-László oltára előfordul 1368-² 1462-³ és 1484-ben.⁴ Ez utóbbi évben hagyja Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok subáját róka-prémestül Tamásnak, a Szent-László-oltár papjának.⁵ Bucsó Simon berenhidai jobbágy mámai szőlejét 1520-ban a veszprémi székesegyház Szent-László-oltárának hagyja.⁶ 1532-ben András a Szent-László király oltárának igazgatója.⁷ 1541-ben Szent László király oltárának papja Péter, akit Kecsethi Márton veszprémi püspök ez évben veszprémi kanonokká nevez ki Saághi Bálint halála után.⁸

Szent-Lélek-kápolna.

Szent-Lélek-kápolnáról 1387—1398-ban⁹ olvassunk. A Szent-Mihály székesegyháznak északi részén húzódott el.¹⁰ A Szent-Lélek-oltár papja 1371-ben Miklós.¹¹

Szent-Márton-kápolna.

Szent-Márton kápolnája 1429—1437 között fordult elő.¹² Szent-Márton oltárával 1485-ben találkozunk.¹³

¹ Mon. Episc. Vesp. III. 115. — Veszpr. kápt. házi lev. 1453. Vászoly 20.

² Veszpr. kápt. házi lev. 1368. Szárszó 4.

³ Veszpr. kápt. házi lev. 1462. Jutas 27.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas 32.

⁵ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

⁶ Egyháztört. Emlékek a magy. orsz. hitújítás korából. I, 75—76.

⁷ Egyháztört. Emlékek a magy. orsz. hitújítás korából. II. 228.

⁸ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Vesp. fasc. C. nr. 21.

⁹ Tört. Tár. 1886. 574. és 1887. 184.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1504. Simig. comit. decim. 35.

¹¹ Zal. okl. II. 72.

¹² Tört. Tár. 1887. 177.

¹³ Veszpr. kápt. házi lev. 1485. A. Örs. 29.

3. A Szent-Mihály-székesegyház oltárai:

A veszprémi székesegyházban a következő *oltárok* voltak:

A nagy oltár *Szent Mihály arkangyal* tiszteletére.¹

Mária Magdolna oltára 1429—1437² és 1470-ben.³

Szent Affra oltárának papja 1377-ben Tamás,⁴ 1479. márc. 30-án Ujfalvi András.⁵ Szent Affra oltárának később már sem papja, sem jövedelme nem volt. Ezért adja neki Meskó veszprémi püspök 1499-ben a pathvásári tizedeket s ugyanitt egy szőlőt.⁶

Szent András apostol oltára 1395-ben, melynek papja Orbán.⁷ 1438-ban Imre sekrestyés ennek az oltáros-papja.⁸ Ez az oltár 1470-ben is áll.⁹

Szent András és Benedek vértanúk oltára 1429—1437-¹⁰ és 1470-ben.¹¹

Szent Ágnes oltára 1429—1437.¹²

Szent Balázs oltára 1462-¹³ és 1484-ben.¹⁴

Szent Erzsébet oltára 1486-ban.¹⁵

Szent Gál és Szent Miklós hitvallók oltára 1470-ben.¹⁶

Szent Gergely pápa oltára 1484-ben.¹⁷

Szent Ilona oltára 1462-ben.¹⁸

¹ Mon. Episc. Vesp. III. 238. Tört. Tár. 1886. 174.

² Tört. Tár. 1887. 177.

³ Mon. Episc. Vesp. III. 200—201.

⁴ Zal. okl. II. 149.

⁵ Mon. Episc. Vesp. III. 256.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1499. Póthvására 17.

⁷ Haz. Okl. 325.

⁸ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Vesp. fasc. C. nr. 45.

⁹ Mon. Episc. Vesp. III. 200—201.

¹⁰ Tört. Tár. 1887. 177.

¹¹ Mon. Episc. Vesp. III. 200—201.

¹² Tört. Tár. 1887. 175.

¹³ Veszpr. kápt. házi lev. 1462. Jutas. 27.

¹⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas. 32.

¹⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1486. Jutas. 34.

¹⁶ Mon. Episc. Vesp. III. 200.

¹⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas. 32.

¹⁸ Veszpr. kápt. házi lev. 1462. Jutas. 27.

Szent István király oltárának igazgatója 1471-ben István.¹

Szent János evangelista oltára 1336-,² 1378-³ 1415-,⁴ és 1429—1437-ben.⁵

János veszprémi prépost az általa alapított *Ker. Szent János és Szent Pál apostol oltárának* 1401-ben ad 1 ünnepi miseruhát, 1 misekönyvet, 1 breviariumot, 1 kelyhet és 3 szőlőt, melyek közül az egyik jó nagy s Kis-Szár-Berény határába esik.⁶

Ez az oltár előfordul még 1416-⁷ 1429—1437-⁸ 1438-⁹ 1505¹⁰ és 1519-ben.¹¹

Szent Katalin és Szent Dorottya oltára 1429—1437. Ezt Miklós segesdi főesperes alapította.¹² Ez az oltár 1484-ben már *Szent Borbála* tiszteletére is volt avatva. Hiszen látjuk, hogy Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok 1484-ben a Szent-Katalin-, Szent-Dorottya- és Szent-Borbála-oltár részére 1 vörös kamuka oltár-öltözöt, 2 jó asztalt, 1 réz-medencét és egy réz-kannát hagy.¹³

Úgy látszik, a Szent-Borbála-féle alapítványra kell érteni, hogy ezt az oltárt (Gathalóczi) Mátyás püspök (1440—1457) alapította.¹⁴

A Szent-Katalin-, Szent-Borbála- és Szent-Dorottya-oltár papja 1518-ban Thelekessy János veszprémi kanonok.¹⁵

¹ Haz. Okm. III. 425.

² Fejér: Cod. Dipl. VIII/IV. 277.

³ Veszpr. kápt. házi lev. 1507. Path-vására 18.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1415. Paloznak 49.

⁵ Tört. Tár. 1887. 175.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1401. Szárberény 17.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1416. Veszpr. oppid. 47.

⁸ Tört. Tár. 1887. 175.

⁹ Fejér: Cod. Dipl. XI. 197. — Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Veszpr. fasc. C. nr. 45.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1505. Kisbereny 15.

¹¹ Vasvári kápt. orsz. lev. Episcop. Veszpr. fasc. C. nr. 49.

¹² Tört. Tár. 1887. 176.

¹³ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

¹⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1518. Veszpr. eccl. et capit. 76. A.

¹⁵ U. o.

A Szent-Kereszt-oltár papja 1372-ben Antal,¹ 1417-ben Balázs.² Szentkirályszabadjai Nyulas Tamás özvegye: Ilona; gyermekei: Jakab és Dénes, s leányai: Klára, Orsolya és Prisca Vámoson levő két jobbágytelkőket, 1465-ben, a veszprémi egyház Szent-Kereszt oltárának adományozzák.³ Szent-Kereszt oltáráról szó esik még 1523-ban is.⁴

Szent Péter apostol oltára 1430-⁵ 1429—1437-⁶ 1505,⁷ 1509⁸ és 1519-ben.⁹

Szent Péter apostol katedrálja, Szent Péter vértanú és Szent Miklós hitvalló oltárának papja 1490-ben Albert.¹⁰

Szent Ulrik oltára 1399-ben.¹¹ A papja 1453-ban Fábíán.¹²

A felső templom oltáraihoz kell még sorolni a kápolnák oltárait.

4. A Szent-Mihály székesegyház Bold. Szűzről nevezett altemplomának (cripta) oltárai:

Az altemplom a Bold. Szűz tiszteletére volt avatva.¹³ A *Bold. Szűz oltára* előfordul 1304-¹⁴ és 1415-ben.¹⁵ A papja 1318 körül Tamás.¹⁶

Szent Imre oltára 1429—1437.¹⁷ A Nyulas-család Szöllős határában levő birtokát 1484-ben a veszprémi

¹ Zal. Okl. II. 66.

² Fejér: Cod. Dipl. X/V. 798.

³ Veszpr. kápt. házi lev. Vámos 19. és Haz. Okm. V. 275.

⁴ Egyháztört. Eml. a magy. hitújítás korából. I. 79.

⁵ Haz. Okm. III. 360.

⁶ Tört. Tár. 1887. 176.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1505. Kisberen 15.

⁸ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Vesp. fasc. C. nr. 18.

⁹ Vasvári kápt. orsz. lev. Episc. Vesp. fasc. C. nr. 49.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1490. Veszpr. oppid. 66.

¹¹ Fejér: Cod. Dipl. X/II. 696.

¹² Haz. Okm. IV. 376.

¹³ Veszpr. kápt. házi lev. Szöllős in comit. Veszprém 11.

¹⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1304. Veszpr. eccl. et capit. 14.

¹⁵ Mon. Episc. Vesp. II. 378.

¹⁶ Veszpr. kápt. orsz. lev. Testamenta Ecclesiasticorum 1.

¹⁷ Tört. Tár. 1887. 175.

székesegyház Bold. Szűzről nevezett altemplomában levő Szent-Imre-oltárnak adományozza.¹ 1486-ban itt Demeter az oltáros-pap.²

Szent Miklós oltára 1381-ben.³ Szent Miklós oltárának igazgatója 1478-ban Ósii László.⁴

Az eddigi fejtegetés meggyőző, mily nagy számmal emelkedtek az oltárok Isten dicsőségére a veszprémi székesegyházban. De még tanulságosabb az a kép, mely a székesegyház oltárait egy bizonyos időpontban tárja eléink. Így 1429—1437 a veszprémi székesegyházban a következő *oltárok* vannak:

Nagy oltár, Szent Mihály arkangyal tiszteletére; Szent János evangelista, Ker. Szent János és Pál apostol, Szent Ágnes, Szent Kereszt, Szent Ulrik, Szent Katalin és Szent Dorottya, Szent Affra, Szent László, Szent Péter, Szent András és Benedek, Mária Magdolna, Szent György és Szent Márton oltára.⁵

Az altemplomban:

A Bold. Szűz, Szent Miklós és Szent Imre oltára.⁶

1470-ben meg névszerint Szent-András apostol, Szent-András és Benedek vértanúk, Szent-Miklós és Gál hitvallók s Mária-Magdolna oltárával találkozunk. De kívülök voltak itt még más oltárok is.⁷ A jövendelmük azonban oly csekély volt, hogy nem akadt pap a szolgálatukra. Ezért Ujfalvi Gál veszprémi őrkanonok, a káptalan beleegyezésével, ez oltárokat az őrkanonokokhoz csatolta s eljárásához a római szentszék beleegyezését kérte.⁸ Ezt 1472 máj. 13-án meg is nyerte.⁹

¹ Veszpr. kápt. házi lev. Szöllős in comit. Veszprém 11.

² Vasvári kápt. orsz. lev. fasc. D. nr. 16.

³ Fejér: Cod. Dipl. IX/V. 536.

⁴ Haz. Okm. V. 345.

⁵ Tört. Tár 1887. 174—177.

⁶ Tört. Tár 1887. 174—175.

⁷ Mon. Episc. Vesp. III. 200.

⁸ U. o. III. 200—201.

⁹ U. o. III. 220.

B) Veszprém egyházai a városban.

1. A Bold. Szűz plébániai egyháza.

A Bold. Szűzről nevezett plébániai egyház 1417-ben Veszprém hegyfokán.¹

2. Szent Miklós plébániai egyháza.

Szent Miklós egyháza 1293-ban Veszprémben a Kama-kút fölötti hegyen állott² és plébánia volt. 1318 táján Gergely,³ 1454-ből meg Bertalan nevű plébánosát ismerjük.⁴

3. Szent Margit plébániai egyháza.

Szent Margit egyházának⁵ 1327-ben Fülöp,⁶ 1353-ban⁷ és 1476-ban Tamás a plébánosa.⁸ »Veszprém vize« a Szent-Margit-egyház alatt folyt.⁹ Szent Margit egyháztól¹⁰ 1506-ban az út Menyekére vezetett.¹¹ Ez a Szent-Margit-egyház tehát lenn a »Veszprém völgyben«, a Korlát-malom fölött volt.¹²

4. Ker. Szent János plébániai egyháza.

Veszprém egyik parochiás egyháza 1318 körül¹³ és 1399-ben Ker. Szent János tiszteletére volt avatva. Parochiás papja András, akinek Lászlóval, a Mindszentekről nevezett veszprém-vári préposttal gyűlt meg

¹ Csánki III. 216.

² Wenzel. V. 94.

³ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta ecclesiasticorum nr. 1.

⁴ Veszpr. kápt. h. lev. 1454. Epp.: Miscell. 53.

⁵ Sörös P.: A bakonybéli apáts. tört. I. 511.

⁶ Zal. Okl. I. 203.

⁷ Anjoukori Okm. VI. 12.

⁸ Sopron. Okl. II. 512.

⁹ Veszpr. kápt. házi lev. 1358. Bere 5.

¹⁰ Veszpr. kápt. házi lev. 1364. Veszpr. oppid. 30.

¹¹ Veszpr. kápt. házi lev. Csatár 1.

¹² Mon. Episc. Vesp. II. 326.

¹³ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 1.

a baja, mert András a kanonokságról nem akart lemondani.¹ 1476-² és 1478-ban³ Dénes a plébános.

A Ker. Szent János egyház északi részén, 1464-és 1484-ben,⁴ a Bold. Szűz kápolnájával találkozunk. A kápolna igazgatója 1464-ben Miklós.⁵

5. Ispotály-kápolnák.

Veszprém városában 1475. márc. 5-én az ispotály-kápolna *Szent Katalin tiszteletére* avatva. Részére Vethési Albert veszprémi püspök 1475-ben búcsút kér.⁶

Veszprém városának káptalani részében Vethési Albert veszprémi püspök (1458—1486) ispotályt emelt *a Bold. Szűz kápolnájával*.⁷ Ennek Ládi Demeter veszprémi olvasókanonok végrendeletében 1532-ben egy miseruhát (casula) hagy.⁸

Volt még Veszprémben *Szent-Erzsébet-ispotály* is. Ennek és szegényeinek Kornis Mihály segesdi főesperes és veszprémi kanonok hagy 1484-ben 2 nagyobb párnát, 1 fejaljat, 2 vánkost, 2 lepedőt, 1 dunyhát, 1 nyoszolyát, és 12 arany forintot.⁹

6. Szűz Mária veszprém-völgyi apáca-kolostora és egyháza.

Veszprém völgyében a Bold. Szűz tiszteletére¹⁰ Szent-István alapít kolostort 1005—1015¹¹ az apácák részére. A Szűz Máriáról nevezett veszprém-völgyi kolostor a Veszprém völgyében, a Szent-Katalin-kolostor közelében emelkedett.

¹ Mon. Episc. Vesp. II. 314.

² Sopr. Ókl. II. 512.

³ Haz. Okm. V. 345.

⁴ Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Veszpr. eccl. et capit. 60.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1464. Veszpr. oppid. 54.

⁶ Mon. Episc. Vesp. III. 237.

⁷ Veszpr. kápt. házi lev. 1486. Jutas 34.

⁸ Egyháztört. emlékek a magy. orsz. hitújítás korából II. 227.

⁹ Veszpr. kápt. orsz. lev.: Testamenta Ecclesiasticorum 2., de anno 1484.

¹⁰ Fejér: Cod. Dipl. V/II. 228.

¹¹ Karácsonyi János: Szent István király élete 40. l.

Ezek az apácák nem görögök voltak, — miként görög-szövegű alapítólevelök után eddig hitték, — hanem kétségkívül benedekrendiek és Bajorországból telepítették be őket. Hiszen ez apáca-kolostor megalapításánál kétségkívül Gizella királyné keze működött, aki már otthon, Regensburgban látta, mennyit köszön a művelődés az apácák munkás életének. S nem is csalódott. Ott van a koronázó-palást, amely egykor — éppen e kolostorban — miseruhának készült s ma is hangosan hirdeti az apácák magas műveltségét és finom ízlését.

IV. Béla király korában már ciszterci apácákkal találkozzunk a kolostorban. Ő ugyanis meghagyta a bakonyi ispánnak, hogy a Bold. Szűzről nevezett veszprém-völgyi ciszterci apácák konventjének a bakonyi erdőből adjon annyi fát, amennyi a kuriájuk kijavítására és a templomuk újjáépítésére szükséges. S elvárja tőle mind az udvarbirónak, mind az erdő-óvóknak szóló parancsot, hogy az apácák szekereit a fa hazaszállításában ne gátolják meg.¹

1318-ban a veszprémi apácák kolostora rossz állapotban volt; az alvóterem (dormitorium) teteje nagyon megrongálódott. S az apácáknak nem volt annyijuk, hogy a kijavítást a maguk pénzén megtehették volna. Pedig a dolog veszedelmes volt, mert a rossz tető miatt a falak is tönkremehettek volna. Ezért Katalin, a kolostor feje, a konventtel egyértelműleg eladja Alsó-Örsön levő birtokukat a szántóföldekkel, erdőkkel, a balatoni halászattal, bárd-joggal (usu dolabri) és más haszonvételekkel, négy márka bécsi denárért *Márton* örsi prépostnak, a veszprémi püspök gazdatisztjének (oeconomus) és

¹ ... »conventui monialium ecclesie S. Marie de ordine Cisterciensi in valle Vespriemiensi existencium ligna in silva Bokon, que pro reparacione curie vel ad reedificationem ecclesie necessaria fuerint, libere et sine impedimento dari permittas«. (Fejér: Cod. Dipl. VII/I. 362.)

János nevű testvérének, akik Veszprémi Mihály gyermekei voltak.¹

A veszprémvölgyi Szűz-Mária-kolostor apácái 1333-ban és 1334-ben egy-egy márkát fizetnek pápai tized fejében.²

Viola, a veszprémvölgyi Szűz-Mária-kolostor abbatissája 1344-ben a saját kolostora templomának oltáránál teszi le az esküt.³

Demeter, esztergomi érsek, a veszprémvölgyi ciszterci apácák egyházának 1386-ban száznolcvan napos bűcsút engedélyez.⁴

IX. Bonifác pápa 1390 jan. 29-én elrendeli, hogy aki a ciszterci apácák Bold. Szűzről nevezett veszprémi egyházát Gyertyaszentelő-Boldogasszony, Gyümölcsoltó-Boldogasszony, Nagy-Boldogasszony, Kisasszony vagy Szeplőtelen Boldogasszony napján fölkeresi, itt meggyónik és áldozik, két évi és negyven napi bűcsúban részesül.⁵

IX. Bonifác pápa a veszprémvölgyi apácakolostor kiváltságait 1393 dec. 11-én megerősíti.⁶

A kolostornak, az alapításkor kapott helyeken kívül,⁷ volt még birtoka Tikos,⁸ Bódogasszonyfalva, Bozsok, Csatár, Egyházas-Zamárd, Kemece, Lovas, Menyeke, Namány, Tekeres, Tótmező,⁹ Vámos,¹⁰ Alsó-Örs,¹¹ Kajár, Szent-György és Szigetfő határában.¹²

A veszprémi ciszterci apácákról még 1400-ban is esik szó.¹³

¹ Fejér: Cod. Dipl. VIII/II. 190—191.

² Mon. Episc. Vesp. II. 72. és 79.

³ Anjouk. Okm. IV. 440—441.

⁴ Fejér: Cod. Dipl. X/I. 308.

⁵ Mon. Episc. Vesp. II. 262.

⁶ Mon. Episc. Vesp. II. 293.

⁷ Lásd az alapítólevelet.

⁸ Fejér: Cod. Dipl. V/II. 257.

⁹ Csánki: II. 704. és III. 292.

¹⁰ Haz. Okm. I. 400.

¹¹ Fejér: Cod. Dipl. VIII/II. 190—191.

¹² Károlyi Okl. III. 195.

¹³ Mon. Episc. Vesp. II. 326.

7. Szent Katalin veszprémvölgyi férfi- és apácakolostora és egyháza.

Bertalan veszprémi püspök, mivel úgy tudta, hogy Szent Katalin az ő könyörgésével mindig segítségére volt, 1240 máj. 27-én, Veszprémben, Szent Katalin tiszteletére egyházat s melléje kolostort emelt, amelybe domokos-rendi apácákat telepített. Fentartásukra, káptalana beleegyeztével, évi tizenhat ezüst márkát rendelt a saját jövedelméből. Lövöld (Lőd), Menyeke, Csatár és Jutas falvakból négyszáz kepét; (Hagymás)-Kér tizedeiből négy márkát ruhára; Ősi tizedeiből száz bárányt ruházatra és a beteg nővérek táplálására; Kál és Paloznak tizedeiből ötvenötven köből bort, nagy köböllel számítva.¹

Ezek az apácák Szent Ágoston szabályai szerint éltek és a Domokosok vezetése alatt állottak. Közülök öten, a tatárok elől, a tengermellékre menekültek.²

A Szent-Katalin-kolostor szintén *Veszprém völgyében*,³ más néven *Szűz Mária völgyében*⁴ terült el a *veszprémi szikla*, vagyis *Szent Benedek sziklája alatt*,⁵ a Szent-Katalin városrészben.⁶

A Szent-Katalin-egyházban⁷ domokos-rendi szerzetesek végezték az istenítiszteletet.⁸ Ők voltak az apácák hitéletének vezetői is. Külön kolostoruk nem volt, hanem az apácák kolostorának egyik részét különítették el részökre.⁹

Szent Katalin kolostorának apácái 1333-ban tíz pensát kis denárookban fizetnek pápai tized fejében.¹⁰

¹ Mon. Episc. Vesp. I. 139. — Fejér: Cod. Dipl. IV/I. 193.

² Fejér: Cod. Dipl. IV/I. 232.

³ Veszpr. kápt. házi lev. 1518. Jutas 40.

⁴ Wenzel: IV. 79.

⁵ Veszpr. kápt. házi lev. 1462. Jutas 27. — Veszpr. kápt. házi lev. 1484. Jutas 32. és Veszprém oppidum 61.

⁶ Veszpr. kápt. házi lev. 1275. (1492.) Veszprém oppidum 68.

⁷ Zal. okl. I. 149.

⁸ Zal. okl. I. 203.

⁹ Veszpr. kápt. házi lev. 1481. Veszpr. eccl. et capit. 56. A. — Veszpr. kápt. házi lev. 1275 (1492). Veszpr. oppid. 68. Haz. Okm. I. 400.

¹⁰ Mon. Episc. Vesp. II. 72.

E kolostorban élt *Szent Margit*, IV. Béla király leánya is. Ő még nem volt egészen négy éves s még »jól nem szólhat vala«, midőn édes anyja, Mária királyné személyesen vitte el a domokos-apácák veszprémi kolostorába és felajánlotta apácának.¹

E cselekedetével fogadalmát váltotta be. Mert midőn a tatárok elől Dalmátországba menekült s itt Katalin és Margit nevű leányát a halál elragadta, megfogadta, hogy legközelebb születendő gyermekét kolostori életnek szeteli. Ez a gyermek Margit volt.

. . . »mikoron ez szent szűz szent Margit asszony immár volna tíz esztendő, az ő szüleinek és predicator szerzetbeli fratereknek nagy tisztes társaságival és ő vele megmaradó jó szororoknak társaságával *Bezprimbül Szent Katerina asszonynak clastromából* változtaték, hozattaték az clastromban, melyet az ő szülei az Dunának szigetiben, mely sziget az időtül fogva nevezteték Szűz Mária szigetének, avagy Bodog asszony szigetének, mert annak előtte mondatik vala nyulaknak szigetének, az Mindenható Istennek tiszteségére és Istennek anyjának, szeplőtelen Szűz Máriának neve és oltalma alá, első fundamentumátul fogva építének, rakának és mind végig elvégezek, királyi nemes ajándokokkal megajándokozák, miképpen illik királyi felségeknak.«²

E kolostor egyházának falai részben még ma is állanak Veszprémben a Szent-Benedek-hegy alatt, ettől észak-nyugatra. A templom keletelt; anyaga terméskő; a consolok és faloszlopok faragott kövek. A templomromnak becses része az északi fal külsején látható 3¹/₂ csúcsíves mező a kolostor kápolnájából.³

¹ Mon. Episc. Vesp. I. 165.

² Nyelvemléktár. VIII. k. 2.

³ Bővebben lásd: »*A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*« című művet. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. III. köt.)

II.

VESZPRÉM VÁROS
ÚJKORI TÖRTÉNETE.

(1552—1912.)

IRTA

LUKCSICS JÓZSEF DR.

Hazai városaink között az újkorban Veszprémnek története a sajtószerű változatok színes képében fejlődik Dunántúl eseményekben dúsz és küzdelmekkel átszótt balatonparti vidékén. A 18. század elején kezdődik kulturális élete, amikor megszűnt a török hódoltság után véghelyet alkotó várjellege. A középkori műveltségnek azonban már semmi hirdetője nem volt; a talált oszlopfő Vetési Albert püspök korából a várfokon és a végpusztulástól megkímélt Gizellakápolna néma tanúi a hajdani dicsőségnek, amelynek sugarai századokon át aranyozták be a káptalani iskolájáról híres Veszprém multját. A Benedekhegy északi oldalán meredező falak a török pusztulás előtt az emberiség jólétéért fáradozó szerzetesek szorgos munkájától hangzottak.

A mohácsi vész után hazánkra súlyosodó török világ elhamvasztotta Veszprémet, amely csak az utóbbi századok erős kitartásával jutott el ismét a kiválóbb magyarországi helyek díszes sorába.

Az 1552. év a városra végzetessé lett. A veszprémi vár védelmével a törökök ellen, akik 1543-ban a Dunántúl várainak elfoglalására indultak, Paksi János kapitányt bízták meg, akit azonban Ferdinánd király Komáromba rendelt. Helyébe Pető Péter jött, de semmi pénzt sem hozott. Ali budai basa Székesfehérvárról április 1-én Veszprém bevételére indult, amelynek ostromlását május 26-ikán kezdte meg. Vas Mihály, a hajdúk kapitánya, akik zsákmányra

lestek, június 1-én elárulta a várat,¹ amelyet a törökök így könnyű szerrel elfoglaltak. A várban maradottakból sokat megöltek, sokat fogságba hurcoltak. A káptalan tagjai közül Rezi Pál felsőörsi prépost, Pesti Albert fehérvári főesperes, Zákányi István és Paksi Balázs kanonokok a kard élén lelték halálukat, s velük együtt elveszett a káptalan hiteles pecsétje, melyet ők őriztek. Mámái Péter kanonok fogságra került s börtönben halt meg. Szepetneki Gáspár püspöki helynök és Bikaljai Pál kanonokok rabszolgaságra jutottak, ahonnan azonban később megszabadultak. A többi kanonokok az országban szétszóródtak: kiki oda menekült, ahol életét megmenthette. Legtöbben Pozsonyban, Sopronban, vagy Zalaegerszegen húzódtak meg.² A veszprémvölgyi apácák Körmenten kerestek menedéket. Bornemisza Pál püspök s utódai székhelye Sümeg lett, amelynek várába néha ellátogattak Pozsonyból, ahol országos teendőik és méltóságuk kötelességei miatt tartózkodtak.

Tizennégy éven át lengette a bakonyi szél a veszprémi vár tornyain a török félholdat, amely a püspök és káptalan helyett a romba lőtt város urává lőn. Török katonaság vonult a várba, amelynek fenntartásán kívül az elpusztult város felépítésére nem gondolt.³

Áz elszéledt káptalan tizenöt birtokát: Kísfalud, Vászoly, Nemespécsely, Füred, Csopak, Paloznak, Lovas, Felsőörs, Alsóörs, Aszófő, Örvényes, Szöllös, Kispécsely, Nagypécsely, Ábrahám-Ecsér balatonvidéki falvakat, a pozsonyi magyar királyi udvari kamara évi 200 forintért Tihanyvár segélyezésére Takaró Mihály várkapitánynak adja bérbe. Ferdinád király a káptalannak megígéri az évi bérösszeg pontos kiutalását; a kamara azonban már 1557-ben adós maradt a kápta-

¹ V. ö. Veszprémi Hírlap 1901. évf. 49. sz.

² V. ö. Lukcsics J., A veszprémi káptalan a XVI. században, (Veszprém, 1908), 26–27.

³ Ortelius Ábrahám német egykorú történetíró a munkájában közölt képen a váron kívül csak a Benedekhegyen a török temetőt említi.

lannak a 200 forintnyi bérrel. Takaró utóda, Gyulafi László 1560. április 24-ikén vette át Tihanyvár kapitányását a haditanács biztosaitól leltár nélkül azon kötelezettséggel, hogy a veszprémi káptalannak maga fizeti a tizenöt birtokért járó évi bérösszeget. Gyulafi többnyire nem szolgáltatta át a 200 forintot, hanem hátralékban maradt.¹

A püspöki birtokokat: Szentistván, Hajmáskér, Ósi, Peremarton, Berhida, Urhida-Kajár, Pátvására falvakat a káptalani Papkeszivel együtt Palota várához csatolták. Podmaniczky Ráfael palotai kapitány 400 forintot fizetett évenként bérösszegül a veszprémi püspöknek, aki azonban nehezen jutott hozzá. Kövesi András püspök több ízben kérte az évi bért, sőt a birtokok visszaadásáért is folyamodott a királyhoz. Ferdinánd 1560. január 1-én Kövesit értesíti, hogy a birtokokat, mihelyt Palota nincs veszélyben a törökök miatt, visszaadja; addig pedig évi 400 forintot fizet értük. Ugyanazon kelettel a magyar kamarát utasítja, hogy a bérösszeget fizesse ki.² Miksa főherceg 1562. július 18-ikán újból figyelmezteti a magyar kamarát, hogy a püspöki birtokok bérletéért rendszeren fizessen Kövesi püspöknek, aki már három éven át semmit sem kapott.³ Az erélyes intés után a kamara három évre (1560—1562.) esedékes összeg fejében 1255 forintot egyszerre ad át a püspöknek,⁴ aki 1565. december 6-ikán megismétli korábbi kérését.⁵

Nemsokára Veszprémnek ütött a szabadulás órája. Salm Eck gróf győri főkapitány 1566. június

¹ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. (Budapest, 1908), 77, 155—156.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1558—1560., fol. 132. b.; — 1562., fol. 82. b. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 77. és 78. — Beke, *Historia diplomatica episcopatus Vespr.*, (kézirat a veszprémi püspök birtokában), III. 18—19.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum. 80. — Beke, i. m., III. 19—20.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 79.

⁵ Országos levéltár: Ben. resol. 1565. dec. 6., eredeti.

24-ikén a tihanyiak segítségével visszafoglalta a töröktől a veszprémi várat,¹ amelynek kapitányává Miksa király szeptember 4-ikén Széchenyi Mihályt nevezte ki.² Gyors egymásutánban változtak a kapitányok Veszprémben, amely fontosságánál fogva a királyok kiváló gondját alkotja. Széchenyit 1567. augusztus 20-ikán Gyulafi László tihanyi várkapitány váltja fel,³ aki szeptember 4-ikén a veszprémi vár kijavítására királyától 300 forintot kap. Gyulafi e tisztet Tihany kapitánysága mellett alig egy évig viselte. Helyébe a veszprémi várórség élére Turi Márton jött.

Miksa király a veszprémi vár megerősítésével sokat foglalkozott; terve volt, hogy a körülötte létező kisebb várakat leromboltatja, Tihanyvár tekintélyes jövedelmét pedig hozzácsatolja. A pozsonyi magyar kamarát 1567. december 12-ikén kérdezi meg, hogy Tihany bőséges jövedelmeit nem lehetne-e Veszprémhez kapcsolni.⁴ A kamara késett a felelettel. Közben 1568. március 5-ikén Csáky Ákos és László deák királyi biztosok megérkeznek Gyulafihoz, hogy a veszprémi vár jövedelmét összeírják.⁵ A készített jegyzék nyilván bizonyította, hogy ily fontos várat a csekély befolyó évi összegből nem tarthatnak fenn. A király úgy segített Veszprémen, hogy Turi kapitány kérésére augusztus 17-ikén 24 falut adott neki, nagyjából azokat, amelyeket Takaró és Gyulafi tihanyi kapi-

¹ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 157. — Róka, J., Vitae Vesprimiensium praesulum, (Posonii, 1779), 359. — Magyar Tört. Eml. Írók, XVI. 310: Gyulafi törte be a tihanyiakkal Veszprém vár kapuját.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1566., fol. 131.

³ Országos levéltár: Ben. resol. 1567., fol. 146., 149.

⁴ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 712.

⁵ Az eszközölt összeírás szegényes eredményt mutat fel. A bor-kilenced 1000 akóra rúg. A jószágok összege 118¹/₄ telek (sessio); jobbágy 5, nemes 4, akiknek jövedelme volt 59 forint, 17¹/₂ dénár, 667 tojás, 112 kappan és tyuk, 9 hizlalt sertés, 221 kulcsos kalács és 3 hizott ökör. A kapitánynak jutott 43 cseber bor, 6 kappan, 4 tyuk, 4 kalács s 5 tojás. — A fehérvári káptalannak a veszprémi várhoz csatolt birtokai hasonló jövedelmezést mutattak ki. — V. ö. Országos levéltár: U. et C. 61. 31., 33—34.

tányok bérben használtak.¹ Amikor a kamarát erről értesíti, közli vele egyuttal azon kijelentését, hogy a véghelyi várak jó karban tartására falvak szükségesek, amelyek az ingyenes munkát végzik és a földesúri adókat beszedeltetik. Mivel nem egyezhetik bele, hogy a várkapitányok túlságos adókkal zsarolják a jobbágyokat, azon esetben, ha a kiküldött királyi biztosok Csesznek, Vázsony, Komárom és Tihany várak lerombolását nem javasolják, e várakat oly módon bizza a kapitányok kezére, hogy Veszprém, Tihany és Palota birtokait közös jószágkezelő gondozza, aki az ingyenmunkák, adók és más jövedelmek beszedésére hatalmat nyer, a fölösleget eladja és mindenről pontosan számot ad. November 3-ikán pedig felszólítja a magyar kamarát nyilatkozatra, vajjon jószágkezelőkre bizzák-e a várjavakat, vagy a kapitányoknak bérbe adják-e. A kamara december 11-ikén küldi meg véleményét, amely szerint Veszprém, Tihany és Palota várak jövedelmeit lelkiismeretes becslés alapján a kapitányok külön kapják bérbe azon szigorú parancscsal, hogy zsarolásoktól és zaklatásoktól tartózkodjanak; ha e feltételt nem tartják meg, nemcsak állásukat veszítik el, hanem kellő büntetés alá is esnek.² A király elfogadta a kamarának javaslatát, amelynek következtében meghagyta neki, hogy pontosan állíttassa egybe a várak jövedelmeit és tegyen előterjesztést, mennyiért adja bérbe azokat a várkapitányoknak. A veszprémi vár jövedelmeinek becslését nemsokára fogatosították.³

A veszprémi püspök és a káptalan még élő tagjai között, noha Veszprémtől messze tartózkodott mind-egyik fél, a várbirtokok miatt 1569-ben per tört ki. A káptalan Miksa királyhoz fordul azon panaszával,

¹ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, X. 713.

² A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, X. 158—159.

³ V. ö. Országos levéltár: Ben. resol. 1567., fol. 26., 35.; — 1568., fol. 14.; — 1569., fol. 143., 177.; — 1571., fol. 202.; — 1572., fol. 157.

hogy Őfelségének uralkodása alatt, 1563. szeptember 8-ikától kezdve, Tihanyvárhoz kapcsolt birtokaiért dénárnyi bérösszeget sem kapott. A hat évi hátralék kiutalását, valamint annak meghatározását kéri a királytól, hogy ezentúl ki fogja a bért fizetni, mivel régente hol a magyar kamarától, hol a tihanyi várkapitánytól vették fel a járandóságot. A király a panaszos ügyben a kamarát 1569. június 6-ikán felvilágosításadásra szólítja fel; november 19-ikén azonban arról értesíti, hogy Veszprém, Tihany és Palota várakban a jövőben más gazdálkodást akar meghonosítani, s egyuttal útasítja, hogy évi jövedelmüket írassa össze, a kapitányokkal pedig egyezzenek meg a felől, mennyit kellene katonáik eltartására fordítaniok. A hiányokat pótolnák; a fölösleget egyéb hadi célokra használnák. Mivel a kamara nem válaszolt, Miksa 1570. február 27-ikén megsürgeti novemberi rendeletének elintézését. A mikor a felelet mégis késett, bátyja nevében október 15-ikén Károly főherceg kérdezi meg a magyar kamarát Veszprém, Tihany, Palota, Vázsony, Csesznek s egyéb várak jövedelmeiről s ezek kezelési módjáról: a jószágkezelők, vagy a kapitányok gazdálkodjanak-e számadás mellett, vagy az utóbbiaknak bérbe adják-e? A főherceg levelének vétele után egy hétre a kamara a várak jövedelmeinek kimutatásával együtt megküldi véleményét, amely a bérbe adást javasolja. A főhercegnek tetszik a kamara álláspontja; mindazonáltal újból megbizza azt, hogy a várkapitányok jövedelmeit pénzértékben becsülje meg, mert attól tart, hogy a kapitányok nagy jövedelmeket szednek össze és nem számolnak el róluk. Mivel a kincstári jószágkezelők alkalmazását nem tartja szerencsés megoldásnak, 1570. november 17-ikén a kamarától értesítést kér, mily költséges lenne a jószágkezelők eltartása és mennyiért kellene bérbe adni a várbirtokokat a kapitányoknak. A bérösszeget zsoldjukból vonnák le. A kamara, amikor a király 1571.

november 21-ikén ismét felszólította, húsz nap múlva véleményezte, mikép rendezzék be Veszprém, Tihany, Palota, Vázsony és Csesznek várak vagyonkezelését, s egyben jelentette, hogy már 1570. október 24-ikén elküldötte Károly főhercegnek e várak jövedelmi kimutatását. A király nem tartotta kielégítőnek a kamara feleletét, hanem 1572. január 2-ikán tájékoztatásért fordul hozzá a főherceg kérdésének elintézéséről.

Majlát Gábor tihanyi kapitány mindjárt beiktatása (1571. augusztus 19.) után a magyar kamarától visszaköveteli azokat a káptalani birtokokat, amelyekért Gyulafi László évi 200 forintnyi bért fizetett. De kárba vezett minden igyekezete: a káptalani birtokokat nem kapta vissza.¹ A kamara a veszprémi vár erősítésén fáradozik; a király pedig a német katonák számára 1576. április 11-ikén 800 tallért utalványoz ki.²

A sok tanakodás után a veszprémi vár jövedelmeit bérlőnek adják ki kezelés végett. Megyery Imre bérlőt a király 150 forintnyi bérrészlet fizetése alól, mivel küldés közben a törökök elvették, 1578. december 10-ikén felmenti.³ A vár kijavítására Speciacasai Samaria Ferdinánd kapitánynak az elköltött 223 forint 14 krajcárt 1582. május 18-ikán a magyar kamara utján kiutalja⁴ és a veszprémi káptalani birtokok közül Kádártát neki adományozza.⁵ A várórségnek hadi műveletek szempontjából szüksége volt hajóra a Balatonon. Ernő főherceg 1589. június hó 19-ikén a pozsonyi magyar kamarát megbizza, hogy Jurasics Alajos pozsonyi hajós parancsnoknak költséget adjon,

¹ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, X. 160—165, 714—715.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1576., fol. 90.

³ Országos levéltár: Ben. resol. 1577—1578., dd. 10. Dec. 1578., eredeti.

⁴ Országos levéltár: Ben. resol. 1582., fol. 71.

⁵ Országos levéltár: Lib. reg. 4., fol. 282. — Budapesti egyetemi könyvtár: Hevenesi-kéziratgyűjtemény, XXXVI., 404—405 ll.

aki a veszprémi és tihanyi őrség számára két naszád-hajót szállít a bécsi kikötőből Győrig.¹

A veszprémi vár, noha felszereléséről és megerősítéséről gondoskodtak, 1593. október 6-ikán ismét a törökök kezébe került.² Forgách Ferenc püspök, mihelyt a szomorú eseményről értesült, azon kéréssel fordult a királyi udvarhoz, hogy a városnak most üresedésben levő javait a püspökség birtoktestéhez csatolják. Mátyás főherceg 1593. november 16-ikán a magyar kamara véleményét kéri;³ a válasz késése következtében 1594. február 16-ikán újra felszólítja, vajjon Veszprém és Palota várak jövedelmeit kire bizzák.⁴ Az úrbéri kimutatás létesítését sürgeti, annál is inkább, mivel a pápai harmincadosok akarják bérbe venni, akik június 9-ikén valóban megkapják.⁵ Maróthy Mihály 1596-ban Nádasdy Ferenc gróf közbenjárásával kísérletet tesz, hogy a két várnak jövedelmeit megszerezze.⁶ Amíg a birtokok körül a küzdelem folyik, a VIII. Kelemen pápától küldött olasz sereg segítségével a magyar csapatok 1598. tavaszán felszabadítják a veszprémi várat Tihanynyal együtt a törökök alól. A veszedelmet ugyan a Rákóczi-szabadságharcig elhárította az 1606-ban megkötött és gyakran megújított török béke;⁷ Veszprém mindazonáltal véghely maradt, a melynek főgondját a vár s őrsége alkotják. A várkapitányok intézik sorsát, amely a 17. században jobbra fordulni kezd. A vidék lakosainak panaszaival a várőrség követelései miatt azonban gyakoriak s eljutnak a királyi trónig. A bécsi kamara 1603. január 17-ikén a veszprémi és kiskomáromi

¹ Országos levéltár: Ben. resol. 1589., fol. 155. b. — A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 171.

² A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 221.

³ Országos levéltár: Ben. resol. 1593., fol. 273. b.

⁴ Országos levéltár: Ben. resol. 1594—1595., fol. 32.

⁵ Országos levéltár: Ben. resol. 1594—1595., dd. 9. Jun. 1594., eredeti.

⁶ Országos levéltár: Ben. resol. 1596., fol. 25. b., 63.

⁷ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 221.

kapitányoknak megtiltja, hogy az üresedésben levő püspökség jobbágyságait ne zaklassák.¹ A várkapitányok visszanyerték az 1593. év előtt a várhoz csatolt birtokokat; mégis a rendkívüli kiadások fedezésére a királytól kellett segílyt kieszközölniök. Keglevics György veszprémi főkapitány közbenjárására a magyar kamara 1614. június 6-ikán 100 magyar tallért utal ki Smidl György gondnok részére a fegyvertár kijavítására. A küldött összeg azonban nem elég a javítási költségekre; a hátralevő 55 forintot 1615. december 4-ikén a kamarai jövedelmekből fizetteti ki.²

A veszprémi várőrségnek bora bőségesen volt a szedett tizedekből, úgy, hogy megszorultak üres edényekben. Győrből kértek; de nem kaptak. A bécsi kamara 1615. szeptember 16-ikán a pozsonyit utasítja, hogy másunnan szerezzen be edényeket a borok számára, amelyeket a katonai határőrvidék számára meg kell őrizni; december 17-ikén a felesleges bort a győri katonaságnak juttatják.³ Az 1615. évi feljegyzés szerint a veszprémi várhoz tartozó birtokok Kiliti, Alsóörs, Felsőörs, Csopak, Paloznak, Lovas, Szöllős, Füred, Kádárta, Vászoly, Kisfalud és Pécsely voltak. A veszprémi vám évenként 300 forint körül van. A malmok jövedelmét a kapitány húzza, akinek évi készpénzfizetése 3000 forint. A kórházé és a szegényeké Kajár és Szentmihály. Brainer győri főkapitány ezt nem helyesli, mivel a jó rend ellen történik és rossz példát ad, hogy a kincstár javairól a kapitányok intézkedjenek, ami a királyi tekintélyt is csökkenti.⁴

¹ Országos levéltár: Ben. resol. 1603., fol. 13.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1613—1614., fol. 40. — A veszprémi vár javairól az értesítést 1615. augusztus 22-ikén küldik meg a kamarának. — Ugyanott: Ben. resol. 1615—1616., dd. 22. Augusti 1615., eredeti.

³ Országos levéltár: Ben. resol. 1615—1616., fol. 69., 95. b., 96. b., 99.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 81. — A feljegyzés 1615. július 1-én történt.

Noha boruk bőven is lett a veszprémi katonának, a birtokok miatt annál több baja volt Keglevicsnek, akitől azon káptalani birtokokat, amelyeknek tizedeit bérletképen 1554-1560. években Takaró Mihály tihanyi várkapitány szedte, Herovics Mátyás csanádi püspök, fehérvári prépost és tihanyi apát vissza akarta szerezni. A per már 1613. elején megindult. A tihanyiak az 1534. úrbéri összeíráshoz ragaszkodnak, amelynek valódiságát azonban nem tudják bebizonyítani. Keglevics Kisszöllős, Arács és Füred tizedeit Herovics akarata ellenére is szedi. Mátyás király 1614. december 16-ikán bizottságot nevez ki a kitért viszály elintézésére; sőt 1617. június 28-ikán Pázmány Péter esztergomi érseket szólítja fel véleményezés végett a veszprémi várhoz foglalt s állítólag a fehérvári prépostsághoz és tihanyi apátsághoz tartozott birtokok vitás ügyében. Pázmány az egybehívott előkelő bizottsággal november 13-ikán Pozsonyban tárgyal. Herovics a bizottság tanácskozásán okleveleket mutat be, amelyekkel igazságát vitatja. Az érsek Mátyás királynak három nap múlva tett jelentésében Herovics pártjára áll.¹ Ama jövedelmek és falvak, amelyeket a veszprémi kapitányok élveztek, a múlt évben, amikor Zichy Pál lett az új kapitány, a király számadásába mentek át, még azok is, amelyeket Herovics magáéinak tart. Zichy a veszprémi vár jövedelmeinek bérletéért mindjárt kapitánysága elején lépéseket tesz. A kamara véleménye folytán 1617. február 15-ikén megtagadják neki a bérletet, mivel a jövedelmekből a várat kell helyre hozni; de szeptember 5-ikén megengedik a bérbe vételt azon kikötéssel, hogy a vár karban tartása mellett használja és katolikus papokat a szükséghez képest alkalmazzon.² A tihanyiakkal folyt perben csak II. Ferdinánd király döntött; 1620. február 19-ikén Herovics apátot a pozsonyi kamara utján értesítették,

¹ Hanuy F., Pázmány Péter levelei, I. (Budapest, 1910), 132—136.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1617—1618., fol. 9. b., 67. b., 68.

hogy a nemrég elhalt Mátyás király által rendelt biztosok és a magyar kamara véleménye szerint a kérelmezett javak a veszprémi vár fenntartására, megújítására s erősítésére, tehát a haza közjávára rendelvek és szolgálnak sok év óta. Noha Keglevics utóda, a mostani kapitány, feltételesen, de oly utasítással kapta meg azokat, hogy a várat helyre állítsa, katolikus papot tartson benne és katonasága számára elegendő élelmiszert gyűjtsön össze az esetleges szükség idejére, amiket pap nem nyújthatna a haza javára, Ófelsége Ausztria főhercegségének és Magyarország dunántúli részeinek védelmi szempontjából oly fontos veszprémi vár érdeke ellenére a csanádi püspök kérését nem teljesítheti, hanem Lipót főherceg korábbi végzésével egyezően elhatározta, hogy a veszprémi várhoz csatolt falvak, főleg a mostani veszedelmes idő közepette, maradjanak meg jelen állapotukban; Herovicsot pedig, ha megfelelő egyházi javadalom üresedik, kárpótolja.¹

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem serege még ugyanezen (1620.) évben Veszprémet elfoglalta és Zichy Pál kapitányt elűzte.² Herovics most a püspökségi birtokokkal szemben támaszt jogigényt. Eregelics Ferenc veszprémi püspök 1622. június 30-ikán terjedelmes felterjesztésben válaszol a tihanyi apát követelésére a birtokokra és tizedekre vonatkozólag. Zamárdit, Felsőendrédet és Lullyát a veszprémi püspök az esztergomi érsektől kapta cserébe; de a többit sem követeli Herovics jogosan.³ Közben Zichy a várat visszanyeri; de oly sok pénzébe került a hadművelet, hogy az 1000 forintnyi kamarai segély mellett kiutalt 3000 forint sem fedezte költségeit. II. Ferdinánd király 1622. június 25-ikén a veszprémi vár javait

¹ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 81—84, 146—147, 326, 751, 757, 760—763.

² Róka, i. m., 407.

³ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 763—764.

6000 forintért neki adja zálogba.¹ Zichy azonban nem elégszik meg, hanem 1625. január 27-ikén magának s örököseinek még több veszprémi falvat kér, mivel zsoldja fejében 5000 forinttal tartoznak neki, gabona és bor értékéért 2000 forint jár és apósának, Csáky Mihálynak, követelészátraléka 3000 forintra rúg. A bécsi kamara 1626. július 10-ikén kér véleményt a követelési ügyben. A megoldást úgy intézik el, hogy a veszprémi püspökség javait 10000 forintban elzálogosítják Zichy Pálnak,² aki ez időtájt győri kapitánynya lett. Helyébe 1627. elején Körtvélyesi István tihanyi kapitány jött Veszprémbe. A várórség reformátusai 1627-ben templomot kezdtek építeni paplakkal együtt. Zichy már Győrből küldött leveleiben nehézségeket támaszt.³ Még Zichy Pál veszprémi eljárása ellen szólt az 1625. évi XXXV. törvénycikk, amely elrendelte, hogy a hódoltságai falvak jobbágyait, akik a töröknek teljesítendő robotra a véghelyeken átjárnak, az ily véghelyek kapitányai vámszedéssel s egyéb díjakkal ne terheljék, amint ez Veszprém-ben, Tihanyban, Vázsonyban s egyebütt megtörtént.⁴ Öt év múlva pedig az ország rendei az 1630. évi XLIV. törvénycikkben kimondják, hogy a véghelyeknek, nevezetesen Győrnek, Veszprémnek és Tihanynak fő- és alkapitányai azokkal a zsarolásokkal, amelyekkel az országnak bennszülött kalmárait a szokott vámokon felül sujtani szokták, jövőre teljesen hagyjanak fel és a szegény kalmárokat, az erőszakosságról hozott törvénycikkek erejénél fogva, hatalmaskodás büntetésének terhe alatt, az apró marhák, állatok, só és

¹ Országos levéltár: Lib. reg. 7., fol. 61—63., fol. 170—172. — Ugyanott: Ben. resol. 1621—1622., fol. 82. b. — Budapesti egyetemi könyvtár: Hevenesi-kéziratgyűjtemény, XXXVI., 95 kövv.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1625—1627., II., fol. 37. és dd. 27. Jan. 1625., eredeti.

³ Vég hely D., Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből, (Veszprém, 1886), Függelék, 84—85.

⁴ A pannonhalmi Szent Benedek-rend története, X. 223.

más árucikkek ötvened, vagy század értékének megadására, sem az áruk tizedének kiszakítására ne kényszerítsék.¹

Az 1630. év Veszprémre nagy jelentőségű eseményt hozott. Idősb Sennyei István veszprémi püspök, mihelyt 1628. július 11-ikén kinevezését megkapta, megkísérli a püspökség 10000 forintért elzálogosított javainak visszaszerzését. II. Ferdinánd király a püspök igyekezetét jóindulattal kíséri; de Zichy ragaszkodik ahhoz, hogy a zálogösszeget hat hónapon belül fizessék ki, mivel különben nem hajlandó a birtokok átadására.² A sok tárgyalás után 1629. december 30-ikán gróf Esterházy Miklós nádor előtt Sennyei püspök és Zichy győri kapitány megegyezésre jutnak, oly formán, hogy a püspök 10000 forintért visszaváltja az elzálogosított javakat,³ de az őszi és tavaszi gabonatermés és a tizedek fele Zichyé lesznek, úgyszintén a Keglevics Györgytől vett malom.⁴ Sennyei püspök Ebeczky magyar kamarai főszámvevőnek fizeti ki a váltságösszeget.⁵ II. Ferdinánd király 1629. december 18-ikán Körtvélyesi István kapitányt s az egész veszprémi katonaságot értesíti, hogy Sennyei püspöknek és a magyar kancellárnak megbízást adott a veszprémi káptalan helyreállítására; egyuttal meghagyja nekik, hogy a püspököt és a káptalant földesurnak ismerjék el, semmiben se zavarják, hanem

¹ Ugyanaz, X. 225.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1628--1630., I., fol. 77.; II., fol. 26., 33., 67. b.

³ Ebeczky Imre királyi tanácsos, magyar kamarai főszámvevő 1629. május 18-ikán kiállított elismervénye a következő javakat sorolja fel: a városi vám, Füle, Kisberény, Herend, Jutas, Bogárfalva és Bilge veszprém megyei, Csopak, Felsőörs, Lovas, Paloznak, Füred, Szöllős, Nagypécsely, Kispécsely, Vászoly, Kisfalud, Szentábrahám és Leányfalva zalamegyei, Fokszabadi, Kiliti, Ságvár és Nagyberény somogy megyei falvak. — Fokszabadit tévesen kapcsolja Somogy megyéhez. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 84. — V. ö. Ugyanott: Veszprém—Eccl. et capit., 97.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 83.

⁵ V. ö. Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Eccl. et capit., 97.

inkább segítsék.¹ A káptalan ünnepélyes visszaállítása 1630. január 5-ikén történt. A király képviseletében megjelentek csikamadéfalvi Szentandrassy István erdélyi püspök, pápóczi és csornai prépost, győri kanonok, királyi tanácsos és Eőrsy Zsigmond királyi kapitány, gróf Esterházy Miklós nádor bizalmasa. Sennyei püspök a székesegyházban Kaposy Jánost nagypréposttá és kanonokká iktatja be. Utána a nagyprépost Cserhovics Istvánt hantai préposttá, Szentimrei Mártont zalai főesperessé, Acsádi Benedeket és Erdős Istvánt kanonokokká installálja. Január 7-ikén a püspök a káptalannal a birtokokra nézve megegyezik: míg a kölcsönvett 10000 forintot le nem törlesztik, a püspöki és káptalani birtokokat együtt kezelik. Addig a kanonokok egyenkint 25 forintot, a nagyprépost pedig 50 forintot kapnak évente. Remélik, hogy a király segít rajtuk.²

A püspök és káptalan 1631. június 13-ikán bérbé adják Zichy Páltól visszaváltott javaikat — Felsőőrs és Berény kivételével — 3 évre Körtvélyesi Istvánnak évi 2000 forintért. Körtvélyesi a bérösszegegen kívül tartozik egyik kanonokot szolgáljával együtt eltartani, egy káplánt s egy iskolamestert ellátni, valamint a kanonoki fizetéseket (175 forintot) megadni. Egyuttal mindent jó karban tart fenn.³ III. Ferdinánd király 1637. augusztus 7-ikén külön pártfogásába veszi a káptalant és birtokait.⁴

A város fejlődése a várórség állandó fenntartása mellett sok nehézség közepette halad előre. A püspök és káptalan lassankint érvényesíthetik földesúri jogaikat. A gazdasági fejlődés ártalmára vannak

¹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 82.

² Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Eccl. et capit., 94. és 96. — A veszprémi káptalan visszaállítását a nemzeti zsinat 1630. április 14-ikén örömmel veszi tudomásul. — Péterffy, C., Sacra concilia Hung., II. (Posonii, 1742), 302–304. — Róka, i. m., 417–418.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 86.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 87.

a kóborló hajdúk. Az 1647. évi XLI. törvénycikk »a Veszprémben, Tihanyban, Keszthelyen, Vázsonyban, Szigligeten, Devecserben és másutt az országban szertesét tartózkodó szabad és kóbor hajdúkra nézve, akiknek semmi lakhelyük, vagy örökségük nincs, és akik sem katonáskodni, sem dolgozni nem akarnak, hanem a szomszéd nemesek és szegény alattvalók legnagyobb sanyargatásával és kárával egyedül fosztogatásból és rablásból tartják fenn magukat s övéiket: határozzák az országlakosok, hogy azokat az őrségi katonák közé kell besorozni s eképen katonai kötelezettségnek és fegyelemnek alávetni, vagy földművelésre és jobbágyszolgálatra alkalmazni; különösen a végvidékekről, mint a haza dögvészét, el kell távolítani, és ha továbbra is károkat okoznak, bárki szabadon üldözhesse őket.«¹ A török portyázás a véghelyek lakosságának folytonos rettegést teremt, III. Ferdinánd király 1655. szeptember 30-ikán a magyar kamara útján 150 forintot küld Veszprémbe, hogy Huzó Jakab harmincadosnak két szolgáját a töröktől kiváltsák.²

A földesúri jogok sértetlenségére örökdő káptalan nem kerülhette ki, hogy a várkapitányokkal összeütkezés ne legyen. Spáczai Katalin asszony, Veszprémi János győri altábornok nemes özvegye és fia Sándor veszprémi malmukat a vár alatt fekvő kertjükkel együtt 1656. november 24-ikén az esztergomi káptalan előtt 200 császári tallérért eladják Jagasics Péter veszprémi főkapitánynak és feleségének, Bede Katalinnak.³ A káptalan a következő (1657.) év február 21-ikén ünnepélyesen tiltakozik ezen adásvevés ellen.⁴ Az ellenmondás azonban nem vezetett sikerre. Jagasics

¹ A pannonthalmi Szent Benedek-rend története, X. 229.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1654—1661., fol. 58. b.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 88.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 89.
— Jagasics 1659. március 10-ikén 50 forintnyi királyi segélyt kap. — Országos levéltár: Ben. resol. 1654—1661., dd. 10. Mart. 1659., eredeti.

kertje mellett 1673. augusztus 2-ikán a káptalan telket adományoz puskaporműhely felállítására Gerhardi Rubai Krisztián ágyúmesternek, azon feltétel mellett, hogy minden újévkor három fontnyi puskaport szolgáltatson be a káptalan számára.¹ Az őrségnek azonban már 1666-ban megtiltotta, hogy káptalani birtokon legeltessenek.² A harmincados ellen, aki csalfa keresetet gyakorol, Nádasdy országbíró 1669. január 5-ikén tesz feljelentést.³ Az ily peres ügyek elintézése tulajdonképen a városi hatóság jogköréhez tartozott. Veszprémvármegye 1674. február 24-ikén ki is jelenti, hogy Veszprém városnak ítélkezési joga a végrehajtói hatalommal együtt mindig megvolt.⁴

A várórség hivatkozással arra, hogy az elmúlt országgyűlés néhány falvat elvett tőlük, 1660. március 6-ikán ifjabb Sennyei István veszprémi püspökhöz fordul segítségért, hogy a várpalánkok szükséges kijavítását elvégezhessek.⁵ Amikor a magyarok Pinczehely várát a törököktől visszafoglalták, félnek a boszutól és 1675. júliusában a veszprémi és pápai véghelyeket nagyobb katonasággal erősítik meg,⁶ a magyar kincstár pedig a veszprémi vár javítására augusztus 22-ikén 600 forintot utal ki.⁷

A várórség katonái vegyes vallásúak voltak. A protestáns katonák 1674. január 13-ikán a királyi kancellária rendelete folytán vallásszabadságot nyernek.⁸ A püspök és káptalan nem vették örömet e hirt. Babocsay Ferenc főkapitánynyal egyébként is meggyült a bajuk. Szakonyi János nagyprépost 1676. február 10-ikén panaszt emel a megyei alispán előtt

¹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 92.

² Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 90.

³ Orsz. levéltár: Ben. resol. 1662—1669., dd. 5. Jan. 1669., eredeti.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 93.

⁵ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Eccl. et capit., 95.

⁶ Országos levéltár: Ben. resol. 1670—1675., dd. 16. et 31. Jul. 1675., eredetiek.

⁷ Országos levéltár: Ben. resol. 1670—1675., fol. 149.

⁸ Országos levéltár: Lib. reg. 15., fol. 668—669.

Babocsay ellen, aki Delbencz Ferenczel, a német sereg kapitányával, együtt eltüri, hogy katonáik garázdálkodjanak. A panaszos eset 1671. augusztus 10. táján történt. A katonák a bort, körülbelül 40 forintnyi értékűt, elvették azoktól, akik a nagypréposttól haza szállították.¹ Az italmérési jog ellen elkövetett kihágás hosszú ideig a pereskedés tárgya; 1680. május 24-ikén 18 tanut hallgatnak ki az esetről és a várőrök legeltetési jogáról.² I. Lipót király 1694. április 29-ikén dönti el a kérdést: az italmérési jog szent György napjától szent Mihályig a káptalané, amelyhez kizárólag tartozik Jutas és Faisz legelőinek használata. E rendeletnek végrehajtását maga a király foganatosíttatja.³

A rendelet kibocsátásakor a veszprémi várőrség ismét a királyhűségen volt, amelytől Thököly Imre felkelésével kapcsolatban két ízben eltért. Thököly csapatai 1682-ben Veszprémet hatalmukba ejtették.⁴ Babocsay azonban csakhamar visszatért a király engedelmességére. Barkóczy Ferenc 1683. június 22-ikén Székesfehérvárról értesíti Babocsayt, hogy a fejedelem parancsából meglátogatta a törökök paksi táborát, s ajánlja neki, hogy pártoljon át Thökölyhez.⁵ A sok nógatásnak meglett az eredménye: Babocsay 1687-ben a kurucokhoz ment át őrségével együtt.⁶ De még ugyanazon évben királyi őrség vonul be a veszprémi várba, amelyben évtizedekig tanyázik. I. Lipót király a felsővárosban 1690. június 3-ikán Ujváry Ferencnek adományozza azt a házat, amelyet Keszthelyi Erzsébettől hazaárulása miatt elvett.⁷

¹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 94.

² Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 95.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 96.

⁴ Róka, i. m., 459.

⁵ Budapesti egyetemi könyvtár: Kaprinay-kéziratgyűjtemény, in folio XLI., 220—221.

⁶ Róka, i. m., 464.

⁷ Országos levéltár: Lib. reg. 20., fol. 418—419. és Conc. exped. 1690. jun. 5.

A töröknek Dunántúlról kivonulása után kezdődhetett a békés fejlődés. A káptalan kieszközli, hogy régi jogait és birtokait a király 1693. szeptember 11-ikén megerősíti.¹ De a vagyonjognak e körülbástyázását nagyon megdöngetik II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának hullámai, amelyek a városra végzetesekké válnak és pusztítást hoznak.

A 17. század folyamán Veszprém annyira növekedett lakosságában, hogy szükséges volt a földesuraság és a városi lakosok között a jogi viszonylat rendezése. Széchényi Pál kalocsai érsek, veszprémi püspök és a város között 1702. május hó 12-ikén egyesség jő létre: 1. A városiak a nyilvános ünnepnapokat megülik. 2. Május hónapban csak a püspöknek és a káptalannak van italmérési joga. 3. Juniusban pedig a város mér italt s így felváltva az egész éven át. 4. A városiak kötelessége a levélkézbesítés a püspök (Székesfehérvárra, Budára, Kalocsára és jószágaira, ha szükséges, fegyveres erővel is) és a káptalan számára. 5. Az aprólékos jövedelmek a városé lesznek ezentúl is. 6. A püspök és a káptalan semmi más robotot nem kívánnak. 7. A püspök és a káptalan büntető hatalmának (ius gladii) fenntartása végett, 12 törvénybíró és tanács a városi kapitány és főbíró mellé rendeltetnek. Az elnököt a püspök jelöli ki. 8. A városiak a püspököt és káptalant nagyobb ünnepeken tartoznak üdvözölni. 9. A szabadlegeltetés a városiaknak úgy lesz, mint eddig. 10. A faizást, kidőlt és haszontalan fák kivágását a káptalan megengedi; a makktermő- és épületfákat pénzen vehetik. Ép így vásárolhatnak a pintérek, bognárok és mészégetők. 11. A városiak oltalmazzák a hártárt. 12. A városi mészárosok tartoznak évről-évre a mészárszékeket a földesuraktól bérbe venni. 13. A tizedet megadják, vagy 20 forintot fizetnek.

¹ Országos levéltár: 22., fol. 311. és Conc. exped. 1693. szept. 21. — A szent László-féle kiváltságlevél megerősítése.

14. A városi területen kívül eső puszták mindenféle használatát tartoznak bérelni.¹

Veszprém súlyosan bünhődött a császári seregtől lelkes hazafiségéért, a melylyel II. Rákóczi Ferenc küzdelmét kísérte. A fejedelem tábornoka, Forgách Simon gróf, ötezer katonával érkezett 1704. tavaszán a város környékére. Kecskeméti Mihály nagyprépost a városiak beleegyezésével küldöttségileg felkeresi Kádárta alatt táborában Forgáchot, akit ebédre hí meg, melynek végeztével a gróf visszatér táborába.

Május 28-án jött a hír, hogy Heister Szigbert gróf, aki 1704. január 22-ikén vette át Magyarországon a császári hadak parancsnokságát,² Péten, Várpalota és Berhida között, tábort ütött. A nagyprépost Losonczi Jánossal együtt a városiak közös kívánságára, mivel a rác katonaságtól féltek, oltalomkérsért indult el. Királyszentistvánon töltötték az éjet. Ismételten fordultak írásban Heisterhez biztonságért, hogy színe előtt megjelenhessenek. Az engedelem elnyertével másnap reggel 7 óra tájban érkeznek a péti táborba. Illér János eszközölt ki számukra kihallgatást. Amikor a nagyprépost illő tisztelettel köszöntötte s az egész város nevében pártfogását kérte, Heister haragosan fakadt ki ellene e szavakra: Nem vagy méltó látásomra, nem vagy méltó a papságra; takarodjál, a börtönbe fogsz menni; hatalmam van fejed leüttetésére. A halálos ítélet hallatára Kecskeméti a szentírást idézte: Isten igazságot szolgáltat. Heister szemrehányólag vetette oda: Te is a Rákóczi-pártiakkal tartasz; azt állítod, hogy Rákóczi jogosan háborúskodik Őfelsége ellen? Illér sátora körül áristomra vetették a nagyprépostot, aki 24 órán keresztül türelemmel viselte sorsát. A következő

¹ A veszprémi káptalan 1702. június 17-ikén veszi jegyzőkönyvbe a szerződést. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 2.

² V. ö. Márki S., II. Rákóczi Ferenc, I., Magyar Tört. Életrajzok, XXIII. évf., (Budapest, 1907), 330, 333 kövv.

napon egyes tiszték s a tábori lelkész (kapisztránói rendi atya) közbenjárására engedett göggyéből és maga elé hívatta a nagyprépostot, aki alázatosan bocsánatért könyörgött; szelidebben beszélt vele s a kért oltalomlevelet az egész város és káptalan számára megadta. A káptalant egyuttal biztosította, hogy sem házaikban, sem templomukban semmiféle kárt sem vallanak, azon kikötéssel, hogy a kiküldöttek, mihelyt visszatértek, mindenüvé hirnököket küldenek, hogy Ófelségének mindnyájan meghódoljanak. Mindazonáltal csak azok, akik közelben voltak, jöttek vissza a városba; a többieket a félelem visszatartotta a hazatéréstől. Heister e miatt felbosszankodva, május hó 31-ikén sereget küldött a város ellen. A kiadott oltalomlevél nem használt. Viard császári ezredes és Illér János, a győri császári csapat feje, akikhez Váncsi Lőrinc fehérvári harmincados csatlakozott, bevonultak a városba s elkérték a székesegyház kulcsait. Mielőtt beléptek a templomba, kötelezték magukat, hogy semmiféle kárt sem okoznak ott, sem a templomi szent öltözeteknek, sem a levéltárnak, sem a drágaságoknak nem ártnak. De alig jutottak a templomba, felnyitották a káptalan conservatoriumját és a városiak szekrényeit, — körülbelül 25-öt, — egyiket a másik után, fejszével feltörték és kifosztották, az egyház szabadságának és tiszteletének megvetésével. Utána a barátok házába törtek be, hogy megreggelizzenek. A kanonokok is, mivel ott hon nem voltak biztonságban, a barátoknál huzódtak meg, ahonnan fájó szívvel nézték házaik kirablását és végső pusztulását; mindent hátrahagytak, csak életük megmentésére gondoltak. A barátok kapusa kihívta a nagyprépostot, aki sietve ment a templomba; kinyitotta az egyik szekrényt s onnan 4 kelyhet a tabernaculumba helyezett, amire Illér figyelmeztette. Amíg azonban ott időzött, az ajtókat hirtelenül becsukták és magát, miután más kanonokok kimen-

tek, nem menthette meg a katonák között. Különböző helyeken tűz ütött ki; az alsóváros és belsőváros lángban állottak. Csapatostul rontottak be a németek, rácok és horvátok; a templom ajtaját betörték s a már részben kiürített szekrényeket tüzetesebben átkutatták. A nagyprépost ezalatt életét akarja megmenteni: a templomajtó ütött részén titkon kionson és lemegy a város kiskapujához. De itt a rácok elfogják; ruhájától megfosztják; csupán inget s alsónadrágot hagynak rajta. A megrémült nagyprépost visszafordul s az ajtóresen visszamegy a templomba, ahol a pluvialék egyikét felölti a hideg ellen. Eközben a sekrestyébe berohan három, majd több német, akik a templom tárgyait és szerelvényeit összeszedik s elhurcolják. A tabernaculumok ajtait feltörik, a szent kelyheket a patenákkal és különféle színű velumokkal együtt elviszik; a misemondóruhákat és pluvialékat, a dalmatikákat, oltárterítőket és mappákat megragadják s elhordják. Amikor e fosztogatásnak vége lett, három katona a nagyprépostot a sekrestyéből kivezeti; a pluvialénál fogva dühösen megfogják, a főoltár előtt ide-oda ráncigálják, ütökeverik, kegyetlenül kínozzák és szidalmakkal illetik, hogy mutassa meg a templom kincsét; végre a földre terítik. Amikor a földön feküdt, talpától nyakáig vértezett lábukkal három ízben megtiporják. E zsarnoki kegyetlenkedés befejeztével csupasz lábait összekötik, az oltár legalsó lépcsőjéhez illesztik s erősen fogják; majd a törökök szokása szerint vesszőt, vagy botot ragadva, addig verik, míg a vessző darabokra nem törik. Hosszúkás szakálát megfogva, a templom kövezetén néhányszor végig hurcolják, míg szakálát gyökerestül ki nem tépik. Utoljára egyik vadabb és vérengzőbb katona szent Mihály arkangyal oltára előtt kirántja kardját a templomban s a nagyprépostot fején, kezén és minden tagján irgalmatlanul veri s ütlegeli. Kecskeméti, fején és karjain 9 súlyosabb,

majdnem halálos sebbel, félholtan marad. S a míg a templom, torony és nagyobbik orgona belül borzasztóan égnek, élete megmentése végett szent György csudás kápolnájába vánszorog, ahol teljesen vérben újra ütök és rugdossák a bejövő vérengző katonák. Ha este felé a tábori pap nem jött volna s a kápolna ablakán bemászó katonák kezéből nem mentette volna meg, pár perc múlva¹ meghalt volna. A tisztelendő atyának segélye mellett mezítelen lábbal az égő zsarátnokon keresztül a templomból kivezetik, lóra ültetik és szégyenszemre a városon át kiviszik. Fedetlen fejjel félmérföldnyire a táborba jut, ahol Heister orvosa szeretettel és keresztény érzülettel sebeit beköti. Az egész éjet fájdalmak között álmatlanul tölti. Másnap, — vasárnap, — ismét katonaság megy Veszprémbe és a székesegyháznak drágaságait,² amelyeket a veszedelem hírére még Heister megérkezése előtt befalaztak, elvitték. Az olasz kőműves, aki az örkanonok jelenlétében a befalazást végezte, mutatta meg a katonáknak a rejtkehelyet, ahol a templomi értékeken kívül néhány szekrényben városi világi urak drágaságai is voltak. Ezeket sem kimélték meg fosztogatásukban. E gyászos napon, amikor minden lángban és hamuban állott, Jambrekovics Pál hántai prépostot s örkanonokot, miután mindenétől megfosztották és levetkeztették, oly durván és kegyetlenül ütötték-verték, hogy az egyébként is beteges kanonok nem tudott mozdulni. A szenes gerendák között a templomba viszik; harmadnapra a lelke az Úrhoz szállott. Más kanonokok is, — köztük az olvasókanonok, — életveszedelemben forogtak, házaikban kínozták és fosztották ki őket.

¹ Egy Miatyánk s Üdvözlégy elmondásának ideje alatt.

² E drágaságok voltak 6 ezüst gyertyatartó, értékesebb aranyozott kelyhek patenákkal, 5 aranyozott ezüst monstrantia, ezüst thuribulum naviculával, egy pár ámpolna megaranyozott ezüst tálcával, két ezüst szobor (szent Ignácé és Xav. szent Ferencé), ezüst tartó szentek ereklyéivel együtt, 3 aranyozott ezüst kereszt, 1 ezüst feszület, ezüst pacificale, értékesebb miseruhák, 6 antipendium arany s ezüst szálakkal átszőve, kristályüvegbe burkolt 2 ezüst ereklyetartó.

A hétfői napon a kanonokok s az elűzött plébánosok közül néhányan a táborból Tihany felé visszatérnek. A nagyprépostot s a székesegyházi főesperest Heister parancsából Székesfehérvárra viszik; de három nap múlva mindkettőt visszahozzák a táborba, ahol néhány napon s éjen át a szabad ég alatt étlen-szomjan maradnak, míg végre a győri katonák kísérete mellett Heister rendeletéből Győrre érkeznek, ahol a kanonokok vendégszeretetében részesülnek.¹

Pusztulás és romok jelezték Heister seregének tartózkodását Veszprém-ben, amely különösen a következő években sokat szenvedett még Steinsdorff győri parancsnok visszaélései következtében, amelyek miatt 1708-ban többször vizsgálatot rendel el a magyar kamara, hogy az elkövetett kihágásokat megbüntethesse.²

Magyarországnak a török iga alól felszabadulása Veszprémre a megújulás hajnalpirkadása lett: megszűnt mint véghely; a polgárisodás és haladás kitartó munkájával fejlődött ez időtől kezdve oda, ahol ma intézményeivel, intézeteivel és alkotásaival a magyar nemzet legjobb érdekeit szolgálja.

Az 1711-iki szatmári békekötés biztosította az uralkodóház és a nemzet kölcsönös megértését s együttműködését a keserű megpróbáltatások által pusztított haza megerősítésére és kulturális fejlesztésére. Veszprém modern alakulása a szatmári béke évétől kezdődik.

A fellendülésnek első ténye volt, hogy gróf Volkra János Ottó veszprémi püspök 1711. október 26-ikán a piaristákat megtelepíti Veszprém-ben.³ A város kulturája körül hervadhatatlan érdemeket szerzett kegyes-tanítórendnek három tagja jelent meg a

¹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Eccl. et capit. 97. A. — Másolatban a budapesti egyetemi könyvtár kézírattára őrzi, Hevenes-kéziratgyűjtemény, 48., 59—62. ll. — V. ö. Veszprémi Hirlap, 1904. évf. 21—22. sz.

² Országos levéltár: Ben. resol. 1703—1708., eredetiek.

³ Vég hely, i. m., Függ., 40—43.

szebb jövőnek hirnökeként. Egyik a papnevelőintézetben az egyházmegyei papnövendékeket tanította; kettő pedig a novemberben megnyílt gimnáziumban a világi ifjakat oktatta. A piaristák közül kerültek ki 1795-ig az egyházmegye számára a theologiai tanárok, amikor tőlük világi papok veszik át a papnevelést. A kezdetben kisközség 1753-ban a veszprémi kanonokok adományainak segítségével nagygimnáziummá lesz. Amikor 1783-ban a nemzeti iskolák felállítása megtörténik,¹ a július 8-ikán tartott megyegyűlés elhatározza, hogy a gimnáziumra a nemzeti iskolák számára két tantermet építsenek. A szükséges anyagot a püspök és káptalan adják, a tanítókat pedig a zircz-ciszterciek fizetik. Az épület 1788-ban készült el teljesen. De nem volt templomuk a piaristáknak, akik évtizedeken át fáradoztak azon, hogy régi vágyuk teljesedésbe menjen. A templomot Kopácsy József megyéspüspök 1836. június 30-ikán áldotta meg nagy ünnepélyesség s öröm között. Másfél évtized után szomorú meglepetés érte a piaristákat a várossal együtt: 1851. szeptember 7-ikén a császári királyi közoktatásügyi miniszter rendelete a gimnáziumot négy osztályúvá olvasztotta le. A nemzeti kiegyezés után azonban lelkes férfiak mindent elkövetnek a jogsérelem orvoslására. 1868-ban újra nagygimnáziummá állítják vissza, amelyet aztán 1884-ben főgimnáziummá fejlesztenek. A kor műveltségi színvonalán álló jeles intézmény a városnak és vidékének szellemi áldása.²

A török kiűzése után a püspök és káptalan földesúri jogai feléledtek. A városi lakosság gyarapodása és főleg a német telepítvényesek szaporodása szükségessé tették a földesurak és a város között a jogi viszony rendezését. Gróf Esterházy Imre két

¹ V. ö. Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 134—136.

² V. ö. Tölcséry F., A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm. kath. főgymnasium története (1711—1895), Értesítő az 1894—95. évről, (Veszprém, 1895).

évi veszprémi püspökségéhez kiváló események fűződnek. Bőkezűségével 1723-ban a székesegyházat felépíttette barokk stílusban;¹ nagylelkűségével pedig ugyancsak 1723-ban egyességre lép a veszprémi lakosokkal. A megkötött megegyezés pontjai: 1. A városbíró a földesúr megbízottjának jelenlétében választják szabadon, akár nemes, akár nem nemes legyen. A megválasztottat a püspöknek és káptalannak bemutatják. 2. A bíró a panaszosoknak igazságot szolgáltat, bírságokat vet ki. Az elítélt felelbezzhet az úrszékhez. 3. Tized helyett a városiak 18 forintot, a nemesek 12 forintot fizetnek évenként Úrnapiján. 4. Az italmérési jog a város közönségét s a nemességet 4 hónapon (október, november, december és január folyamán) át illeti. 5. Az országgyűlési költségeket a jövőben a földesuraság viseli s a legutolsó országgyűlés kiadásainak megfizetését elengedi. 6. A kiadás és bevétel összegéről számot adnak. 7. A piac- és vásárjövödelmek az uraságéi. 8. A házeladás és házvétel, idegenek beköltözése, vagy betelepítése a földesuraság tudtával és beleegyezésével történik. A levelek hordására 2 hajdút tartanak. 9. A város (communitas) tulajdonát nem alkotó birtokokat, nevezetesen a káptalanéit, nem használhatják, ha vele egyezséget nem kötöttek. 10. A görögök, zsidók, napszámosok, mészárosok és korcsmárosok egyenest a földesuraság joghatósága alá tartoznak.²

Esterházy püspök 1725. február 1-én külön elismeri a veszprémi nemesek jogait;³ a városi bíróság alól kiveszi őket s a földesurasági, vagy vármegyei

¹ Beke, i. m., III. 212.: ple sUM ConDeCorata eX rUInIs. — Veszprémi Hírlap, 1901. évf., 50. sz. — Róka, i. m., 481.

² Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 2. A.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 3. — Acsádi Ádám 1727. május 16-ikán, Bíró Márton 1745. május 30-ikán, Koller Ignác pedig 1763. június 15-ikén állítják ki püspöki megerősítésüket. — V. ö. Véghely, i. m., Függ., 26—28. — A káptalan 1748. január 17-ikén tiltakozott a püspöki eljárás ellen. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 9.

biróság ítélkezése alá rendeli. Azon nemesek, kiknek püspöki területen házuk, földjük, vagy kertjük van, minden szolgálmánytól mentesek.

A püspök és káptalan földesúri jogának felélése a veszprémi reformátusokat súlyosan érintette. III. Károly király a földesurak jelentése alapján 1716. november 14-ikén megtiltotta nekik a szabad vallásgyakorlatot,¹ amelyet az 1681. évi soproni országgyűlés XXVI. törvénycikke értelmében élveztek, mert Veszprém véghely volt. A török kiverése folytán azonban a városnak véghelyjellege megszűnt s életre kelt a földesúri jog érvényesülése. A református templom, paplak s iskola, mivel püspöki és káptalani területen épültek, átadandók a püspöknek, vagy káptalannak. A reformátusok ez ellen arra hivatkoznak, hogy nem az 1681. XXVI. törvénycikk alapján, hanem emberemlékezet óta szabadon gyakorolták vallásukat; majd az 1711. évi királyi rendeletet s az 1715-ben tartott pozsonyi országgyűlés 30. törvénycikkét idézik, amely szerint »Ófelsége kegyesen elhatározta, hogy az 1681. és 1687. évi törvénycikkeket az eddig (az 1691-iki Leopoldina explanatióban) kijelentett igazi értelmükben fenntartja.« Megmaradásukat kéri. A püspök pedig ragaszkodik földesúri jogának sértetlen gyakorlásához. A király tehát 1717. április 9-ikén újból meghagyja rendeletének végrehajtását. A reformátusoknak, akik május 11-ikén halasztásért folyamodnak a királyhoz, menniök kellett; csak a század második felében jutnak ismét templomhoz, iskolához és paplakhoz, amelyek számára Roboz Mihály 1783. május 2-ikán hagy telket a református egyháznak a Jeruzsálemhegyen. A helytartó-tanács azonban július 14-ikén a vármegye közönségét arról értesíti, hogy a király március 7-ikén a veszprémi reformátusoknak csak a kántortartást engedte meg.

¹ Beke, i. m., III. 206—214.

Mivel Veszprémben jól alapított latin és nemzeti iskolák léteznek, nem szükséges a református iskola-mester alkalmazása. Augusztus 22-ikén a reformátusok a királyhoz folyamodnak, hogy engedje meg iskolájuk megkezdett építésének befejezését. Az iskolát saját tanítójukkal látják el. A helytartó-tanács 1783. október 6-ikán belenyugszik a már foganatosított intézkedésekbe. Templomuk tornyára 1795. augusztus 1-én teszik fel a gömböt.¹

Az ágostai evangélikusok számára a szervezkedés lehetőségét hasonlóképp II. József türelmi rendelete hozta meg és biztosította. Első tanítóul 1788. január 23-ikán Mikó Zsigmondot választják meg.²

A zsidók Veszprémben 1799-ben építenek zsinagógát; iskolájukat azonban csak 1805-ben. A helytartó-tanács szeptember 17-ikén veszi tudomásul az iskola megépítését.³

A város jogi helyzetének kialakulása a földesurakkal szemben a XVIII. században hosszú pereskedés üszkét vetette el. Mária Terézia 1741. március 22-ikén a káptalannak 3 országos vásárt (Bálint-, Flórián- és Máté-napit) engedélyez a »tizenhárom város« részére.⁴ De az első Bálint-napi vásáron 1742-ben Torma István városbíró s a nemesség részéről Csonka János a kereskedők áruinak kirakását megátolják. A káptalan a megyéhez fordul oltalomért. A megyegyűlés március 8-ikán a panaszos ügy megvizsgálását rendeli el.⁵ A vásárügyet a veszprémiek alkalmul használják, hogy a püspök és káptalan földesúri joghatósága alól szabadúljanak. Megindul a pereskedés. A káptalan a helytartó-tanácsához folyamodik,

¹ V. ö. Véghely, i. m., Függ., 85—92.

² Véghely, i. m., Függ., 79—83.

³ Véghely, i. m., Függ., 93—98. — V. ö. Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 127.

⁴ Országos levéltár: Lib. reg. 39., toI. 69—70. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Nundinalia, 1.

⁵ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Nundinalia, 2.

hogy orvoslást szerezzen a városiakkal szemben.¹ A helytartótanács 1744. január 7-ikén utasítja a városi tanácsot, hogy a veszprémieket a káptalan urasági joghatósága alá rendelje.² De a veszprémiek hallani sem akarnak róla. Biró Márton nagyprépost és kanonok február 15-ikén Pozsonyba megy, mivel a veszprémiek alattvalói engedelmességüket megtagadták.³ Mária Terézia a vitás ügy új megvizsgálására gróf Nádasdy Boldizsár kamarást és Biró István királyi táblai ülnököt 1746. szeptember 20-ikán küldi ki azon utasítással, hogy az urasági szolgálmányokról a felek között kölcsönös megegyezést szorgalmazzanak.⁴ A nagyprépostból 1745. március 18-ikán megyéspüspökké lett Biró Márton erélyes és megalkuvást nem ismerő fellépése, aki a piacon is lebontatja az erkölcstelen házat önhatalmilag, elmérgesítette a helyzetet.⁵ A veszprémiek haragra gyúlnak; fellázadnak ellene. De a püspök nem enged, sőt a káptalannal is összetűz a tizenhárom város miatt.⁶ Mária Terézia 1748-ban a veszprémi urbarium új elkészítését rendeli el, hogy az áldatlan harcnak véget vessen.⁷ A káptalan tovább pereskedik Dubniczai István kanonok után, míg 1749. május 12-ikén a püspökkel ki nem egyezik.⁸ A következő évben újra kitör a püspök és káptalan között a per, amely éveken át folyik.⁹ A veszprémiek ellenállása ügyében 1762. november 15-ikén törvényes eljárást foganatosítanak.¹⁰

¹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 102.

² Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 4.

³ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 101.

⁴ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 5.

⁵ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 102. A.

⁶ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 6., 7., 8.

⁷ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 10.

⁸ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 11.

— Ugyanott: Veszprém—Metalia, 12., 21., 23.

⁹ Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Oppidum, 105—

107. — Ugyanott: Veszprém—Urbarialia, 14. — Ugyanott: Veszprém—

Decimalia, 4. — Ugyanott: Veszprém—Metalia, 30—31.

¹⁰ Veszprém város levéltára: 1762. évi jegyzőkönyv. — Veszprémi káptalani magánlevéltár: Veszprém—Urbarialia, 16.

A sok pereskedés lavináját 1769-ben a királyi kuria ítélete állította meg. A főbb kontatókat becsukták. A veszprémiek elismerték a püspök és káptalan földesúri jogát.¹

A perlekedés idején indul meg 1746-ban a mozgalom a királyi városságért. Nyomára akadunk 1764-ben is. De sikerrel nem kecsegtetett. A város birája 1785. május 28-ikán jelenti, hogy a vármegyei alispán értesítése szerint II. József uralkodó elutasította a királyi városságért benyújtott kérvényt. A polgárság nem nyugodott meg; tovább kérvényezett, míg 1792-ben azon kemény paranccsal nem küldték vissza folyamodványukat, hogy többé ne háborgassák panaszaikkal a királyi trónt. A város küldöttei mindazonáltal 1794-ben Bécsben új kérvényt adnak át a királynak. A püspök, káptalan s a városi nemesség elleneztek a kérelem teljesítését. A vármegye az ellenzékhez csatlakozott véleményével. A királyi válasz tehát elutasító lett azon indokolással, hogy a város folytonos viszályban él a földesurakkal. Amikor Kurbély György volt a veszprémi püspök, 1815. március 12-ikén a város a püspökhöz és káptalanhoz fordul kérésével, hogy támogatásukat kieszközölje a királyi városság elnyeréséért. A püspök kedvező nyilatkozata után a királyhoz folyamodik, hivatkozással Veszprém dicső múltjára, érdemeire, lakosságának (13.000) nagy számára, földrajzi fekvésére és kulturális jelentőségére (gimnáziumára). A helytartótanács most jóindulatot tanúsított a város törekvése iránt. A hosszú tárgyalás és sok reménykedés után mégis csalódás lett a veszprémi polgárság mozgalmának végső akkordja. A vármegye azon véleményén, hogy »a város felszabadulása sem magára a városra, sem az országra hasznot nem hajtana, hanem csak az országbeli lakosok újabb meghasonlását okozná,« megtört a siker.

¹ Beke, i. m., III. 214.

A király nem emelte a szabad királyi városok közé Veszprémet. A legfelsőbb elhatározást a helytartótanács 1836. április 20-ikán közölte.

Az 1848. évi XXIV. törvénycikk végrehajtása következtében a városi nemesség az 1849. július 3-ikán tartott vegyes közgyűlésen a városi polgársággal egyesült. Július 16-ikán Halász Györgyöt polgármesterré, Véghely Imrét bíróvá, Szammer Alajost pedig rendőrkapitánnyá választották. Az első tisztviselők működése rövid ideig tartott: október 31-ikén a császári királyi kormánybiztos a polgármesteri, kapitányi és számvevői állások megszüntetésével a városi elöljáróságot kinevezte, feleskette és hivatalos teendőik szorgos teljesítésére utasítással látta el. A megyei főnök később rendeleteivel Veszprémet rendezett tanácsú városnak ismerte el, sőt 1857. augusztus 31-ikén a polgármesteri hivatalt is visszaállítják. A magyar alkotmányos élet kezdetének hallatára az 1860. december 10-ikén tartott tanácsülésben a városi elöljáróság lemond; a rendezési ügyben december 18-ikán tartott közgyűlés, hogy »a városban tisztviselés hiánya miatt fejetlenség ne álljon be,« az 1849. július 16-ikán választott tisztviselőket hivatalaikba ideiglenesen visszahelyezi. A választások 1861. január 17-ikén a megyeház nagytermében történtek. A közgyűlés augusztus 31-ikén a városi törvényszéket felállítja és szervezi: a városnak sommás szóbeli bírósága volt; csődperekben ítélt; a céhek és céhbeliek panaszos ügyeiben a tanács intézkedett, majd első folyamodású iparhatóságot alkotott. A helytartótanács azonban a városi törvényszéket 1865. december 3-ikán megszüntette.

Az alkotmánynak 1867. február 17-ikén kelt legfelsőbb királyi kézírattal történt visszaállítása s a felelős magyar királyi ministerium kinevezése a politikai eseményekkel együtt Veszprémre is hatással voltak. A május 6-iki bizottsági ülésen a városi bíró a tiszt-

viselőkkel egyetemben lemondott, amit a gyűlés nem fogadott el. A városban megindult a mozgalom a városi tisztújítás szorgalmazására. Sok vita és értekezlet után 1869. december 16-ikán ejtették meg a tisztújítást. Az alkotmányos módon megválasztott elöljáróság azonnal megkezdte hivatalos működését.

Veszprém az 1871. évi XVIII. törvénycikk szellemében szervezkedni kezdett mindjárt a törvény szentesítése után, noha sokáig kellett kiállania az alakulás küzdelmét. Amikor a megye állandó bizottságával s a főszolgabíróval folytatott surlódások megszűntek, hosszú és bonyolult pártoskodás után 1875. január 4-ikén rendezett tanácsú várossá alakul. E szervezetében áll és működik maig közgazdasági, kulturális és közjótékonyági fokozódó munkássággal, mely a polgárság jólétére irányul.¹

A kulturális s emberbaráti intézmények az utolsó két század nemes alkotásai, amelyek fennen hirdetik, hogy Veszprém, gyakran nagy áldozatokkal, a kor követelményeivel lépést tart fejlődésében.

Lenthi István nagyprépost a veszprémi szegényekről is megemlékezik 1758. évi végrendeletében. Koller Ignác veszprémi püspök, kinek nevéhez fűződik a városban a díszes püspöki palota építése, a püspökség területén és Veszprémben lakó szegények számára 1000 forintot adományoz. Mária Terézia királynő a püspök halála után 1773. szeptember hó 6-ikán erősíti meg az alapítványt. Bajzáth József püspök pedig 1791. január 14-ikén a szegényügy emelésére a veszprémi káptalan kezelésében 20000 forintot ad. A püspökön kívül a káptalan a város által fenntartott szegényház mellett állandóan segítette és maig gyámolítja az e célra tett és kezelt alapít-

¹ V. ö. Véghely, i. m., 3—18, 21—28. — Veszprém rendezett tanácsú város közigazgatási szervezete (30. §§.) az 1872. december hó 12-ikén tartott városi képviselőtestületi ülésből; árva- és gyámhatósági szervezete (54. §§.) pedig az 1873. szeptember 4-ikén tartott városi képviselőtestületi ülésből származik. — Ugyanaz, Függ., 1—25.

ványokból, valamint saját bőkezűségével a városi szegényeket, akiknek tarka csapata hetenkint előzőnli a várat.¹

Nedeczky Károly nagyprépost 1822. december 8-ikán a városi kórház számára nagy alapítvánnyal a fejlődést biztosítja.² A kórház előtt báró Hornig Károly, nagyszellemű s a kulturális érdekekért lángoló lelkű megyéspüspök, ritka áldozatkészséggel családi temetkező kápolnát emeltetett. A stilszerűségével pompázó templomot 1907. október hó 12-ikén szentelték fel.³

Nagy ünnepség közepette történt 1910. október 4-ikén a régi román stilben művészi érzékkel visszaállított s újra épített székesegyház felszentelése, amely a fennkölt szellemű püspök és mindenkor áldozatkész káptalan fejedelmi bőkezűségének legszebb emléke.

Hajas István veszprémi plébános végrendelete említi 1798. július 13-ikán, hogy a Szent László-iskolát 1790-ben állította fel a temetőhegyi svábok gyermekei számára,⁴ akik a múlt század folyamán erősen mutatták a magyarosodás hatását. A mai nemzedék lassankint feledi őseinek nyelvét. A felső város lelki szükségleteinek kielégítésére 1740-ben épült szerény kápolna helyett 1902. szeptember 8-ika óta a Szent László-templom áll, amelyet Fejérvári József pápai prelátus, kanonok emeltetett nagy áldozatkészséggel.⁵

A Szent László-templom lábainál emelkedő Davidikum (Dávid-árvaház) ép az idén, április 28-ikán ünnepelte áldásos fennállásának százéves jubileumát. A Davidikum létesítése Zsolnay Dávid knini felszentelt püspök, veszprémi nagyprépost halhatatlan érdeme, aki 1809. augusztus 13-ikán megerősített vég-

¹ Véghely, i. m., 146—147, 149; Függ., 34—35.

² Véghely, i. m., Függ., 36—38.

³ Veszprémi Hirlap, 1907. évf., 41. sz.

⁴ Véghely, i. m., Függ., 63—66.

⁵ V. ö. Strausz A., A veszprémi Szent László-templom története, (Veszprém, 1902), 24—29.

rendeletével (130.000 forinttal) vetette meg alapját az árvaháznak,¹ amelynek jótevői közé tartoznak Hornyik János és Kolossváry Sándor veszprémi kanonokok. Az árvák nevelése 1811-ben kezdődött bérházban, amely a várban az elaggott papok házának helyén állt. Az árvaház saját épületét a mai területen a kápolnával együtt 1828. május 5-ikén adták át rendeltetésének. A növendékek folyton növekvő száma az emberbarái intézmény kibővítését kívánta. Ismét akadt nemes jótevője Fejérvári Józsefben, aki nagy adományával (136.800 koronával) lehetővé tette az épületnek igényelt bővítését és modern berendezését. A megnyitási ünnepély 1909. szeptember 2-ikán örvendeztette meg mindazokat, akiknek lelke ég a magyar nemzet művelődéséért.²

A kultúra fejlesztésének korszakos jegyében jelentkezik Ranolder János veszprémi püspök két hatalmas alapítása. A páli szent Vinczéről nevezett irgalmas nővérek számára 1854. augusztus 15-ikén állítja ki az alapítólevelet, amikor leánynevelés végett ünnepélyesen beiktatja őket. Ugyanakkor jönnek a városi kórházba is ápolókul. A Szent Anna-téren 1872-ben készült el számukra az új intézet, amely főleg a kevésbbé módos leánykák lelkes oktatásával vált a város áldásává.³ A tehetős szülők leányainak hazafias és vallásos nevelésére 1860. augusztus havában állt teljesen készen Ranolder bőkezűségéből a város déli részén a csúcsíves templommal összeépített zárda, amelyben az angolkisasszonyok leánynevelő intézete október 1-én nyílt meg. Az elemi osztályok mellett 1891. óta polgári iskola működik. A megyéspüspök

¹ Véghely, i. m., Függ., 54—62.

² V. ö. Perényi A., A veszprémi Dávid-árvaház története, (Veszprém, 1892). - Dragovics J., A 100 éves Davidikum, Veszprémi Hírlap, 1912. évf., 17—18. sz.

³ V. ö. Stefaits A., A Paulai szent Vinczéről nevezett irgalmas nővérek veszprémi nevelő- és tanintézetének értesítője 1903—1904., (Veszprém, 1904).

áldozatos támogatásával 1894. szeptember 9-ikén elemi tanítónőképző tanfolyamot nyitottak a magyar pedagógia hasznára.¹

Kopácsy József veszprémi püspök 1836. évi november hó 7-ikén a jeruzsálemhegyi iskolát alapítja fejedelmi bőkezűséggel, amelyet újabb alapítványokkal tetéz.²

A város kulturális haladásának és karitativ intézetei fejlesztésének kiváló jótevője özv. vizeki Tallián Pálné, született szentgyörgyi Horváth Magdolna, aki 1872. december 8-ikán kelt végrendeletében, majd 1874. február hó 15-iki pótvégrendeletével nagyobb pénzüsszegeket hagyományozott nemes célokra.³ Kopácsy József kuriai bíró pedig 1875. július 2-ikán veszprémi becsületes iparkodó mesteremberek felségítésére 2000 forintos alapítványt a közvagyonosodás előmozdítása végett ajánl fel.⁴ A veszprémi virágzó iparoscéhek, — szám szerint huszonnégy, — amelyek a két utolsó századon át Veszprémben élénk ipari életet teremtettek és szorgalmas munkásságukkal a város jólétét előmozdították,⁵ a megváltozott közgazdasági viszonyok folytán eltűntek. Helyükbe lépett az iparosok és kereskedők szabad versenye, amely megváltoztatta Veszprém ipari és kereskedelmi képét is.

E két társadalmi osztály értelmiségének fokozása végett az állam 1892-ben fiuk számára polgári iskolát nyit, amelyet 1895. őszén felső kereskedelmivel egészít ki. A mai díszes épületet 1898. októberben avatták fel.

¹ V. ö. Szántó L., A veszprémi angolkisasszonyok Sancta Maria intézetének értesítője az 1899—1900. tanévről, (Veszprém, 1900.)

² Véghely, i. m., Függ., 44—50.

³ Véghely, i. m., Függ., 29—33.

⁴ Véghely, i. m., Függ., 39.

⁵ V. ö. Perényi J., Jánosi Gusztáv, (Veszprém, 1912), 10. — Budapesti egyetemi könyvtár: Céhlevelek, II. 1.; XXVIII. 3.; XXIX. 22.; XXXI. 2.; LIX. 33.; LXI. 4. — Országos levéltár: Lib. reg.22., fol. 59.; — 31., fol. 266.; — 40., fol. 468.; — 43., fol. 85., 355.; — 46., fol. 248—252.

Veszprém legújabb intézménye a gyermekmenhely, amely 1904. október 1-én nyílt meg. Állandó jótévéje a megyéspüspök, kinek jószágából kapta az állam a területet, ahol építette szociális intézetét.

A huszadik század politikai, társadalmi, tudományos és művészeti mozgalmainak lüktető vérkeringésébe belekapcsolódik Veszprém városa is élénk részvételével. Vármegyei múzeuma, amely az ethnografiai és archaeologiai megyei emlékeknek, nevezetesen még a balácai ásatások meglepő eredményeinek ritka szép tára, messze kiemelkedik a vidéki múzeumok szintájából.

Változik s újul minden Veszprémben; csak királyához törhetlen hűsége a régi. Az 1901. november 19-ikén leleplezett Erzsébet-szobor az egyik tanúsága;¹ a másik az 1908. szeptemberi királynapok lelkesültsége, amely alattvalói hódolattal ünnepelte körében nemes és nagy királyát, I. Ferenc Józsefet. A királynapok örömének visszhangja volt az idén (1912.) május 19-ikén a lelkes ünnepély, amelynek megkapó keretében leplezték le a városi vasútállomáson felállított királyi plakettet.

¹ Veszprémi Hirlap, 1901. évf., 47. sz.

III.

VESZPRÉM REND. TANÁCSÚ VÁROS
KÉPVISELŐTESTÜLETE 1912. ÉVBEN.

Városi tisztviselők. Polgármester, árvaszéki elnök és anyakönyvvezető: Komjáthy László dr. Főjegyző, polgármesterhelyettes és anyakönyvvezető h.: Horváth Béla dr. Tanácsosok: Boor Lajos, Csomay Imre, Haidekker László, Kelemen Imre, Perényi Antal, Pozsgay Miklós, Suly László, Weisz Elek. Tiszti ügyész: Dr. Csete Antal. Tb. ügyészek: Dr. Csomasz Béla, dr. Kőszeghy József, dr. Rosenthal Sándor, dr. Lengyel Jenő. Árvaszéki ülnök: Sándorfy Ignác. Városi tiszti főorvos: Dr. Rosenberg Jenő, tb. orvos: Dr. Réthi Ede. Városi mérnök: Bokrossy Jenő. Aljegyző, anyakönyvvezető h.: Hollósi János. Közgyám: Perlaky Gyula. Katonaügyi előadó: Némethy Elek. Rendőrkapitány: Almássy Árpád. Rendőrfogalmazó: Próder László. Rendőrbiztos: Kapus József. Polgári biztosok: Libis István és Winkler János. Városi állatorvos: Kustos Jenő. Városi adóhivatali főnök: Biczi Károly. Számvevő: Havas Lajos. Pénztárnok: Fáró Ede. Köz-pénztári ellenőr: Rosos Károly. Fogyasztási adópénztári ellenőr: Schiller Samu. Számtisztek: Horváth Lőrinc és Stetter Ede. Gazdasági ellenőr: Nagy Károly. Irnokok: Dóczy István, Koronczai János, Karácson János és Szücs Béla. Kórházi orvosok: igazgató főorvos dr. Csolnoky Ferenc; osztályorvosok dr. Pillitz Pál, dr. Wallner Emil. Tüzoltó szakaszparancsnok: Winkler István.

Veszprém r. t. város képv.-testületi tagjainak névsora.

I. Virilisták: Veszprémi Takarékpénztár mb. Fejér István, br. Hornig Károly, Veszprémmegyei Takarékpénztár mb. Fodor Gyula, Veszprémi káptalan mb.

Schreiner János, Egyházmegyei Alapítványi Hivatal mb. Benacsek Béla, Veszprémi Hitelszövetkezet mb. Beivel Ferenc, Veszprémi Szinpártoló Egylet mb. dr. Sándorfi Kázmér, dr. Spitzer Mór, Róthausner Lipót, Veszprémi Segélyegylet mb. dr. Csomasz Béla, Boda Antal, dr. Cseresnyés József, dr. Csolnoky Ferenc, Cseresnyés István mb. dr. Bibó Károly, dr. Róthausner Izidor mb. dr. Lengyel Jenő, dr. Óvári Ferenc, Kenessey Móric, Csomay Kálmán, Lőwi Béla, Oblatt Rudolf, Schmidt Lajos, Kreutzer Ferenc, Grünzweig Béla és Frank József mb. Grünzweig Béla, Lengyel Sándor, Rosenthal Nándor, Veszprémi szikvizgyár r.-t. mb. Politzer Miksa, Pósa Endre, Róthausner Zsigmond, Csomay János, Langfelder Bertalan, Pillitz Dávid és fia mb. Margalit Jenő, özv. Véghely Dezsőné mb. dr. Véghely Kálmán, Scheiber Soma, Zollner Dezső mb. Hirschfeld Béla, Steiner J. Jenő, Zsolnay Dávid árva-ház mb. Perényi Antal, Steiner Mór, Nay Jakab, dr. Rédey Gyula, Kránitz Kálmán, Villax Dezső, Zsebő József, Néger Ágoston, dr. Rosenberg Lajos, özv. Ruttner Sándorné mb. dr. Óvári Ferenc, Fodor Ferenc, Tauszig Sándor és fia mb. Tauszig Manó, özv. Kubai Hubertné mb. dr. Réti Ede, Huszár György, dr. Spitzer József, Ifftsits János, Bokrossy Viktor, dr. Rada István, Horváth Sándor, Kulcsár Károly, Kovács Gábor, ifj. Herczeg Gábor, Fischer Manó, Rosos Gyula mb. Deutsch Izidor, Rothausner M. Miksa, Hamburger Sándor, Ág. evang. egyház mb. Horváth Dezső, Horváth Rezső, dr. Pillitz Pál, dr. Wallner Emil, Werner Károly, Weisz V. Mór, özv. Bruck Sámuelné mb. Berger Arnold, Steiner Jónásné mb. Steiner Viktor, Reviczky Irmin mb. Schlemmer Ferenc.

II. Választottak: Abelesz Jenő, Ádám Iván, Baráth Miklós, Benkő István, Benkő Károly dr., Berger József, Bezerédy Viktor dr., Bognár János, Boskovitz Ignác, Csomay István id., Csomay István ifj., Demjén Márton, Fatér István dr., Fehér Károly, Fehér Sándor ifj.,

Fischer Miklós dr., Fix Gábor, Gubicza Lajos, Gyökeres János, Hajda Gyula, Hoffer Ármin, Hordósy Lajos, Huber Antal, Illés Dezső dr., Jung Ádám, Kész Ferenc, Koller Sándor, Kőszeghy József dr., Krizmanics Antal, Léb József, Lengyel Ignác, Laczkó Dezső, Neuman Gyula, Óvári Kálmán, Paksy Ignác, Pillitz Mór, Popladek József, Próder József, Próder Károly, RáPOCH Sándor, Reider József, Pettkó Zsigmond, Róthausser Dezső, Rosenthal Sándor dr., Simon György dr., Schmid János, Schönfeld Mór, Schwarcz György, Springer Mór, Steidl Antal, Stumphauzer János, Stoll János, Széll István, Szente Gyula, Szentes Gábor, Szelle Zsigmond, Szilágyi Mihály, Szvoboda Mátyás, Takách Ádám, Takács János, Takács József igazgató, Takács József gépész, Tauszig Miksa, ifj. Tisztartó Sándor, Vadnay Szilárd dr., Varjas Lajos, Weisz M. Ignác, Vingelman József, Vingelman Antal, Zsigmond János.

IV.

VESZPRÉM VÁROS
KÖZEGÉSZSÉGÜGYI VISZONYAI.

IRTA

DR. CSOLNOKY FERENC
KÓRHÁZI IGAZGATÓ-FŐORVOS.

A város fekvése és éghajlata.

Veszprém város a Bakonyhegység déli oldalán, a Séd patak mindkét partján, több dombon és a közbeeső völgyekben dolomit-, mészkő- és márgás-talajon épült.

Fekszik az északi szélesség $47^{\circ}5'40''$ és a keleti hosszúság $17^{\circ}54'43''$ alatt, 260 m. a tenger felett.

A város éghajlata a mérsékelt magaslati és szárazföldi helyeknek megfelelő. A Balatonnak közvetlen közelében az éghajlatra tapasztalható mérséklő befolyása Veszprém városáig — bár ez tőle csak 10—12 kilométernyire fekszik — nem terjed ki.

Veszprém klímájának kialakulására igen nagy befolyással van az, hogy északra a várostól mindjárt magasabb dombos vidék terül el; így már Zircz 400 méternyire fekszik a tenger színe felett, dél felé Veszprémtől pedig a Balaton terül el, mely csak 100 méterrel magasabb a tengernél.

Ennek megfelelőleg a hőmérsék ingadozások nagyok és gyakoriak; az uralkodó szélirány az éjszaki. A hőmérsék maximuma $+32^{\circ}\text{C}$, minimuma -16°C volt az utolsó három év adatai szerint. A középhőmérsék ugyanezen idő alatt tavasszal: $+5^{\circ}\text{C}$; nyáron: $+23^{\circ}\text{C}$; őszszel: $+10^{\circ}\text{C}$; télen: -10°C volt. Bolgár Mihály (1884—1889 évi) adatai szerint,¹ az évi középhőmérséklet $+10^{\circ}5'\text{C}$. A légnyomás 726—750 közt ingadozik. A csapadék mennyisége kitett tavasszal 85, nyáron 43, őszszel 200, télen 230 milimétert.

¹ Bolgár Mihály. Veszprém meteorológiai viszonyai.

A lakosok száma, a születések, halálozások és a természetes szaporodás.

A város összes (polgári és katonai) lakosainak száma 1890 évben 12.885, 1901 évben 14.114, 1910 évben 14.793 volt s így husz év alatt 1907 lélekkel szaporodott a város lakossága. Sajnos ez a szaporodás sem a természetes szaporodás folytán állt elő, hanem nagyrészt a bevándorlás következtében. Kiderül ez az 1901—1910 évi születési és halálozási arányszámból. Ezen utóbbi tíz év alatt átlag esik ezer lakosra a városban 29'1 születés és 27'6 halálozás, tehát a természetes szaporodás ezer lakosra számítva 1'5. Ugyanezen idő alatt az országban a természetes szaporodás 11'5 volt; sajnos ettől a mi városunk messze elmaradt, mert a halálozás nálunk túl nagy volt.

Ezek a számok nagyon világosan bizonyítják, hogy a mi közegészségi viszonyaink igen kedvezőtlenek, bár az előbbi 1883—1892 évi viszonyokhoz képest javulást látunk, mert ezen években ezer lakosra esett születés 35'8, halálozás 35'1 s így a természetes szaporodás csak 0'7 volt.

Az utóbbi évtizedekben mutatkozó javulás természetes következménye volt a közegészség javítására tett sok üdvös intézkedésnek. Így a vízvezeték elkészíttetése, utcaöntözés, erélyesebb köztisztasági intézkedések de épen ez mutatja, hogy még igen sok tennivaló marad, melyek közül legsürgősebbek: a talaj szárítása, tisztítása és a helyes csatornázás, nemkülönben a köztisztasági intézkedések.

A vízszolgáltatás.

Veszprém város közönsége 1896 évig ivóvizét kútakból nyerte. A kútak azonban a megejtett vegyi elemzések szerint igen erősen fertőzöttek voltak, azon oknál fogva, mert a város talaja nagy vízátbocsájtó képességgel bír, s a célszerűtlenül épült csatornákból

a szennyes folyadékok a kútak vizébe szivárogtak. Csak a városon kívül volt néhány kút, amelynek vize nem volt fertőzve és ivásra alkalmas volt.

Az orvosok folyton sürgették a vízvezeték kiépítését egészségi, a tűzoltók tűzrendészeti okokból, — de eredménytelenül. Végre is azután nem az egészségi szempontok, hanem egy óriási szerencsétlenség győzte meg a város közönségét arról, hogy a vízvezeték nálunk nélkülözhetetlen közszükséget képez. Az 1893. évi borzalmas tűzvész által keltett rémület hatása alatt, dr. Óvári Ferenc indítványára határozta el a város közönsége a vízvezeték létesítését.

A m. kir. földmívelési minisztérium szakférfiai dolgozták ki a tervet, mely szerint a vízvezeték azután 1896 évben kiépült, 1901-ig vállalkozó által kezeltetett, 1901 október 15-től a város házikezelésbe vette.

A vízvezeték vizét a fejesvölgyi és kiskúti források területekről nyeri, honnét kőagyagcsöveken¹ természetes eséssel folyik a víz a gépháznál levő gyűjtőaknába. Az itt alkalmazott gőzgépek² nyomják azután a vizet a városi csőhálózatba. A csőhálózat legmagasabb pontján — a Szabadi-úton — a csőhálózat egy szolgálati medencében végződik, ebbe a medencébe ürül a csövekből a felesleges víz azért, hogy szükség esetében a csövekbe ismét visszafolyhassék, ha a szivattyú működése szünetel. Ez a medence 800 köbméter ürtartalmú, s elegendő egymagában a város félnapi vízszükségét fedezni. A könnyebb tisztogathatás miatt két részre van osztva.

A gépház és a szolgálati medence közötti magassági különbség 65 métert tesz ki, ennek megfelelőleg a csövekben az alacsonyabban fekvő városrészekben 6 légköri nyomás van.

Hogy a csövekben a víz ne pangjon és e miatt meg ne romolhassék, a csőhálózat keringési rendszer

¹ A fejesvölgyi források levezető csövei ez évben vascsövekkel lettek kicserélve.

² Legközelebb már villanygépekkel fogják hajtani.

szerint van fektetve. Utcaöntözés és tűzoltási célokra 80 darab, egymástól 150 méter távolságra elhelyezett tűzcsap szolgál. Ezenkívül 25 közkút lett felállítva.

A vízmű létesítése 300,000 koronára volt előirányozva, mely összeget a város törlesztéses kölcsönre vette fel. Mindennek dacára a városnak a vízvezeték kiadást nem okoz, sőt hasznot hoz. A törlesztéses kölcsön kamatját és az évi üzemköltséget számítva, volt kiadás a vízvezetékre 1911 évben 42,063 korona, bevétel pedig 46,680 korona, azonkívül új csőhálózatok építésére 4,600 korona lett fordítva, így tehát tulajdonképen 9,000 korona bevétele volt.

A vízdíj lakószobák, csapok, fürdőszobák és closettok szerint van kivetve. A vízórák — melyek ellen az orvosok egészségi szempontból mindig küzdöttek — csak egyes kivételes esetekben alkalmaztattak.

A vízszolgáltatásban az 1911 évi igen nagy szárazságban némi akadály merült fel, amikor a források a számításba vett vízmennyiséget nem adták meg. A vízhiány nem volt nagy és azt is sikerült elég gyorsan elhárítani, mégis, hogy hasonló kellemtelen esetek elő ne fordulhassanak, a fejesevölgyi forrásoknál a szakértők által javasolt célszerű átalakítások nyomban foganatosítottak. A vízvezeték minden tekintetben megfelelt a hozzá kötött várakozásoknak.

Veszprém város talajviszonyai és csatornázása.

A város talaja legnagyobbbrészt vízátbocsájtó, nagyszemcsés rétegekből áll. Ezen rétegek nemcsak az esővizet, hanem a talajba jutott tisztátalanságokat is gyorsan átbocsájtják és a kutak vizébe szűrik. Azért a lakott területeken minden kút vize fertőzött és ihatatlan. A talaj, részben a rosszul épített csatornákból évszázadok óta folyton kiszivárgó anyagokkal, részben a csatornázatlan városrészekben a házaknál meggyülemelő s a talajba beszűrődött szennyes anya-

gokkal túltelített. Mily nagymérvű ezen szennyeződés, mutatja az is, hogy még a 26—29 méter mély kutak vize is megromlott, ihatatlanná vált. *Az ily fertőzött talajon épült iakások azok, melyek a lakosok egészségét tönkre teszik.*

A város csatornázatlanságának hátrányai a vízvezetékeknek 1896 évben történt kiépítése után még szembetünőbbekké lettek, mert a most már sokkal bővebb mennyiségű elhasznált víz és szennyvizek az utcán árkokban gyülemlettek meg és bűzhödtek.

Ezen türheterlen állapot miatt határozta el 1900 évben a város a közcsatornázás kiépítését. A tervet az országos Vízépítési Igazgatóság Közegészségügyi mérnöki osztálya készítette el 1902-ben, mégpedig a város topograficus viszonyaira való tekintettel az elválasztó csatorna rendszert hozván javaslatba.¹ E szerint a csapadékvizek a meglevő csatornában, a szennyvizek pedig az újonan kiépítendő modern, vízáthatlancsatorna hálózatban vezettnének el.

A csatornák tartalma a Séd vizébe lenne vezetendő, de ez csak előzetes tisztítás után engedhető meg, mert különben a Séd patak vize ezen nagymennyiségű szennyvíz kellő felhígítására elégtelen lenne s a Séd vizét annyira megfertőzné, hogy az egészségre kártékonyá válnék. A csatorna folyadék előlegesen az Aranyoskút völgyben nagy medencében deríttetnék, s azután rétöntözés céljára felhasználva, teljesen megtisztulva jutna csak a Séd vizébe.

A város közönsége ezen tervet készségesen hajlandó lett volna elfogadni, bár a kivitel 365,000 koronába került volna, de a kivitel előtt a kultúr-mérnökség véleményét is ki kellett kérni. A kultúr-mérnökség a biológiai derítő rendszert ajánlotta, a terv változtatása miatt a kivitel késedelmet szenvedett,

¹ Ennek oka a nagy magasságkülönbszetekben van; a lakott terület legmagasabb pontja 268 méter, a legalacsonyabb 213 méter, tehát 55 méter magasságkülönbszetek vannak.

mert a szükséges területek a derítő medencék számára és az öntözési terület megszerzése időt és igen tetemes költséget igényel.

Úgy reményljük, hogy ezen akadályok gyorsan elháríthatnak, s a csatornaépítés mielőbb megkezdhető lesz.

Igen fontos ez reánk nézve, mert városunk egészségi viszonyainak mostohaságát nagy részt a talaj óriási nagymérvű szennyezettségének kell tulajdonítanunk.

A fertőző betegségek.

A városunkban fertőző betegségekben elhaltak száma, az összes haláleseteknek 21 ‰-át tette ki. Az országban átlagosan az összes haláleseteknek 24 ‰-át teszik ki a fertőző betegségben elhaltak száma.

A tuberculosis.

A fertőző betegségek közül nálunk is a tuberculosis okoz legtöbb halálesetet, nevezetesen az összes halálozás 16 ‰-át; csakhogy az országban átlagosan csak 14,7 ‰-ot tesz ki ez; s így Veszprém városában a tuberculosis 1,3 ‰-al több áldozatot szed, mint az országban átlagosan.

A tuberculosis elleni védekezés megindítója Veszprémben Koller Sándorné úrnő, a József Szanatórium-egylet fiókjának elnöke és megalapítója volt. Az ő buzgó működésének köszönhető, hogy öt év óta a szanatóriumi kezelésre alkalmas szegény tüdőbetegeinket a gyulai szanatóriumba tudtuk felvételni. Az onnan gyógyultan hazatért betegeink a legjobb apostolai lettek a tuberculosis elleni küzdelemnek városunkban.

A városi egészségi bizottság elnöke dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő kezdeményezésére, az ő elnöklése alatt létesült a tuberculosis ellen védekező egyesület s ennek keretében a tüdőbeteg gondozó

intézet, mely az államtól, várostól, a helybeli pénzintézetektől, egyes jótévköztől kapott segélyből és a tagsági díjakból lesz fenntartva. A segélyre szoruló szegény munkaképtelen tüdőbetegeknek élelmiszerekkel és tűzifával való ellátásában a város területén működő 7 jótékony egyesület közreműködését sikerült megnyerni.

A tüdővész ellen védekező egyesület főorvosává dr. Csolnoky Ferenc kórházi főorvos, a tüdőgondozó intézet vezetőorvosává dr. Réthi Ede tb. városi orvos lett megválasztva.

A typhus.

A vízvezeték pár évi fennállása után városunkban szórványosan több typhuseset merült fel, ami annál feltűnőbb volt, mert azelőtt nálunk ez a baj aránylag ritkán fordult elő. A vízvezeték általános fertőzőségére gondolni sem lehetett, azért, mert a megbetegedések csak egyes házcsoportokban, leggyakrabban csak egyes házakban fordultak elő.

A baj eredetének kiderítésére megejtett kutatásaim fontos és általános érdekű adatokat derítettek ki.

A házi vízvezetéki csöveket a vállalkozók a leggyorsabb úton igyekeztek bevezetni a lakásokba, azért igen sok helyen árnyékszékcsatornákon keresztül rakták le az ólomcsöveket, s mert feltűnően éppen ilyen házakban láttam fellépni leginkább a typhusmegbetegedéseket, az egészségi bizottságban azon véleményt nyilvánítottam, hogy valószínűnek tartom, miszerint a víz a csatornában fekvő ólomcsöveken keresztül lesz megfertőztetve s ez okozza ezen másként nem magyarázható typhus megbetegedéseket. A bizottság orvosi tagjai sem osztották ezen nézetemet, azért a városi hatóság a kultúrmérnöki hivatal véleményét és tanácsát kérte ki. A vélemény úgy hangzott, hogy az nem hiba, ha az ólomcsövek csatornában vannak csőburkolat nélkül fektetve, mert ha esetleg az ólom-

csövek ott megrepednének is, miután a víz 6 légköri nyomás alatt áll, oly erővel nyomulna ki a cső repedésén, hogy a csövekbe az ivóvízhez semmi idegen anyag nem juthatna be.

A csövek megvizsgálása ezen alkalommal mellőzve lett, de mert a typhusbetegedések több és több helyen merültek fel újabban, s véleményemet a kultúr-méternökség véleményével szemben is fenntartottam, sőt minden alkalommal hangsúlyoztam, végre a hatóság néhány fertőzött házban a házivezeték felbontását és megvizsgálást rendelte el.

A lelet meglepő és megdöbbentő volt, de nekem adott igazat. A csatornák fenekén fektetett ólomcsövek sehol sem folyattak, hanem erős, kemény, kőszerű, csak kalapáccsal leverhető, fehér szürkés, sokhelyen 3—4 centiméter vastag burkolattal voltak körülvéve. Ezen ólomsókból és ürülékanyagokból képződött burkolat leverése után az ólomcsövek fala rostaszerűleg átluggatottnak találtatott, úgy hogy a csövön keresztül futó víz tulajdonképen a cső ezen nyílásainál mindenütt a csőre felrakodott ürülékanyagokkal kevert réteggel volt folyton érintkezésben. Ez a réteg azonban oly erős volt, hogy az a 6 légköri nyomás alatt álló víz nyomásának is képes volt ellentállni. A csövek helyes fektetése után a baj is megszűnt.

A vízvezetéknek helyi fertőzését volt alkalmam kideríteni egy házcsoporthoz, hol egy időben több egyénnél lépett fel typhus megbetegedés. Ezen házakba a vízvezeték bevezetve nem volt, s mind ugyanegy útcai vízvezetéki kútból hordták ivóvizüket.

Ez a kút a szennyes talajba volt elhelyezve, s alsó részén víztelenítő nyílással volt a befagyás ellen ellátva, ezen nyíláson át folyton érintkezésben volt a kút vize a szennyes talajjal. Az összes útcai kútakon a víztelenítő nyílások beforrasztattak, s azóta ily tömeges megbetegedés nem fordult elő.

Fertőtlenítés.

Ezen munkák szakszerű teljesítésére két városi tűzoltó lett a budapesti fertőtlenítő intézetben kitanítva, kik a városi orvos utasítása szerint és felügyelete alatt végzik a fertőtlenítést a fertőzött lakásokban. A háznál nem fertőtleníthető tárgyakat külön e célra készült vasbádoggal bélelt szekrényekben, kocsin szállítják a városon kívül felállított gőzfertőtlenítő épülethez, s a szabályrendeletben előírt módon a kitanult fertőtlenítők végzik a fertőtlenítést.

A fertőtlenítés díjtalan, csupán az elhasznált anyagokat kell a jobbmódúaknak megtéríteniök.

A veszprémi tüdővész ellen védekező egyesület feladatául tűzte ki azt is, hogy a tüdővész betegek fertőzött lakását — mielőtt más lakók elfoglalják — fertőtlenítteti.

A lakások egészségügyi viszonyai.

Veszprém városában 1700 lakóház van, tehát egy házra átlag 9 lakos jut.

Az 1901. évben alkotott városépítési szabályrendelet rendelkezései egészségi szempontból is elég célszerűek, egy hiányt azonban látunk benne s ez az, hogy a lakhatási engedély kiadhatására nézve semmi időpont sincsen megállapítva, csupán a kiküldött szakközegek véleményétől van függővé téve az engedély megadása vagy megtagadása.

A régi házakban levő lakások egyrésze partba, vagy lejtős helyen épült, sok ház hátsó fala földbe van építve, ezért igen sok nedvesfalú, egészségtelen lakás van a városban.

Az újabb épületeknél a városi építési szabályok megtartására a városi mérnök ügyel fel s az ezen szabályok megtartásával épült házakban a lakások az egészségi követelményeknek sokkal jobban meg-

felelnek. A lakószobák legkisebb magassága 3 méterre van megállapítva. Igen célszerűen épültek az új városrészekben levő házak cottage rendszerben, a házak körül mindenütt kert és udvar van.

A lakások igen sok helyen azért egészségtelenek, mert tisztátalan, átívódott, szennyezett talajon épültek.

A házak és lakások azért is sok helyen tisztátalanok, mert az utcák célszerű utca-burkolattal nincsenek ellátva, azért porosak, sárosak, nehezen tisztíthatók s a por a lakásokba hatol be. Az úttestek mindenütt makadam rendszer szerint, az országutak módjára vannak készítve. Csak most készül a főutvonalakon bazalt kockakő-burkolat.

Az utóbbi időben a házak előtt, legalább a főutvonalakon, járdák készültek, ami szintén egészségi szempontból fontos, mert a járókelők nem hordanak be a házakba és lakásokba annyi fertőzőanyaggal vegyített sarat.

Az utcák tisztogatása és a hulladékok eltávolítása.

A város a főbb közlekedési utvonalakat időközönként maga söpreti össze és az összesöprött szemetet vállalkozó tartozik elfuvarozni.

A város 1910 évben 1425 koronát költött az utcák tisztántartására. Természetesen ennek a nagyon csekély összegnek megfelelő volt a tisztaság és az egészségi állapot is.

Fokozza a bajt az is, hogy az utcaöntözés csak egyes főutcákon történik, s ott sem kielégítő módon, azért a szél óriás port kever fel az utcákon.

A háziszemét eltakarítására vállalkozó van fogadva, ki díjazásért a háziszemetet tartozik elhordani. De a lakók nem tartoznak a vállalkozóval hordatni el a szemetet, hanem a házakban gyűjtik hetekig, azalatt bűzével fertőzi az egész házat, s csak tetszésükre bizott időközökben hordatják el azt.

A köztisztaságra felette hátrányos az is, hogy köz-pissiorok egyáltalában nincsenek a városban.

Véleményem szerint az utcák kellő burkolattal való ellátása s a köztisztasági intézkedések teljes eréllyel való kezelése épen olyan égető szükségetet képez nálunk, mint a csatornázás. Ezek nélkül jó közegészségi viszonyokat létesíteni képtelenség.

Közegészségügyi személyzet és intézmények.

Veszprém városában 11 orvos működik, tehát tízezer lakosra jut 7 orvos. (Budapesten jut 15, Pécssett 7'3, Győrött 7'6). Ebből világosan kitűnik, hogy elégséges számú orvos áll a közönség rendelkezésére.

A *gyógyszertárak* száma 4. Az országban átlag tízezer lakosra esik 1 gyógyszertár, nálunk pedig 15 ezer lakosra 4 esik.

Szülész nő van a városban 10; ezek közül 3 városi szülész nő, kik a szegényeknél ingyen tartoznak működni.

Életmentés.

Az életmentést a tűzoltó-egyesületnek erre betanított tagjai végzik. Van a városban 3 mentőállomás a kellő felszereléssel ellátva. Az életmentésről dr. Réti Ede városi t. orvos évenként tart gyakorlati előadásokat.

A városi nyilvános jellegű kórház.

A város déli oldalán fekszik az 1827 évben Nedeczky Károly és Kolossváry Sándor veszprémi kanonokok adományából épült, s azóta is a veszprémi püspökök, kanonokok és más jötevők adományából kibővített magánkórház, mely 1898 évben nyilvánosági jelleggel lett felruházva.

A betegeket a paulai Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek ápolják, kiket Ranolder János veszprémi püspök telepített le itt 1854 évben, s ugyanakkor az eltartásukra szükséges alapítványi összeget is letette számukra.

A kórház szűknek bizonyult, azért 1904-ben báró Hornig Károly megyéspüspök úr Ónagyméltósága bőkezű adományából megépült a teljesen modern sebészi pavillon, s így jelenleg 180 ágy áll rendelkezésre, most már ez is elégtelennek bizonyult, azért a kórházi bizottság egy új 100 ágyas pavillon építését határozta el, s már a tervek elkészítése folyamatban van.

A kórháznál az élelmezés házilag kezeltetik, s ez a rendszer minden tekintetben jónak bizonyult. A kórház el van látva vízvezetékekkel, villanyvilágítással és célszerű csatornázással. Ugyszintén gőzfertőtlenítő helyiségekkel.

Ápoltatott 1911 évben a kórházban összesen 2086 beteg. Az ápolási napok száma 56161. A napi ápolási díj volt 1 korona 62 fillér.

A kórházi bizottság elnöke a város polgármestere, tagjai pedig a város tanácsának a tagjai. A kórház jelenlegi igazgató-főorvosa: dr. Csolnoky Ferenc, osztályorvos: dr. Pillitz Pál, alorvos: dr. Wallner Emil. — Gondnok: Segesdy Kálmán.

Gyermekvédelem.

Az állami gyermekmenhely Veszprém városában 1911. évben 325 gyermeket helyezett el nevelőszülőkhöz gondozásra.

A város előkelő hölgyeiből alakult telep bizottság és dr. Rosenberg Jenő városi orvos, mint telep orvos ügyeltek fel ezen gyermekekre és azok célszerű gondozására.

A város 65 vagyontalan árva ellátásáról gondoskodik, ami 7000 korona költségébe kerül.

A munkásbiztosító pénztár működése.

A pénztári betegeket 4 pénztári orvos gyógykezeli. Az elmúlt évben gyógykezelés alatt volt:

Kötelezett tag	férfi: 1458
	nő: 166

Összes: 1624

Családtag . .	férfi: 772
	nő: 1005

Összes: 1177

Összesen: 3401 egyén.

Üzemi baleset 59 fordult elő, ezek közül 2 nem nyerte vissza előbbi teljes épségét.

Az esetek következőleg oszlanak meg a különböző iparágak szerint. A sérültek közt volt: faszerszám iparos 17, építőiparos 16, kovács és lakatos 6, asztalos 4, szállító 4, villanyszerelő 2, vízvezetéki szerelő 2, mészáros 2, szűrposztós 1, bádogos 1, kőfaragó 1, kéményseprő 1, faraktáros 1, kereskedelmi pincealkalmazott 1.

Szegényügy és közjótékonyság.

A városi szegényházban 35 férfi és 30 nő helyezhető el. A szegényház összes kiadásai a múlt évben 11920 koronát tettek ki.

A városban működik hét jótékonyági egyesület, ezek segélyezésre összesen 21243 koronát adtak ki.

Ezen egyesületek közül a Szent Vince egyesületet kell fel- említenünk, főként azért, mert itt látjuk megvalósítva azt az elvet, amit a szegényügy rendezésénél mindenütt vezérelni kell tartani, hogy a szegények ne pénzse- gélyt kapjanak, hanem élelmiszer- és tűzifautalványokat.

A Szent Vince egyesület kiosztott 1911 évben 1100 kenyéru- talványt, 5489 lisztutalványt, 3550 bolti- utalványt, 1628 zsir- utalványt és 400 fa- utalványt. Pénz- segélyt csak indokolt esetekben ad kivételesen.

A szegényházra, a város saját szegényeire és a 7 jótékony egylet saját szegényeire ezek szerint kiadott 37.640 koronát. Segélyt kapott 760 egyén.

Ezenkívül a káptalan szegényeknek kiosztatott 2400 koronát, szegények felruházására adott 1669 koronát, szegény iskolásgyermekeknek könyvekre adott 255 koronát.

A fentiekből eléggé kitűnik, hogy a szegénység aránytalanul nagy a mi városunkban s az egészségi viszonyok kedvezőtlen állapotát mindenesetre ez is nagyban elősegíti.

Annak, hogy városunkban a szegénység és nyomor ily mérvű, egyik oka az, hogy a város környékén kevés megművelhető föld van, mert igen sok a terméketlen, sziklás talaj; másik oka pedig az, hogy a hajdan itt virágzásban volt kézműipart (csapó, szűrszabó, varga, csutorás stb.) a változott viszonyok és a gyár-
ipar igen gyorsan kiszorította, s helyette más kézműipart és gyár-
ipart meghonosítanunk nem sikerült.

A közjótékonyoságnál lényeges hiányt látunk abban, hogy rendszertelenül lesz gyakorolva a segélyezés, s ez henyeségre, dologkerülésre csábít néha dologképes egyéneket is.

Iskolaegészségügy.

Az iskolába járók száma	2850
még pedig:	
a r. k. főgimnáziumba	382
az állami polgári és keresk. iskolába	390
az angolkisasszonyok nőnevelő int.	426
az irgalmas nővérek » »	654
r. kath. elemi fiúiskolákba	640
r. kath. ismétlő iskolába	88
ev. ref. elemi iskolába	119
ág. ev. elemi iskolába	48
izraelita elemi iskolába	103

Az egészségtant képesített egészségtan tanár tanítja a r. kath. püspöki papnevelőintézetben és az angolkisasszonyok intézetében a tanítónőképzőben.

A tantermek az angolkisasszonyok intézetében vannak legmintaszerübben berendezve.

Az iskolaorvosi intézmény sajnós, még az állami intézetben sincsen meghonosítva. Igen célszerű modern tornateremmel bírnak a r. k. főgimnázium és az állami kereskedelmi iskola.

Közfürdő.

Városunkban két közfürdő van, az egyik gőzfürdővel, a másik uszodával van ellátva.

V.

VESZPRÉM R. T. VÁROS
NÉPNEVELÉSI ÜGYE.

IRTA

PAPP SÁNDOR
KIR. TANFELÜGYELŐ.

Ósrégi Veszprém városában az iskola ügye egy eredetű a keresztény vallás megalapításával édes hazánkban. Székesegyháza, melyet első királyunk, Szent István neje, a nagyműveltségű Gizela királyné építtetett, egyike volt az ország legelső keresztény templomainak.

A székesegyházzal egyidejűleg keletkezett a város tanügye úgy az alsó-, mint bizonyos tekintetben a középfokon is, és fejlődött a legfelsőbb fokig.

A nevelés és tanítás természetesen az egyháziak kezében volt. Írás és olvasás, s az azon szerezhető tanultság nélkül nem boldogulhatott senki egyházi hivatalban; akinek e tekintetben hiányos volt az ismerete, annak pótolnia kellett a tanulást; itt találjuk városunkban a tankötelezettségnek, sőt a tanulási kényszernek legrégebb nyomát.

Az alsó oktatás tehát a székesegyházzal keletkezett Szent István idejében és módosult elsősorban azokra a tanulókra nézve, akik a papi hivatásra készültek, melyre akkoriban sok ember kellett; de látjuk kifejlődését az úgynevezett veszprémvölgyi apácák leányiskolájában, mint valóságos nőnevelő intézetben, melyben nem csak a szerzetbe szánt leánykák képeztettek ki, hanem olyanok is, akik a polgári életbe léptek; itt nyert kiképzést dicső IV. Béla királyunk leánya, »a királyi szűz szelidke Margit«, kiről Tompa Mihály költőnk tovább beszél el, hogy itt: »térdről egykor így imáda Istent: Oh kegyelmes Isten! én növendék ifjú lányka, nem tudom, mi üdvösb és

jobb nékem: óh taníts tehát meg, mit műveljek? és jelentsd ki nékem Istenem, mi boldogíthat engem?»

Viszont a fiuknál a magasabb fokú tanítást a káptalani iskola közvetítette.

Nagy kultúrtörténelmi dicsőségére válik városunknak, a 13-dik század elején virágzott »veszprémi egyetem«, mint hazánknak első legfelsőbb tudományintézete, melyben történelmi forrásaink szerint »a szabad művészetek és a jogtudományok gazdagon ellátva léteztek«; valószínűleg már szent István alapította; volt az egyetemnek »tetemes könyvkincse« és dús javadalma is; ez azonban a mongolok betörése folytán sok veszteséget szenvedett; míg Kún László idejében, bár bizonyos, hogy ez az élénk szellemi tehetségű király nagyon kívánta felsegíteni, egyszerre csak elenyészik. Kár volt érte, mert virágzása idején, mint azt a kútfők említik, a párisi egyetemmel, mint abban az időben a világ leghiresebb egyetemével vetélkedhetett. Elgondolhatjuk, hogy mily jeles iskoláink lehettek akkortájt Veszprémben, hogy megelőzhatték az egyetemi tanulmányokat, melyekre előkészítettek.

Ha már jelen korunkban is egy szerencsétlen háború félszázadra veti vissza a szellemi műveltséget, mennyire vetették azt vissza a mongolok, törökök és az absolutismus ellen folytatott kényszerharcaink? E sok szerencsétlenségből bőven kijutott kedves városunknak is! A történelmi elmefuttatások azonban eltávolítanak mostani célunktól; azért csak tovább folytatjuk feljegyzéseinket két, sőt három nagy népnevelési történelmi mozzanat kiemelésével, mely városunk népoktatási ügyét is érinti. Ezek a protestánsok önálló egyházszervezetét biztosító törvények, illetőleg békekötések; a Mária Terézia és II. József korabeli »Ratio educationis publicae per Regnum Hungariae« magyarul: »A közoktatás rendszere Magyarországon«; végül első alkotmányos iskolatörvényünk a népoktatás alaptörvénye: »Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.«

A két protestáns felekezet első sorban a ref. egyházközség 1614. évben csakhamar berendezte elemi iskoláját, lévén az iskola az egyház kedves leánya és veteményes kertje; hasonlóképen az ág. ev. egyházközség 1788-ban; az emberemlékezete óta fennálló róm. kath. elemi iskola előbb »nemzeti iskolá«-vá, később pedig »főelemi tanodává« lett, amelyben egyúttal az úgynevezett alelemi iskolákhoz alkalmazandó fiatal tanítónemzedék gyakorlatáról és képesítéséről is volt gondoskodva; megelőzte utóbbi intézményt Kopácsy veszprémi püspök, később esztergomi érsek és hercegprimás által 1825-ben alapított »Institutio candidatorum ad magisteria« nevezetű r. k. tanítóképző intézet, melyet azonban Kopácsy 1842-ben magával vitt Esztergomba.

A tankötelesek összeírásának első nyomára 1857. évben akadunk; de számadatok teljeseek nem lévén, ezúttal mellőzzük.

Ily történelmi keretben közeledett városunk népoktatási képe abba az új korszakba, melyet egész vonalán az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk vetett s indított meg; találta pedig névszerint a következő népoktatási tanintézeteket:

1. A róm. kath. fő-elemi fiu tanoda 6 osztállyal és tanítóval; az úgynevezett szentannai a belvárosban, szentlászlói a temetőhegyen és a Kopácsy-féle a jeruzsálemhegyi külvárosban.

2. A r. k. leányiskolát az Angolkisasszonyok vezetése alatt 4—4 osztállyal és szerzetes tanítónővel.

3. Az Irgalmasnővérek róm. kath. leányiskoláját 6 osztállyal és szerzetes tanítónővel.

4. A ref. népiskolát 2 osztállyal és tanítóval.

5. Az ágh. ev. iskolát 1 osztállyal és tanítónővel.

6. Az izraelita (kongr. irányú) elemi iskolát 4 osztállyal és tanítóval.

7. A kereskedelmi társulat (gremium) által még 1850-ben felállított és fentartott alsófokú keresk. iskolát.

Ugyanakkor az iskolábajárás statisztikája következőket mutatott:

A lakosság száma volt 12.002; ebből tanköteles 18%. Volt pedig 6—12 éves tanköteles 1468; 13—15 éves 712; összesen 2180,

Ebből járt elemi iskolába fiú 594, leány 653, összesen 1247; ismétlő iskolába fiú 231, leány 238, összesen 469; járt összesen iskolába tanköteles: 1788, vagyis 82%, ami kiváló eredmény városunkban, ha tekintjük, hogy még 1872. évben is az országos iskolázási százalék csak 56 volt.

Az iskolába jártak közül volt róm. kath. 2180, ref. 167, ág. ev. 10, izr. 384. Nem járt iskolába 392. Az összes tanulók magyarok voltak. A tanerők száma 27 volt.

Az iskolák évi fentartási költségeit az első statisztika 35.850 forinttal mutatta ki.

A következő közel ötödfél évtized alatt keletkezett és jelenleg fennálló tanintézetek Veszprémben:

1. A r. kath. elemi fiúiskola 10 osztállyal és tanítóval.

2. A r. kath. elemi leányiskola az irgalmas nővérek vezetése alatt 7 osztállyal és szerzetes tanítónővel.

3. A r. kath. elemi leányiskola az Angolkisasszonyok vezetése alatt 4 osztállyal és tanítónővel.

4. A ref. elemi fiú- és leányiskola 2 osztállyal és tanítóval.

5. Az ág. ev. elemi iskola 1 osztállyal és tanítóval.

6. Az izr. elemi iskola 4 osztállyal és tanítóval.

7. A községi iparostanonciskola (1873).

8. A társulati kereskedőtanulói iskola.

9. A r. kath. püspöki óvoda (1892).

10. A Szent Józsefről nevezett óvoda (1906).

11. Az I. sz. állami óvoda (1909).

12. A II. sz. állami óvoda (1909).

13—14. Az állami polgári fiú- és felső kereskedelmi iskola (1894).

15. A r. kath. belső polgári leányiskola az Angolkisasszonyoknál (1891).

16. A r. kath. külső polgári leányiskola az Angolkisasszonyoknál (1891).

17. A r. kath. polgári leányiskola az Irgalmas nővéreknél (1896).

18. A r. kath. tanítónőképzőintézet az Angolkisasszonyoknál (1894).

Ezeken kívül vannak ismétlő és női kézi tanfolyamok és egy női kereskedelmi tanfolyam.

Valamennyi iskola részint teljesen újonnan épült, részint kiegészítő, részint átalakító építésekkel bővített.

A tanintézetek fentartási segélyforrásai: az állam, a hitközségek, a zirci apátság, a püspökség és a káptalan; a két utóbbi nagy bőkezűséggel segíti az intézeteket kezdettől fogva.

A lakosság jelenlegi száma 14.990; ebből tanköteles 20%. Iskolába jár tanköteles elemibe 1976. Ismétlőbe, tanonciskolába, polgári és középiskolákba 966. Összesen tanköteles 2942. Ezek közül r. kath. 2375, ref. 180, ág. ev. 82, izrael. 305.

Mondhatni tehát, hogy minden tanköteles jár iskolába; egyébiránt Veszprémmegye is beiskolázás tekintetében az első vármegye hazánkban 98,6%-kal; az országos százalék 86%.

A tanerők száma városunkban 53; tanítási nyelv magyar. Az iskolába járók száma 45 év óta 1154-el szaporodott; a tanintézeteké 11-el; az óvodákba pedig jár kisdéd 450-en felül.

A tanintézetek összes évi fentartási költsége a 94 ezer koronát felülhaladja; ebből 22500 korona állami segély.

Városunk egyuttal a kir. tanfelügyelőség székhelye; 1869 óta négy tanfelügyelő lakott itt, u. m.: Kolozsváry Miklós, egyuttal Fehérvármegyének is a tanfelügyelője; továbbá Stáhly György és Kapuvári Vargyas Endre kir. tanácsosok; 1897 év óta pedig

Papp Sándor; 1896-ban szerveztetett a tanfelügyelő-séghez tollnoki állás; 1909. év óta pedig segédtan-felügyelői állás, amelyet azóta Göndör Ferenc tölt be.

A tanítónőképzőintézet igazgatója: Engelhardt Ferenc. Az állami polgári fiúiskola igazgatója: Vaszary Béla. Az iparostanonciskola igazgatója: Gróff József. A kereskedőtanonciskola igazgatója: Szép Lipót.

A piarista kollégium.

A veszprémi piarista kollégium alapítása a 18. század elejére nyúlik vissza.

A kegyesrendiek már 1642-ben megjelennek Magyarország területén s Podolinban, mely akkor Lengyelország birtokában volt, — Zsigmond királyunk zálogosította el, — megnyitják iskolájukat. Innen rohamosan ereszkednek lefelé s egy század mulva nincs az országnak egyetlen pontja, ahol az új tanítórendet ne ismernék. Népszerűségük oka a kor szelleméhez alkalmazkodó és gyakorlati pedagogiájukban rejlett, s abban a humánus bánásmódban, amellyel tanítványaikat kezelték, s amely a rend hagyományos vonásává lett.

Veszprémbe Volkra János gróf, püspök telepíti be a kegyesrendieket 1711-ben, a viharos idők lecsillapultával, amikor a közoktatás ügye egyszerre nagy lendületet vesz. Először theológiát tanítanak a helybeli papnevelő intézetben, de csakhamar megnyílik a *kisgimnázium is*, amelybe seregesen tódul az ifjuság. 1753-ban Orosz, Kiss és Dubniczay kanonokok alapítványából megalakul a *poétai és rhetori* osztály, miáltal a gimnázium teljes lesz. 1773-ban helyezik el a gimnázium épületének alapkövét. Mária Terézia királyasszony 9000 forinttal járul az építkezés költségeihez, s kilenc év alatt Koller püspök, Grubanovics és Horváth kanonokok, valamint több nagylelkű alapító áldozatkészségéből s a kegyesrendiek megtakarított

filléreiből a gimnázium felépül. 1782-ben öt tanár és 138 tanuló kezdi meg a munkát a művelődés új otthonában. A tanítás az alig néhány évvel előbb kiadott s az ország összes iskoláira kötelező *Ratio Educationis* szerint indul meg.

Egy évvel az új gimnázium megnyitása után, 1783-ban az épületet kibővítik, hogy abban a felállítandó *nemzeti iskola* elhelyezhető legyen. Ebben az iskolában két elemi osztály fentartását és két tanító javadalmazását a zirczi cisztercita rend vállalta magára.

A második *Ratio Educationis*, amelyet 1806-ban adnak ki, s amely lényegében az elsőnek rendszere-sebb átdolgozása, a középiskolát négy grammatikai és két humaniorai osztályból építi fel. Ennek megfelelően a veszprémi piarista iskola is hat osztályúvá lesz. Ebben az állapotban marad 1850-ig. Belső életében természetesen megérzi mindazon hatásokat, amelyek kívülről, a politikai hullámverések következtében a reformkorszak idején a művelődésnek minden szervét érték. Ez a hatás főleg abban nyilvánul meg, hogy a tanítás nyelve lassankint kizárólag a magyar lesz.

A szabadságharc idején a tanítás nem szünetelt, bár a gimnázium épületét a császári katonaság tartotta elfoglalva. Sok kérésbe, folyamodásba került — amelyekből nem hiányzott a jogtalan foglalás elleni tiltakozás hangja sem — amíg az épület eredeti rendeltetésének visszatartott. S mikor visszaadták: belsőleg is változáson ment keresztül. Ugyanis a 6 osztályú iskola 4 osztályú kisművelődési iskolára redukálódott s bár eként működése szűkebb körre szorult, belső munkássága annál intenzívebb és eredményesebb volt. A rend kiváló tanárokat küld az intézetbe, mint Windisch Alajost, Schirhuber Móricot, Kelecsényi Ödönt, Kalmár Endrét stb., akik az abszolutizmus idején rendkívül nagy szolgálatokat tettek a magyarság ügyének.

A kiegyezés után, 1868-ban nyeri a kegyesrendi társház azt a formát, amelyben ma birjuk; ekkor épül ki ugyanis a város adakozásából az a rész, amely a régi piaristaházat a templommal összeköti, az utcára néző épületszárny. Ez a kibővítés összefüggésben van a gimnáziumnak 6 osztályra fejlesztésével. Nyolcosztályúvá az intézet ismét adakozásokból csak 15 évvel később, 1885-ben lesz s azóta ebben a formában teljesíti kulturális hivatását.

A legújabb időben, Takáts József igazgatósága alatt nagyarányú építkezések történtek. 1893-ban emeletet húznak és egy új épületrészt emelnek, 1901-ben az ifjúsági templomot restaurálják Tander műegyetemi tanár tervei szerint, 1902-ben a rajzterem és a tágas díszterem épül fel. 1906-ban a modernül berendezett tornateremmel gazdagodik az intézet. A legközelebbi napokban az assistenssé kinevezett Takáts József helyébe Laczkó Dezső választott meg igazgatóvá.

A veszprémi kollégiumban igen sok kiváló egyházi férfiú, író, tudós és politikus nyerte kiképeztetését. Ilyenek: dr. Ángyán Béla orvos, Bacsányi János író, Bánóczy József irodalomtörténetíró, dr. Békefi Remig zirci apát, dr. Bezerédj Viktor államtitkár, Csajthay Ferenc szerkesztő, Endródi Sándor költő, Farkas Imre püspök (volt piarista), Halász Ignác egyet. tanár, Jánosi Gusztáv költő, Kopácsy József hercegprimás, Kovács Zsigmond püspök, Óvári Ferenc dr. orsz. képviselő, Simonyi Zsigmond egyet. tanár, Szigeti József színész, Vas Gereben (Radakovics József) regényíró stb.

Az állami felső kereskedelmi iskola.

Az állami felső kereskedelmi iskola teljesen az 1897. évi szeptember 1-ével nyílt meg. A tanintézet középiskolai jellegű. Célja, hogy gyakorlati irányban oly egyéneket neveljen a magyar kereskedelemnek,

akik majdan mint kereskedelmi tisztviselők és mint önálló kereskedők, úgy általános, mint szakműveltségük és nyelvismereteik, valamint gyakorlati képzettségük szempontjából, a kereskedelmi forgalmunk előmozdítása körül a kor igényeinek megfeleljenek.

A felső kereskedelmi iskola három évi tanfolyamból áll, ugyanannyi osztállyal, melyek alsó, középső és felső osztálynevet viselnek.

Az alsó osztályba oly egyének vétetnek fel, akik a polgári iskola, vagy gimnázium és reáliskola alsó 4 osztályából nyilvánosan, magánuton a vizsgát sikerrel letették s erről bizonyítványt mutatnak fel.

Az oktatás kiegészítő részét teszik a tanulmányi kirándulások, a kereskedelmi forgalom szempontjából a nevezetesebb ipari és kereskedelmi telepekre, amelyekre nézve a tanári kar határoz.

Igazgató: Vaszary Béla. Gondnokság 30 tagból áll. A gondnokság elnöke: Koller Sándor alispán.

Az angolkisasszonyok »Sancta Maria« intézete.

Az angolkisasszonyok Sancta Maria intézetét áldott emlékű Ranolder János veszprémi püspök alapította. Az ő nagy lelkében fogamzott meg a terv, hogy székvárosában, a nőnevelésnek egy minden igényeknek megfelelő épületet emel, mely külsőleg is méltó legyen a szent célhoz.

1860. év október havában kezdték meg áldásos működésüket az angolkisasszonyok, élükön az első főnöknővel, Pirnstill Teréziával. Volt az első évben 33 bejáró és 4 benlakó növendékek, kiknek első tanítónője Soóky Karolina okleveles tanerő. Pirnstill Terézia 2 évi működése után az Úrban elhunyt; — az intézet gondja Castiglione Jozefa főnöknőre neheztedek, ki 17 évig kitartó buzgalommal fáradozott, a jó ügyért sokat tett, míg 1879-ben Soóky Karolina vette kezébe az intézet ügyeinek vezetését, kinek

okos takarékosággal párosult bölcsességét folytonos fejlődés, haladás kíséri. A hatosztályú elemi iskola mellé 1890-ben polgári leányiskolát állított fel, még pedig párhuzamosan 4—4 osztályt. Báró Hornig Károly püspök úr kegyes engedelmével és hatalmas támogatásával 1894-ben a tanítónőképző is megnyílt, eleinte csak egy — később két fölmenő osztállyal, ma az is teljes. A bentlakó növendékek sűrű jelentkezése tette szükségessé, hogy 1905-ben az internátust bővítsük és egy nagyszabású épület, mely minden tekintetben kifogástalan, áll most a 110—120 bentlakó növendék rendelkezésére.

A képzőt 1911|12-ben 104 tanuló látogatta, a polgári iskolának 186 tanulója volt, az elemi iskolának 133, s így közel 400-an nyernek jelenleg iskoláinkban oktatást.

A veszprémi kereskedelmi tanonciskola.

A veszprémi kereskedők társulata által Wurda Manó elnök buzgólkodása mellett lépett életbe 1831. évben. Főcélja volt a keresk. tanoncoknak az akkori »Gemial Sonntagsschule«-ban való iskoláztatása és a kereskedelmi ismeretek elsajátítása. Utána Schill Károly elnök alatt az 1872. ipartörvény a társulás kötelezettségét beszüntette, a társulat és iskolája majdnem veszendőbe ment. Ekkor 1874-ben megint Wurda állott a kezdeményezés élére és hozzá még 54 kereskedő csatlakozott. Megválasztották Mosonyi Ruttner Sándort elnöknek, ki a keresk. ismétlő iskolát újjá szervezte, mely munkájában az 1877. évben megválasztott Szép Lipót tanár és igazgató hathatósan segítette.

Az 1879. évben megválasztották Eszterhay Ferencet elnöknek, ki ezen tisztséget az 1905. évben bekövetkezett haláláig viselte. Ő kiváló gondozója volt a társulat előbb alsófoku, azután keresk. tanonc-

iskolájának. Az ő utánjárásának és fáradozásának köszönhető, hogy ezen iskola egészen a miniszteri rendeletnek megfelelőleg szervezkedett és anyagi forrásokat is teremtett részint városi, részint állami segély alakjában. Segítették őt ezen törekvésében az elnökség többi tagjai, Krausz Ármin és Kadelburger alelnökök, ez iskola igazgatója és Papp Sándor kir. tanfelügyelő, kit a magas minisztérium kitüntetésben részesített »az iskola anyagi viszonyainak rendezése és biztosítása ügyében kifejtett nemes úgyszereteteért és buzgalmaért«, az igazgatót pedig »az iskola újjászervezése és emelése körül tett kitünő szolgálataiért.« Felséges királyunk meg a buzgó elnököt, Nay Jakabot, kereskedelmi tanácsosi címmel tüntette ki.

Az irgalmas nővérek veszprémi nevelő- és tanintézete.

A pauli szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek veszprémi nevelő- és tanintézetét alapította és dús javadalmakkal ellátta boldogult emlékü Ranolder János veszprémi püspök az 1854-dik évben.

Van az intézetnek gyönyörű szép stylan épült székháza, melyben kápolna, internátus 100 gyermekre, kisdedóvó, 4 elemi, 4 polgári osztály, ismétlőiskolák és kézimunkaosztályok, mégis a 24 tanerő lakása s egy szép kert van.

1911|12. tanévben az összes tanerők száma volt 24; a tanulók száma 821. Az intézet főnöknője László Emilia.

Iparos tanonciskola.

A város egyetlen iskolája, melyet teljesen a város tart fenn. Eddig a várfeljárónál levő emeletes épület 3 felső szobájában volt elhelyezve, most pedig a dr. Óvári Ferenc-utcában, díszes helyen, a színházzal szemben építtetett neki a város 14 helyiséggel bíró tágas, világos szép helyiségeket.

Ezen iskolába 400-on felül járnak az iparos tanoncok.

Az iskola igazgatója Gróff József polgári iskolai tanár; a rajzot Blázy Imre polgári iskolai tanár tanítja.

Az iskola 1873. óta áll fenn és 10,000-nél több iparos került ki belőle, kik közül nem egy nevet, becsületet és vagyont szerzett magának; jó hirt pedig városunknak.

VI.

VESZPRÉM VÁROS KULTURÁLIS
ÉS TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEI.

KÖZLI

DR. RÉTHI EDE.

Tüdőbeteg gondozó intézet. (Dispensaire.)

Az először Franciaországban szervezett dispensaire egyik hathatós intézménye a veszprémi társadalomnak, hogy a tuberkulózis megdöbbentő pusztításainak és továbbterjedésének gátat vessen. Felvilágosítja a közönséget, hogy a lakást a hygiene követelményeinek megfelelőleg rendezze be; a hozzája forduló betegeknek rövid utasításokat tartalmazó nyomtatványokat ad. A tanácsokat anyagi segítséggel párosítja — az otthon ápolt betegeknek állandó tanácsadója és segélyezője, működésének súlyát nem annyira az extenzitásra, hanem annak intenzitására fekteti. Hivatása annak megállapítása, hogy a jelentkező beteg tüdővesztes-e, hogy baja veszélyezteti-e családját, vagy javíthatók-e annyira, amennyire javítandók volnának a fertőzés megakadályozására, hogy gyermekei inficiáltak-e vagy nem és abban az esetben, ha a gyermekek elhelyezésének szüksége derül ki, feladata a megfelelő intézkedéseknek kezdeményezése. Igazi profilektikus intézmény, mely a betegeket meghagyja hozzátartozói között és rendes munkakörükben, de megtanítja őket, hogy újabb fertőzés elkerülése végett miként kell viselkedniök. Abból az igen fontos törekvésből folyólag pedig, hogy egyfelől a beteg munkaképességét lehetőleg fentartsa, másfelől pedig az egészséges családtagok ellentállóképességét növelje, illetve megteremtse: a szorult családot nem csak

mérten természetben nyújtott élelmiszerekkel, tüzelőanyaggal, ruhával és lakását az egészségügyi követelményeknek megfelelő karba hozza. Különösen a gyermekekre fordít gondot, hogy őket a fertőzéstől megmentse.

Ósi városunkban a zsenge intézmény áldásos működését most kezdte meg. Derék és kipróbált férfiak, lelkes és nemesen gondolkodó asszonyok buzgólkodnak szolgálatában. Biztató a remény, hogy a gondozóintézet működése áldást hozó lesz. A veszprémi dispensaire elnöke: dr. Óvári Ferenc, igazgatója: dr. Csolnok Ferenc, vezetőorvosa: dr. Réthi Ede.

A veszprémi szabad lyceum tudományt és ismeretet terjesztő társaság.

A társaság előadások, felolvasások és tanítás útján tudományos alapműveltséget és általában érdeklődést akar terjesztetni a szellemi munka iránt.

A társaság a művelt közönség részére minden tanévben október 1-je és március 31-ike között legalább 12 tudományos előadást rendez.

A tanuló ifjúság részére az illetékes tanítói és tanári testületekkel egyetértve, a színházban vetített és mozgóképes tudományos előadásokat tart, továbbá tanévenként október 1-től, március 31-ig esti munkástanfolyamot (munkásgimnáziumot) tart fenn, amelyben a munkások esténként általánosan művelő és szakműveltséget nyújtó előadásokat hallgathatnak.

A társaság a munkásgimnáziummal kapcsolatban népkönyvtárt tart fenn, kirándulásokat és tanulmányutakat rendez a haza és a külföld természeti és tudományos nevezetességeinek megtekintésére.

A társaság a következő bevételekből tartja fenn magát: az alapítványok kamataiból, a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium által a szabadlyceumok és munkásgimnáziumok részére évenként

esetleg kiutalványozandó segélyösszegekből. A nagyközönség és az ifjúság részére rendezett tudományos előadásokon befolyott tiszta jövedelemből.

A társaság tagjai tiszteletbeliek, alapítók és rendesek. A tagok lehetnek férfiak és nők egyaránt. A társaság minden tagjának a közgyűléseken szavazati joga van. A tagok az előadásokat díjtalanul látogathatják, vagy az esetleges beléptidíjak felét fizetik.

Előadásokat tarthat a Szabadlyceumban tanár, bíró, ügyvéd, gazda, mérnök, orvos, művész és minden más szakképzettséggel bíró ember, akit az igazgatóság erre alkalmasnak tart. Védnökei: br. Hornig Károly, Kránitz Kálmán, dr. Békefi Remig, Hunkár Dénes, Koller Sándor, Nárai Szabó Elek, Fauszt Elek. Elnöke: dr. Óvári Ferencz orsz. képviselő. Alakult 1902 évben. Tagjainak száma 380.

A Szinpártolóegyesület.

Az egyesület célja a magyar színészetnek erkölcsi és anyagi támogatása által oda hatni, hogy városunkban a színészetnek biztos talaja és ennek következtében a színelőadások is olyanok legyenek, melyek a szigorúbb műízlésnek megfelelnek és a közönségnek műélvezetet nyújtanak. Az egyesület 1908-ban remek műízléssel berendezett modern színházat építtetett, mely egyike hazánk legmodernebb és legszebb kivitelű színházainak, egyúttal társadalmi összejövetelekre, hazafias ünnepélyekre, bálokra, táncmulatságokra, alkalmas helyül szolgál. Az egyesületnek a győri szintársulattal állandó szerződése van, amely szerint az illető társulat minden évben tavasszal és ősszel 6—6 hétig előadásokat köteles tartani.

Az egyesület tagjai alapítók és rendesek; alapítók azok, akik az egyesület pénztárába egyszer és mindenkorra legalább 100 azaz egyszáz koronát lefizetnek;

Rendes tagok azok, akik évenként 4 korona tagsági díjat fizetnek.

Az egyesület nemcsak a színészek működésével, hanem gyakori művészestélyek, hangversenyek, népünnepélyek és matinék tartásával is törekszik a műélvezeteket állandóan ébren tartani.

Az egyesület tagjai hölgyek is lehetnek és ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel birnak, mint az egyesület férfi tagjai.

Minden alapító és rendes tagnak joga van a közgyűléseken résztvenni, az egyesület tisztviseelőinek választására szavazata által befolyjni; minden tag választó és választható, s a közgyűlésen indítványozási joggal bír.

Az egyesület alakult 1905-ben, s azóta elnöke: dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő. Adóssága 570,000 korona, tiszta vagyona 50,000 korona.

Jótevény nőegylet.

Alapított 1881-ik évben néhai Tallián Pálné 30,000 koronás alapítványa folytán oly célból, hogy Veszprém város azon igazi szegényeit, kik készebbek nagy nyomorral küzdeni, mint emberbarátjaik segélyét kéregetés által igénybe venni, vallás, nem és kor-különbség nélkül felkeresni, vagyoni helyzetüket gondosan megvizsgálni, ott ahol szükséges, nekik segélyt nyújtani; különös gondot fordítani az elhagyott árvák neveltetésére is. Évi tagsági díj 4—8 kor. Pártoló tagdíj 2 kor. Van 166 rendes és 42 pártoló tagja. Törzsvagyon tőkái kitesznek 42,680 koronát, mely részben alapítványokból, részben adományok és mulat-ságok rendezéséből folyt be.

A kamatok- és évi tagdíjakkból 1911. évben ki- osztott 2400 koronát, karácsonyi gyűjtésből 400 koronát. Elnöknője: özv. Véghely Dezsőné. Ügyvezető

igazgatója: Patzl Jenőné. Ötven éves fennállását 1911. évben ülte meg, s Veszprém város hálás köszönetét az egyletnek, polgármestere útján tolmácsolta.

Szent Vince Egyesület.

Alakult 1909-ik évben. Védnöke: báró Hornig Károly megyés püspök. Elnöke: Kránitz Kálmán felszentelt püspök. Ügyvezető igazgatója: Ádám Iván kanonok-plebános. Célja a szegényügy rendezése, a szegény és elhagyott családok, vagy egyesek anyagi segítése, vigasztalása és oktatása. A valódi szegények istápolása, de lehetőleg sohasem pénzzel, hanem természetbeni adományokkal. Igen fárasztó és terhes, valódi emberszeretetet igénylő nagy munkát végeznek a Szent Vince Egylet hölgyei.

1911-dik évben kiosztottak 1100 kenyeret, 5849 kgr. lisztet, 3550 bolti utalványt, 1628 zsir-utalványt és 400 tüzelőfa-utalványt 6342 korona értékben.

A jószívü adakozás nem merül ki a segítségnyújtással, hanem fűszerezik még azt szeretettel. A szegényt vigasztalják és felemelik. Sőt tanítják tisztaságra, szorgalomra, emberbecsülésre és Istentiszteletre. Otthonukban látogatják a szegényeket és otthonukban keresik fel az inségeseket. Nemcsak segíteni akarnak embertársaikon pillanatnyi bajukban, hanem javítani akarnak sorsukon. Az igazi szegényt kipuhatolják, a professzionátus kéregetőt leleplezik. A tagok a gyűjtést imádsággal kezdik. Ezután rövid lelki olvasmányt hallgatnak meg, mellyel szívük-lelkük érdeklődést, lelkesedést merítsen a keresztény irgalom céljaiért és műveiért, példát lássanak annak gyakorlásában és erőt merítsenek az egyletben további gyűjtéshez. Majd áttérnek az utolsó gyűlés óta szerzett tapasztalataik megbeszélésére. Megállapítják a meglátogatott szegények segélyigényét és véleményt adnak a beérkezett segélykérvényükre. A gyűlést a tagok

imádsággal zárják be. 1911 évi bevételük volt 6944 korona 17 fillér, kiadásuk pedig 6342 korona.

Magyar Védőegyesület veszprémi fiókja.

A magyar társadalom 1905-ben ocsúdott fel hosszas nemtörődömségéből, s a honi ipar elhanyagolásából támadt igen nagy bajokat iparkodott orvosolni. »Védjük meg a magyar ipart« jelige alatt alakult meg Kránitz Kálmán felszentelt püspök elnöklete alatt 1906 évben Veszprémben is a magyar védőegyesület, s a sorompó-liga. Azóta fáradhatatlanul küzd a külföldi iparcikkek kiküszöbölésén, s illetve a honi iparcikkek fejlesztésén. Iskoláinkban mindenütt csak honi iparcikkeket használnak már. Házi iparcikkek, pipere-tárgyak elkészítésének megtanulására évenként 2—3 hetes tanfolyamokat tart, a névmagyarosítást elősegíti. Tagjai létszáma 316. Vagyona 1600 kor. Elnöke: Kránitz Kálmán felszentelt püspök. Ügyvezető alelnöke: dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő.

Magyar Közművelődési Egyesület.

Célja minden befolyt jövedelemmel a magyarosítás célját szolgálni. Nevezetesen magyar nyelvű óvodákat létesíteni; magyar imakönyveket ajándékozni; magyar irodalmi műveket terjeszteni; társadalmi úton magyarosítani, közrehatni, hogy az üzletek feliratai magyar nyelvűek legyenek és az üzleti könyveket magyarul vezessék; hogy a kiadott nyomtatványaik magyarok legyenek; figyelemmel kíséri az iskolában használt könyveket; névmagyarosítást eszközölni; hazafias beszédek tartására szónokokat kiküldeni; végül a magyarosításra vonatkozó állami intézkedéseket végrehajtani. Tiszteletbeli, örökös, alapító és rendes tagjai vannak, alakult 1908-ban. Alapszabályai jóváhagyást nyertek 1909-ben. Tagjainak száma 168. Elnöke: Hunkár Dénes főispán.

Veszprém-egyházmegyei Alapítványi Hivatal.

A veszprémi székeskáptalan felügyelete és kezelése alatt levő ájtatos alapítványok kezelése azon időkre vihető vissza, amikor azok a kor viszonyaihoz mérten keletkeztek. Részint a róm. kath. ájtatos hívők, részint az egyház nemeslelkű szolgálói voltak azok, akik azon nemes szándékkal hagytak és adtak az egyháznak, hogy ezen értékek a katolikus vallásból eredő, magasztos emberbaráti szeretet és egyéb jótékonyság kútforrásai legyenek. A szegény a filléreit, a főpapság ezreit rakta le a jótékonyság oltárára, hogy azzal a szükölködőkön segítsen, az egyházat ott, ahol kell, anyagiakkal támogassa, a nevelés- és iskolaügyet előmozdítsa, az elaggottaknak, árváknak, szegényeknek baj és betegség esetén a leggyorsabb segílyt nyújtsa s a fájdalom könnyeit szeretetadó mányával letörölje.

Ezen és ily természetű alapítványok kezelője az alapítványi hivatal, melynek keletkezése 1878. évről vezethető vissza.

Az egyházjogban gyökerező jögalapon az alapítványoknak egyedüli elfogadója és őre a megyés püspök, aki a régi joggyakorlat alapján a káptalan őrizetére és kezelése alá utalta mindazon alapokat, amelyek főpapi adományok és hagyományokból eredtek. A káptalan tagjai is, mint egy kiváló erkölcsi testület részesei, sok nevezetes alapítványt tettek le a káptalan kezébe azon célból, hogy ezen alapítványok kamatai bizonyos jótékonycél szolgálatába szegődjenek.

Ezen alapítványok a régi szokás szerint a káptalan tagjai között, kezelés céljából felosztattak úgy, hogy minden egyes kanonok külön-külön csoportokba osztott alapítványt kezel, gyümölcsötetett s az alap illetményeseit fizette.

A haladó kor később ezen kezelési rendszert, tekintettel az alapítványok értékének szaporodására,

nem találta megfelelőnek; azért igyekezett egy oly formát keresni, amely az egyház méltóságával megegyező, az egyház szellemében vezetendő takarékpénztárszerű, összpontosított kezelés legyen, ahol az alapítványok cumulativ összevonva, a káptalan fennhatósága alatt, a pénzürtékek kezelésében gyakorlatos jártassággal bíró egyének által hivatalban összpontosíttassanak.

Boldogult Kovács Zsigmond püspöksége idején, néhai Kemenes Ferenc és néhai Plosszer Ferenc kanonokok voltak azok, akik a fejlődő nemzetgazdasági kérdéseket figyelemmel kísérték, s belátták, hogy a nemes és közhasznú célt szolgáló alapítványok hivatásos céljaikon kívül, csak úgy lehetnek teljesen a közérdek javára, ha azok szakszerű vezetésben részesülnek. Ezért ők voltak leginkább azon, hogy az ájtatos alapítványok kezelésének akkor már ósdi és elavult formája megváltoztassék.

A székeskáptalan 1878. évben ez irányban felterjesztést tett a megyéspüspökéhez, ki is a felterjesztés alapján tanácskozássra hívta össze a székeskáptalant, amely alkalommal kimondatott, hogy a káptalan kezelése alatt levő alapítványok egy helyre összevonatnak s azok részére szerveztetik egy hivatal, mely »Egyházmegyei Alapítványi Hivatal« címet nyer.

Ezen hivatal szervezése a székeskáptalan hatáskörébe utaltatott.

A székeskáptalan azonnal hozzáfogott az alapszabályok és ügyrend készítéséhez s azt, összeállítása után felterjesztette az egyházhatósághoz jóváhagyás végett, mely 1878. június 18-án a püspöki jóváhagyással ellátva, visszatétetett a székeskáptalanhoz.

Tehát 1878. évben szakítva a széttagolt kezeléssel, a székeskáptalan hozzáfogott a magnak kellő módon való elhelyezéséhez, mely elsőben csak mint szerény csemete, később mindinkább az egyházi vagyon helyes irányba terelt vezetésének, terebélyes, termő fája lett, mely alatt az elaggott szegény, az

árva, a kulturális célt szolgálók és arra törekvők biztos pihenőt és megnyugvást találhatnak.

Az alapítványi hivatal felállításakor az ájtatos és jótékonyági alapok értéke cirka 3 millió koronát tett ki, amely összeg az évtizedek során, nagyobb jótékony hagyományokkal gyarapodott és Őexcellenciája báró Hornig Károly megyéspüspök úrnak 1897 évben kelt legmagasabb intézkedésével, melyben elrendeli, hogy a plebániákon kint kezelt alapítványok lassankint az egyházmegyei alapítványi hivatal felügyelete alá vonassanak és ott kezeltessenek. Ezen mindenesetre nagy horderejű intézmény, csak az akkor már létező alapítványi hivatal útján volt keresztül vihető azért, mert már az előbb megalapozott központi kezelés képes volt nagyobb mennyiségű tőkét is felvenni s azt gyümölcsözőleg aként elhelyezni, hogy ne csak a kitűzött cél legyen elérve, hanem a tőkeszegény Dunántulnak legyen egy olcsó pénzforrása, ahonnan valláskülönbség nélkül, korlátozott számban ugyan, de mégis sokan nyerhetnek gazdaságaik fejlesztésére jelzálogkölcsönt mindazok, akik az egyházmegyei alapítványi hivatalhoz fordulnak.

Az alapítványi hivatal csakis jelzálog lekötése mellett folyósít, $5\frac{1}{4}\%$ -kal kamatozó közönséges és törlesztéses kölcsönöket, amely kamat és törlesztés évenként egyszer és utólag fizetendő. Ez nagy előny a kölcsönfelvevőnek, mert így az igénybe vett tőke hozadékát kihasználhatja s csak akkor, amikor forgatmányozás után ő is megkapta a maga hasznát, fizet az alapítványi hivatalnak. Természetes, hogy ezen humánus eljárás azért szolgálhat így a közérdek javára, mert az alapítványok természete kizárja az üzérkedést s a szentatyák tanaiból fakadó határozmányok alapján a tőke csak annyi hozadékot nyer, amennyit a munkateljesítmény igényel, tehát a nyereszkeedés itt ki van zárva.

Az egyházi és jótékonyági alapok szaporodása és az értékek fokozatos emelkedése folytán a veszprém-

egyházmegyei alapítványi hivatal ma már azon kedvező helyzetben van, hogy mintegy 5500 adóson 8,241105 K 13 f. alacsony kamatozású jelzálogkölcsönnel tudott segíteni.

Habár ezen összeg nagy gazdasági átalakulást a veszprémi egyházmegye területén nem idézhet elő, mégis felemlítésre méltó azon nemzetgazdasági előny, amit a róm. kath. ájtatos és jótékonyági alapok az alacsony kamatozású kölcsöneikkel nyújtani tudnak. Eme alapítványok üdítő forrása a Veszprémvármegye területén jótékony hatással terjeszti emberbaráti kötelességét, számos kisgazdának nyújt módot a nehéz gazdasági viszonyok mellett oly vagyonszerzéshez, amelyet nélküle a földműves osztály kevésbé, vagy egyáltalán nem érhetett volna el.

Ha a veszprémi alapítványi hivatal közigazdasági érdeket szolgáló működésétől eltekintünk s csupán csak az alapok céljait vizsgáljuk, úgy akkor még inkább feltűnik az alapítványok összpontosított kezelésének messze kiható hordereje. Látjuk az emberbaráti intézmény csendes, tiszteletet parancsoló munkálkodását, látjuk az egyházat a magasztos hivatását teljesítő tevékenységben, mely a hitbeli meggyőződés által acélozva, mint védbástya áll azok védelmére, akiket a sors csapása a jólétből kizárt.

A szűk keret, amelyen a veszprém-egyházmegyei alapítványi hivatal közhasznú munkálkodását bemutatjuk, tiltja bővebben részletezni ama jótékonyágokat, melyeket az egyházi méltóságok s az egyház kötelékébe tartozó lelkiatyák jótékony hagyományai folytán a veszprémi káptalan kezelése alatt levő alapítványi hivatal felmutatni tud; mégis érdemesnek tartjuk megjegyezni, hogy 1879 óta, mióta az alapítványi hivatal fennáll, circa két és fél millió korona segélyt osztott ki szegényeknek, betegeknek, árváknak, szegény tanulóknak, amelyhez jött a szegény községi elemi népiskolák segélyezése, a szegény tanulók felruházása, taníttatása és

sok más hasznos intézmény támogatása. Csupán Veszprém város szegényeit, árváit és iskoláit illető segélyek mintegy fél milliót tesznek ki.

Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíj-egylete 48. számú veszprémi fiókja.

Alakult 1900-ban. Tagjainak száma 616. Rokkantjainak havi 14 kor. 90 fillért, ezek özvegyeinek havi 9 kor. 90 fillért fizet. Törzsvagyona 11750 kor. A központi egylet 8 millió korona alaptőkével bir. A heti befizetés 20, 24, vagy 30 fillér. Elnöke: Schön József püspöki főkertész.

Róm. Kath. Kör.

A kör mint tisztán társadalmi és erkölcsi intézmény, csak erkölcsi eszközökkel törekszik céljait megvalósítani. Ezen alapon arra irányítja működését, hogy a hazaszeretet, s szent vallásunk iránti hűség érzelmeitől áthatva, a róm. kath. vallás elvei alapján, a felebaráti szeretet, a vallás-erkölcsi szellem, a hitélet s az együvértartozás ápolására társadalmi uton, minél nagyobb hatást gyakorolhasson. Ezen célból a hasonló célra törekvő körökkel a kapcsolatot fenntartani kívánja. Célja: a róm. kath. vallásu lakosság szellemi és társadalmi életének, érdekeinek előmozdítása, a vallás-erkölcsi szellem, a közművelődés és az összetartás, a politika teljes kizárásával. A társas összejövetelek céljából, szórakozás és olvasásra alkalmas helyiségei a Hosszu-utcában vannak, s igen szép kerthelyisége is. A kör fenntartásához s a kör helyiségeinek berendezéséhez fejedelmi ajándékokat kapott a megyés püspök úrtól és a veszprémi káptalantól. Vannak alapítványai, s ezek kamataiból, tagdíjából s egyéb bevételekből tartja fenn magát. Elnökei: dr. Rada István és dr. Csolnok Ferenc. Alakult 1895-ben. Tagjainak száma: 216.

A veszprémi róm. kath. Legényegyesület.

A veszprémi róm. kath. Legényegyesület 1895. tavaszán alakult. Célja: a régi céhrendszer áldásait pótolni, s a szabadipar által a családi körből kiforgatott iparos ifjunak tisztos meleg otthont biztosítani. Működésében e jelszavak vezetik: Vallás és erkölcs, — munka és szorgalom, — egyezség és szeretet, — vidámság és tréfa. Felölel tehát mindent, ami a fiatal iparost a lelki és testi káros befolyásoktól szeliden, szeretettel visszatartja. Az egyesület berendezése patriarchalis: az egyházi elnök a családfő, aki mellett több-kevesebb tagból álló választmány képviseli az ifjuságot, intézi a kis köztársaság ügyeit, amelyben az iparossegédeket nem urhatnámságra, hanem becsületes munkáséletre, takarékoszágra, egyszóval a polgári erényekre oktatják és szoktatják. Az egyesületnek, amely már eddig is annyi jóra való iparost adott a köznek, jelenleg 200-nál több rendes, s számos alapító és pártoló tagja van. Estélyeiken, amelyeken mindig válogatott, magas nívón álló műsorokkal kedveskedik a rendezőség, előkelő, nagy közönség vesz részt. Bátran elmondhatjuk, hogy ezen, a veszprémi püspökség és káptalan által pártfogolt intézmény nagy szerepet játszik városunk társadalmi életének élénkítésében. Helyisége a Hosszú-utcában van, pompás nagytermében fölállított színpadja a legkényesebb színigazgató igényeit is kielégítheti. Elnöke: dr. Rédey Gyula. Ügyvezető másodelnöke: Wimmer Károly. 7000 kor. értékű vagyona van színpadi felszerelésekben. Van még 1200 korona külön alapja, melyet az egyletből kilépő önálló iparosok segítésére használnak fel.

Ágostai evangélikus nőegylet.

Az ág. ev. egyház nőegylete alakult 1895. évben; vagyona 860 kor. 08 fillér, évente az egyház hiveitől adományokat szed össze, a vagyon évi kamataiból

és kegyadományokból szegénysorsu gyermekeket ruház fel és lát el szükséges tankönyvekkel és tanszerekkel; jelenlegi elnöke: Stubenvoll Ferencné, alelnöke: dr. Benkő Károlyné, pénztárnoka: Horváth Bella, tagjainak száma: 52. Az ág. ev. egyház iskolája 1883. évtől Horváth Dezső ág. ev. lelkész-tanító keze alatt megszakitás nélkül működik, ezen iskolának első nyomaira már 1788-ban találunk. — Az áldozatkészség és összetartás a 315 lélekből álló erkölcsi testületben csodákat művelt, a semmiből templomot, tornyot, iskolát, paplakot és bérházakat szerzett.

A veszprémi ref. egyház kebelében fennálló és működő kulturális és jótékony intézmények.

A református elemi fiú- és leányiskola. Fennáll 1614. óta. Jelenleg 63 fiú és 53 leány tanköteles tanulóval, két modern tanteremmel, felszerelve és az egészségügyi szabályoknak megfelelően építve. Iskolaszéki elnök Demjén Márton lelkész. Tanerők: Balassa Kálmán főtanító, Demjén Mária tanítónő.

A református leányiskolát segélyző egyesület. Alakult 1887-ben. Védnöke özv. Véghely Dezsőné, elnöke Koller Sándorné. Célja: hogy a nevelés és oktatás áldásaiból egyetlen református leányka se zárassék ki. Örökdi a leányiskola fennállása, fejlődése, virágzása felett. Azt évenként erejéhez mérten anyagilag is segíyezi. Tagjainak száma 90.

Lorántffy Zsuzsánna leányegyesület. Vezetője dr. Misley Sándorné. 60 tagot számlál. Az egyesület célja, hogy egy társaságba gyűjtse azokat a leányokat, akik Jézus Krisztust Megváltójuknak és Istenöknek tekintvén, a szentírások szerint, az ő tanítványai akarnak lenni, hitőkben és életőkben s akarnak munkálkodni együttesen a Krisztus országának az ifjúság és a társadalom között való terjesztésén. 200 darabból álló könyvtára van. Vasárnaponként biblia-iskolát vezetnek, vallásos

estélyeket tartanak, rendes énekkaruk van, s a vallásos ének művelése által a szívet és kedélyt nemesítik.

Református énekegylet. Elnöke Demjén Márton, vezetője Balassa Kálmán. Célja az egyházi vallásos és világi műének művelése. Szerepel nagyobb ünnepeken templomban, hazafias ünnepélyeken és temetéseken. Célja az Istenfélelem, emberszeretet és nemes izlés ébrentartása, fejlesztése és ezért tagjai közé minden tisztességes embert felvesz felekezeti különbség nélkül.

A veszprémi izr. hitközség kebelében fennálló kulturális és jótékony intézmények és egyesületek.

Az izr. elemi népiskola.

Egyike az ország legrégebb és legnevesebb zsidó népiskoláinak, melyet már 1805-ben alapítottak és az országos rendeletek szellemében szerveztek. Különösen emelte fényét és nagyhírvé tette Hochmuth Ábrahám főrabbi, aki 1859—1889. években nagy paedagógiai tudással és buzgósággal igazgatta és fejlesztette. A budapesti tudományegyetem néhány jeles tanára (Bánóczi, Simonyi) és más kiváló tudósok itt részesültek az elemi oktatásban. Mindig magasabb nívójú iskola hírében állott és ahogy az abszolutizmus sötét felhői hazánk egéről elvonultak, azonnal teljesen magyarrá lett.

1905-ben nagy ünnepségek keretében megülte alapíttatása századik évfordulóját, mely ünnepnapra lelkesedéssel és örömmel sereglettek a régi iskola új, díszes palotájába a tanítványok és tisztelők legiói. Jelenleg dr. Hoffer Ármin főrabbi igazgatása alatt négy jeles tanerő szolgálja benne a régi hagyományokhoz híven a tanügyet. Iskolaszéki elnök: Krausz József.

Talmud-Tóra egyesület.

Célja egy tanfolyam fenntartása, amelyben a közép- és elemi iskolai tanulók bővebb bibliai és

héber nyelvi-, s irodalmi, nem kötelező oktatásban részesülnek.

Már a 19. század második évtizedében alapították ezen bibliai ismeretet terjesztő egyesületet, amelyben a tanítás mindig ingyenes volt. A legújabban módosított alapszabályait a kormány 1909-ben hagyta jóvá.

Tagjainak száma 95. Elnök: Hirschfeld Béla. A tanügy vezetője a veszprémi zsidó hitközség főrabija.

Chevra-Kadisa. (Szent egyesület.)

Célja: a szegénysorsú betegeket ingyenes gyógykezeléssel és gyógyszerrel ellátni, szegényeket segíteni, a súlyos betegek és haldoklók mellett virrasztani, a halottak körül az összes teendőket elvégezni, a temetőt gondozni és a sírokat evidentiában tartani.

Alakult a legkésőbbi időpontot véve a 18. század első negyedében, az 1781. évben már módosította alapszabályait. A gondosan őrzött, régi (jeruzsálemhegyi) temetőben a legrégebb, olvasható sírkő az 1771. évből való.

Nevezett célokat ma is szolgálja, tagjainak jelenlegi száma 192. Elnöke: Pillitz Dávid.

Krajcár-egylet.

Célja a veszprémi zsidó népiskolába járó szegénysorsú tanulókat meleg téliruhával és lábbelivel, továbbá az összes szükséges tankönyvekkel és taneszközökkel ingyen ellátni.

Alapította néh. Hochmuth Ábrahám, veszprémi főrabbi boldogult jólelkű neje az 1865. évben, aki az alapszabályokat is kidolgozta, hogy minden tag heti egy krajcár járulékkal szolgálja az egyesület célját. Nevét is innen nyerte az egylet.

Az első ilyenmű egylet volt ez az országban és ezen alapon alakultak e célt szolgáló krajcár-egyletek a legtöbb zsidó hitközségben.

Jelenleg Deutsch G. Sándorné elnöklete alatt felel meg az egyesület emberszerető, nemes céljának. Tagjainak száma 287.

Szegényeket segélyező egyesület.

Célja: elszegényedett, tönkrement embereket nagyobb segélyvel kenyérkeresethez juttatni, szegény embereket télen tüzelőfával és pénzadománnyal segélyezni, a nyomort enyhíteni, ahol a kenyérkereső beteg.

Alapították az 1887. évben. Humánus feladatát teljesíti Ungár Lipót elnöklete alatt. Tagjainak száma 224.

Veszprémi izr. jótékony nőegyesület.

Alapították 1852. február hó 2-án. Célja: szegény betegeknek és munkaképteleneknek anyagi támogatása és erkölcsös hajadonoknak kiházasítási célból való segélyezése. Évente jelentékeny összeget ad a helybeli szegényeknek téli tűzifára. 25 év óta elnöke Weisz Elekné, titkárja dr. Réthi Ede. A társadalmi élet fellendítésében is nevezetes szerepe van, amennyiben felolvasásokat, előadásokat, hangversenyeket és táncmultságokat rendez, amelyek jövedelmét jótékony célra fordítja. 1902-ben fennállásának 50 éves jubileumát fényes ünnepségek keretében tartotta meg. Első alapszabályait még az abszolutisztikus kormány »a soproni megyekerület császári királyi főispánja« látta meg és hagyta jóvá.

Ipartestület.

Az iparosok érdekeinek istápolására, megvédésére alakult 1883 évben, vagyonát 20.000 koronára felemelte. Van az elaggott iparosokat gyámolító 15.000 koronás Milleniumi alapja is, melyet néhai Bauer Károly alapított. Békéltető bizottsága, iparhatósági biztosa. Elnöke: Stoll János. Évi bevétele 3—4.000 korona. Tagjainak száma: 562.

Az Iparoskör.

A veszprémi Iparoskör célja a tudományt s a műveltséget az iparosok körében terjeszteni, s ezáltal derék és művelt iparosokat nevelni a hazának. E fenkölt célt szolgálja a kör, nagyszabású s az összes hazai és külföldi nevesebb irodalmi termékeket magába foglaló könyvtárával is, amely a kör összes tagjainak állandóan rendelkezésére áll.

A kör minden vásár- és ünnepnapon összejöveleket tart a kör modernül berendezett nagy olvasóhelyiségében, ahol a tagok számára az összes szép-irodalmi és nagyobb politikai lapok előfizetve vannak. Elnöke: Boór Lajos. Alakult 1874-ben. Tagjainak száma: 168. Vagyona 4700 korona.

Iparos ifjúsági önképző-egylet.

Az iparos ifjúság testi és lelki épsége megóvására alakult 1875-ben. Ujabbi alapszabályai kormányhatósági jóváhagyást nyertek 1894-ben. Tagjainak száma: 92. Vagyona: 4502 kor. Elnöke: Tárai Géza.

Veszprémi Önkéntes Tűzoltóegylet.

37 éve annak, hogy a városunk közérdekeit szívükön viselő egyének ama lángeszmétől vezéreltetve, hogy az Önkéntes Tűzoltóegylet felállításával városunk anyagi és kulturális ügyeit szolgálják, megalakították az egyletet, mely megalakításától kezdve rögtön hatalmas léptekkel haladt a fejlődés útján, úgy, hogy ma már városunk humánus intézményei között kétségkívül az első helyet foglalja el.

Az egylet a legénység számára gyakorlati és elméleti kurzusokat tartat a legénység kioktatása végett úgy a multban, mint a jelenben, nagy számmal rendez sikerült táncmultságokat és közgyűléseit díszes ünnepségek keretében szokta megtartani.

Az egyesület kebelében 1907. évi április hó 23-án megalakult Mentőegyesület szintén igen szép eredménnyel működik. Elnöke dr. Komjáthy László polgármester.

A »Dávid fiúárvaház«.

Alapját 1810-ben Zsolnay Dávid veszprémi kanonok vetette meg 302,106 frt és 30 krajcárnyi összeggel.

Nemes célja: árva és szegény gyermekek felnevelése és kiképztetése. Jelenben az intézetben 80 fiú nyer nevelést, élelmezést, ruházatot és minden szükségesekkel való ellátást, kik közül a szellemileg tehetségesek a középiskolába bocsájtatnak, s azt teljesen elvégezhetik, a kevésbbé tehetségesek pedig segélyezés mellett az iparosi pályára utasítatnak.

1891-től fogva a káptalan 230 frt évi díj mellett 22 fizetéses növendéket vesz föl, kik a jelzett díjért teljes ellátásban, ruhában és felügyeletben részesülnek. A növendékek felvételének joga a káptalant illeti. Nagyarányu fejlesztését boldogult emlékü Fejérvári József kanonoknak köszönheti. Igazgató: Perényi Antal.

Főgimnáziumi Segélyegylet.

A szegény tanulók segélyezésére, tankönyvekkel és ruházattal való ellátására alapított. Pártoló, alapító és rendes tagjaik vannak, s ezeken kívül sok, tekintélyes összegű ajándékokat kapnak úgy, hogy az évi segélyezés 2—3000 koronát kitesz. Elnöke: Zsigmond János. Vagyona 30.016 korona 45 fillér. 62 alapító tagja van, alakult 1886 évben.

Felsőkereskedelmi iskolai önképző kör.

Alakult 1906 évben, célja a felsőkereskedelmi iskolába járók segélyezése; mely célból a tagok fizetést teljesítenek, melyekből és az alapítványok kamatai-

ból évenként 1000—1200 korona segélyt osztanak ki a tanulók között. Vagyona 1658 korona. Elnöke: dr. Kóváry Sándor.

Méheskerti Társbirtokosság.

Helyisége a Séd patak partján elterülő igen kellemes Méheskert, mely a természetadta kellemes fekvésénél fogva igen alkalmas nyári összejövetelekre és estéli multságok rendezésére. A kör az egész évben, de különösen a nyári hónapok alatt, igen gyakran tart társas összejöveteleket, multságokat és tudományos felolvasásokat. A kör munkásságának fejlesztésében a kör érdemes volt elnökének, Seefranz Józsefnek és Laczkó Dezső főgimnáziumi tanárnak vannak elévülhetetlen érdemei. Elnöke: Stoll János. Alakult 1878-dik évben. Tagjainak száma 60.

1848—49-iki honvéd-egylet.

Husz évesnél nagyobb mult után ellenkezésbe jutott a saját maga által alkotott szabályzatokkal és Kolossváry József időkori alispán által autonómiájától megfosztatott. Mintegy 40000 koronát kitevő vagyona a veszprémi kir. adóhivatalban kezeltetik. Az egylet elnöke: Dr. Kerényi Károly m. nyug. főorvos.

Városi temetkezési egylet.

Célja: Tagjainak elhalálozás esetén a temetkezési költségek fedezésére, a megállapított módozat szerint meghatározott összeget a hátramadt törvényes özvegynek, árváknak vagy a törvényes örökösöknek kifizetni.

Örökösök nemlétében gondoskodni az egyleti tag tisztességes eltemettetéséről, mely alkalommal, ha a temetkezési járulékból fölösleg maradna, az az egylet javára marad vissza.

Az egyesület tagjai az összes keresztényfelekezethez tartozó 20—40 év között levő férfiak és nők lehetnek; felvételi díj 2 kor. 40 fillért és havonként 40 fillért fizetnek.

A temetkezési jutalék elhalálozás esetén 120 kor. Az egyesület elnöke: Zsigmond János. Tagjainak száma: 1534. Vagyona: 24158 kor. 1911. évben 53 elhalt tag után kifizetett 6360 kor. temetkezési járulékot.

Szegények menedékháza.

Egyike a város leghumánosabb intézményeinek. Az intézet dr. Bezerédj Viktor és Androvits Imre buzgalma folytán 1890. január 1-én nyílt meg. Célja: befogadni Veszprém városának rokkant és munkaképtelen szegényeit. Az intézetben 46 szegény nyer teljes ellátást és lakást. Tőkéje a »Lázárház-alap«, 36,000 korona.

Fenntartására a város közönsége a szegények részére megállapított pótdó 40°/_o-át adja. Ezenkívül nagylelkű adományok tartanak fenn alapítványi ágyakat. A szegényház a felsőváros részén, a Pápai-úton van.

Veszprémi Kereskedők Társulata.

A helyi kereskedelmet érintő minden kérdés felkarolása mellett, a társulati tagok közös érdekeinek előmozdítása a célja. — Örködik a kereskedői tisztesség felett; orvosolja a kereskedelmet és kereskedőket ért sérelmeket; kiegyenlíti a kereskedők és személyzetük között előfordulható vitás kérdéseket és surlódásokat; segítyezi a munkaképtelen kereskedelmi alkalmazottakat; fenntartja a kereskedelmi tanonciskolát, nagy áldozatok árán, sőt fejleszti azt; közreműködik a kereskedelmi szakismeretek teljesítésében; végül részt vesz az országos magyar kereskedelmi egyesület tanácskozásaiban, s így közvetve az országos kereskedelmi mozgalmakban.

Vagyona 4000 kor. Van egy »Szép Lipót-féle« 200 koronás alapítványa. Tagjai száma 96. Elnöke: Nay Jakab kir. kereskedelmi tanácsos.

A Kereskedelmi Kaszinó.

Célja: a tagok szellemi és társadalmi érdekeinek előmozdítása és köztük együttérző társasélet teremtése. A tagok szórakoztatására a kaszinó hangversenyeket és társasvacsorákat rendez.

A kaszinó rendes, alapító és tiszteletbeli tagjai a közgyűléseken, úgyszintén a kaszinó helyiségében bármikor megjelenhetnek, s a kör könyvtárát igénybe vehetik.

A tagok szórakoztatásául a kör biliárdasztalokat is szereltetett fel, úgyszintén a sakk- és dominoasztalok is rendelkezésükre állanak a tagoknak. Alapított: 1904-dik évben. Tagjainak száma: 80. Elnöke: dr. Spitzer Mór.

A kereskedelmi tisztviselők és alkalmazottak egyesülete.

Az egyesület célja a tagok együttérzésének és társas szellemének fejlesztése, az önképzés elősegítése, folyóiratok, napilapok, könyvtár rendelkezésre bocsátásával, szakszerű és közérdekű felolvasások, szabad előadások tartásával; jótékonyág gyakorlása; a tagok és a nagyközönség szórakoztatása, előbbieket, sakk, domino, s a többi társasjátékokkal, utóbbiakat bálók, hangversenyek, kabaré-esték rendezésével. Az egyesületnek rendes és pártoló tagjai vannak.

Rendes tagoknak jogukban áll a körhelyiségben megjelenni, a társas összejöveteleken résztvenni, a közgyűléseken indítványokat tenni, ott felszólalni, szavazni, választójogot gyakorolni; a pártoló tagok a közgyűléseken felszólási, szavazati, választói joggal nem bírnak.

Az egyesület jövedelme a rendes, alapító és pártoló tagok tagdíja, továbbá oly adományok, melyek a nyilvános szereplések alkalmával tiszta jövedelemként befolyanak. A jövedelem egy része a szükségesek beszerzésére fordítandó, a megmaradt összeg elhelyezendő későbbi kiadások fedezésére.

Az egyesület ügyeit a választmány intézi el, amely a szükséghez képest üléseket tart. Alakult 1911-ik évben. Tagjainak száma: 76. Elnöke: Révész Ödön.

Nemzeti Kaszinó.

A Nemzeti Kaszinó célja a kulturális élet fejlesztése. E célt szolgálja nagyszabású könyvtárával is, amely nemcsak az újabb és a régebbi jobb magyar írók, hanem a nevesebb külföldi írók műveit is magában foglalja, továbbá jól sikerült tudományos felolvasásaival, melyek az egyes tagok által időnkint tartatnak. A kaszinó igazgatója: Koller Sándor alispán. Alakult 1852. évben. Tagjainak száma 58.

Petőfi Kör.

Célja a társadalmi és üzleti előnyöket a polgártársak között becsületes úton és módon, kölcsönös megismerkedés, felvilágosítás és ajánlás által erélyesen előmozdítani; polgári érdekeiket a törvények keretén belül megóvni, s ez által úgy a polgártársak, mint a város és közvetve a haza érdekeit védelmezni; a tagtársat és családtagjait legutolsó útjára, gyászlobogó és lámpák vitele mellett, a sírkertbe kikísérni. Céljai elérésére igen szép helyiségeket tart fenn; felolvasásokat, ünnepélyeket és mulatságokat rendez. Igen szép és nagy könyvtára van. Alakult 1876. évben. Elnöke megalakulása óta Kész Ferenc. Tagjainak száma 276.

Kossuth Lajos Olvasókör.

A kör célja: a hazafias törekvés arra, hogy minden honpolgár jogait és kötelességeit megismerje, a hazát érdeklő, valamint városunk közgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeire vonatkozó kérdésekben tagjainak felvilágosítása, a szellemi művelődés fejlesztése, a társadalmi életnek kedélyessé tétele, a kör tagjai és családtagjai részére.

A kör ezen szép és kulturális céljának elérése végett igen alkalmas helyiséget tart, a társalgás, a barátságos eszmecsere és szórakozás céljából, ahol még a kör mindennemű összejövetelét is tartja.

A kör igen gyakran tart helyiségében közhasznú életbevágó kérdésekről értekezéseket és felolvasásokat és esetről-esetre még mulatságokat is rendez. A tagok a körben mindig szabadon megjelenhetnek, joguk van az ott elhelyezett könyvtárt használni és mindig tudományos könyvek és folyóiratok állnak rendelkezésükre. Elnöke: dr. Benkő Károly. Alakult 1906-ban. Tagjainak száma 81.

Népkör.

Célja a keresztényfelekezetek között az összetartást éleszteni, az erkölcsi és szellemi életet és közművelődést ápolni és fejleszteni, s tagjainak társadalmi érdekeit előmozdítani. Tagja lehet minden keresztény vallású, fedhetlen jellemű egyén, ki nem tagja valamely titkos társulatnak. Tagjai: dísztagok; pártoló tagok és rendes tagok, évi 2 kor. tagdíj fizetéssel. Bérelt helyiségben népkönyvtárunk és egyesületi helyiségberendezésük van. — Alakult 1893. évben. Tagjai száma: 108. Elnöke: Stoll János.

Barátságkör.

Alakult 1873-ban azon célból, hogy tagjai szórakoztatására és jobblétbe helyezésére minden lehető

eszközt, megengedett utakon és módokon felhasználhasson. Tagjai részére szép körhelyiséget tart fenn, azok részére felolvasásokat rendez. — Van 286 tagja; 2754 kor. vagyona; elnöke: Babos György.

Jeruzsálemhegyi társaskör.

Célja hazafias törekvés arra, hogy minden honpolgár jogait és kötelességeit megismerje, a hazát érdeklő, valamint városunk közgazdasági, ipari és kereskedelmi érdekeire vonatkozó kérdésekben, tagjainak felvilágosítást adni, a szellemi művelődést fejleszteni, a társadalmi életet az egyenlőség és testvériség elvei alapján a kör tagjai és családtagjai javára lehetőleg kedélyessé tenni. Alkalmos helyiséget tart fenn; szép könyvtára és berendezése van. Alakult 1903. évben, tiszteletbeli, rendes és pártoló tagjai vannak, kiknek száma: 120. Vagyona 3600 korona. Elnöke: Baráth Miklós.

Cserhádi társaskör.

A veszprémi Cserhádi társaskör célja: a társadalmi, ipari és kereskedelmi előnyöket a városi polgárok között megismertetni, azok érdekeit előmozdítani, polgári érdekeit a törvények keretén belül megóvni, s ez által úgy a polgárok, mint a város és a haza érdekeit megvédeni.

A veszprémi Cserhádi társaskör ezen kulturális céljainak elérése végett alkalmas helyiséget tart, mely rendes társalgási helyül szolgál barátságos eszmecsere és szórakozás céljaira, ahol a kör mindennemű gyűlekezeteit tartja. A kör érdekes felolvasásokat és értekezleteket tart közhasznú és életbevágó tárgyakról, s évenként háromszor könyvtára javára vagy más közhasznú és jótékony cél javára mulatságokat rendez. A kör vagyona tekintélyes összeget képez, s ezt mindig gyarapítják a tagdíjakból befolyt jövedelmek,

adományok, a rendezendő estélyek és multságok által befolyandó jövedelmek.

A veszprémi Cserhádi társaskör minden tagjának jogában áll a kör könyvtárában levő könyveket és folyóiratokat a kör helyiségében olvasni, ha valamelyik könyvtárnok jelen van. A választmány által meghatározott időben, vásár- és ünnepnapokon el is vihet egy-egy művet, személyesen vagy megbízottja által.

A kör áll tiszteletbeli, alapító és rendes tagokból.

Tiszteletbeli tagoknak választhat a kör olyan egyéneket, akik ezen kör céljainak előmozdítása, vagy a köztügyek fejlesztése körül érdemeket szereztek; alapító tagok lehetnek azon fedhetlen jellemű önálló rendes bármily foglalkozású polgárok, akik a kör pénztárába legalább 100 koronát lefizetnek.

Rendes tagja lehet a körnek minden fedhetlen jellemű, önálló, rendes, bármely foglalkozású polgár.

Elnöke: Abelesz Ignác. Alakult: 1911. évben. Tagjainak száma: 86.

Vörösmarty Kör.

Alakult 1896-ban. Tagjai száma 66. Elnöke Gombos Antal. Célja tagjainak gazdasági dolgokkal való foglalkoztatása; gazdasági bajok orvoslása.

Szegény gyermekek felruházására alakult asztaltársaság.

Alakult 1890-ben, tagjai száma 32, évenként 12 iskolás gyermeket lát el mindennemű ruházattal, tan-
könyvekkel és tandíjjal. Elnöke: Perey Imre.

Keresztény munkásegylet földműves szakosztálya.

Alakult 1905 évben, tagjai száma 120. Vagyon
egy igen szép és nagy ház 8000 korona értékben,

könyvtár és berendezés. Elnöke: Vingelmann Antal, célja egymás segítése, felolvasások tartása, az állategészségügy és az állatokkal való jó bánásmódnak ismertetése.

Korcsolyaegylet.

Alakult 1887 évben dr. Óvári Ferenc kezdeményezésére. A korcsolyasport a célja. A külső püspökkertben levő helyiségeit báró dr. Hornig Károly megyéspüspök bérbe adja a részvénytársaságnak, s a bért rendszeren el is engedi. Mintegy 8—10000 korona értékű vagyona van. Részvényeseinek száma 120; vannak korcsolyázó és látogató tagjai. Elnöke: Szélessy Dániel.

Keresztény Munkásegylet.

Alakult 1905 évben. Nagy Károly elnöklete alatt van 140 tagja és 4000 korona vagyona. Körhelyiséget tart fenn, hol jó irányu könyvek, lapok és röpiratok által terjeszti eszméit, kedélyes összejövetelek, tisztes szórakozás és társaskirándulás által módot nyújt kölcsönös érintkezésre.

Célja a keresztény kisemberek (iparosok, kereskedők, kishivatalnokok, ipari és mezőgazdaságbeli és háztartásbeli alkalmazottak) szóval a keresztény munkásosztály szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítása, igazainak védelme, méltányos jogainak kivívása, valláserkölcsei és hazafias érzületének ápolása. Az egyesület sz. Józsefnek, a munkások védőszentjének égi pártfogása alá helyezi magát, s a nemzet- és vallásellenes, felforgató szociáldemokráciával szemben határozott keresztény alapra állva, hálás és törvényes eszközökkel törekszik a szociális kérdések megoldásán. E célból népgyűléseket, felolvasásokat, előadásokat, szakoktatást rendez valláserkölcsei, szociális- és köz-

művelődési kérdésekről. Munkásközvetítésről díjtalanul gondoskodik; támogatásra szoruló tagokat, azok özvegyeit, árváit védi és segíyezi.

Szépítő Egyesület.

Alakult 1908. évben Ádám Iván kanonok-plebános elnöklete alatt. Célja Veszprém város és környékének szépítése, különösen fásítása. Fennállása óta több, mint 20000 kor. értékű munkát szolgáltatott a köznek. Sétautakat, hidakat létesített. Fákat és bokrokat igen nagy mennyiségben ültetett, s az ültetett bokrokat és fákat rendszeresen öntözteti. A várból nagy költséggel egy szép lejárót készített. Tagjainak száma 127. Vagyona 3500 korona.

Múzeumegyesület.

Alakult 1903. évben. Elnöke és lelke volt haláláig Jánosi Ágoston címzetes püspök. Jelenlegi elnöke Ádám Iván kanonokplebános. 30 tagu választmánya és 194 rendes évi tagdíjat fizető tagja van. Nemes célja a város és vármegye területén található műkincsek, természetrajzi kincsek, régiségek összegyűjtése és a nagy közönségnek bemutatása. Múzeum építési alapja 20000 kor. és egy 75000 koronás telek. 1911. évi bevétele 6983 kor. Gyűjteményeit 1911. évben 3432 látogató kereste fel. Természetrajzi gyűjteményének száma 9421 drb. Képzőművészeti gyűjteménye 1739 drb. Néprajzi tárlata 1497 drb. Régiségtára 40780 drb. Könyvtára 13786 drb. Igazgatója: Laczkó Dezső. Óre: Rhé Gyula. Titkára: dr. Szabó Mihály.

VII.

VESZPRÉM MŰEMLÉKEIRŐL.

KÖZLIK

Á., Ó. ÉS P.

Csak a legszűkebb keretben emeljük ki azon műemlékeket, melyeket történeti és művészeti szempontból érdemes megtekinteni és velök foglalkozni. Ezek között is csak azokat méltatjuk különösebb figyelemre, melyek Veszprém város történetével szorosabb összefüggésben vannak és az Árpádház emlékeihez tartoznak.

1. Ezek között áll első helyen szép és eredeti *székesegyházunk*, melyet csak az imént állított régi fényébe vissza az 1910-iki restaurálás. A templom régi Árpádkori bazilika, két alacsonyabb mellékhajóval szervezett elegans, magas főhajó, sajtáságos altemplomos kriptával ellátott, felemelt szentéllyel záródó püspöki székesegyház, melynek összes részei a magyar románstyl első korát vallja és csak a szentély és altemplom képez kivételt, amennyiben az 1276-iki pusztítás és rombolás után gótikus alakban épült újra. A restaurálásban is megtartották ezeket a formákat.

A bazilika kiválóbb részei az oszlopcarnokos altemplom, a lejárattal melletti két ambó, a felsőszentély régi főpapi katedrálja, a szép oltár és a gótikus boltozat gerincezete, záróköve és faloszloptartója. A hajókban kiválik az oszlopok régi bizantikus fejezete, a gyönyörű oratoriumok és a burkolatos menyezet. A két régi vastag torony is vallja korai származását.

A bazilika a XI. századból származik, sokszor pusztult el és épült újra. Gizella királyné építtette és instruálta királyi fényben. Itt feküdt a törökverő

Beriszló püspök és Bonfini szerint maga Gizella királyné is, kinek koronáját itt őrizték 1217-ig. Mátyás király emberétől Vetési Albert püspöktől van a kincstárban egy vörösbársonyos misemondóruha, szép tulipános ékítésekkel és kiváló figurális himzésekkel. A szemináriumi bástyán pedig találunk ugyanőtőle régi oszlopféjet, Vetési címerével és emlékiratával, 1467-ből. Biró Márton síremléke a kriptában van.

2. A másik nevezetes műemlékünk a *Gizela kápolna*, a Biró Márton püspök által épített kanonokház és a püspöki rezidencia között. A kápolna unikum a hazában szép bizantikus freskóival. A XII. századból való. Volt emelete is. A szomszéd ház tűzfalán látható még a faloszlop, gerincezet és oszlopféj. A lombozat között találunk állatalakot is. Koller püspök restaurálta, és csinált kívülről bejáratot. Régen csak a rezidencia felől volt lépcsős bejárata. A kápolna föld alatt volt, mert a püspök említi, hogy kiásatta és hozzáférhetővé tette. De megrongálta is, mert a sok régi freskók közül azokat leverette, melyek a mostani utcai bejárata helyén és a keleti ablak helyén voltak. A Gizela kápolna alsó részének tehát nem voltak ablakai, ami arra enged következtetni, hogy a kápolna alatt hajdan ossuarium vagy sírkamra volt, felső része pedig temetőkápolnának szolgált. A bazilikához való közelsége, valamint a környék régi temetkezési helye is azt látszik bizonyítani.

3. Régi emlék a Miklós-utcában, a Sz. Benedek-hegy melletti *templomrom* is. A zárdatemplomnak csak északi fala áll. Kora gót jellegét látjuk az ablakrések és csúcsíves boltnyomok helyén. A konzolmaradványok csigaalakúak, a faloszlopok henger félék, Kívül látjuk még a mellékhelyiségek boltnyomait is. Bertalan püspök építtette 1240-ben, a cistercita nővérek részére. Sz. Margitot ide hozták szülei IV. Béla és Mária királyné, és itt nevelték, míg a Margitszigeti, akkor Nyulakszigeti kolostor elkészült.

4. A veszprémi völgy nyugati részén, a mostani Kiskúti csárda szomszédságában volt a Sz. István által alapított *görög apácák kolostora*. Most templomrom, melyet a Jezsuiták építettek a XVIII. század második felében, Biró Márton püspök idejében. A jezsuita szerzet feloszlatásakor abbamaradt az építés. Az építésre felhasználták a régi kőanyagot, a balatonmelléki vörös homokkövet és a helyi mészkövet is. Az újabb templomrom baroktemplomot jelez.

Régi okmányaink sokszor emlékeznek meg e kolostorról. Annyiszor látogatták királyaink és főuraink vadászat alkalmával, hogy koldussá ették és tették a zárdát.

5. A vártér közepén áll a szép és nagy méretű *Szentháromság szobra*, melyet Biró Márton püspök (1745—1762) állított fel. A tér akkor tele volt házakkal. A püspök a bazilikát szabaddá tette és felékesítette a monumentalis szoborral. Arányai jó benyomást tesznek. A figurális részek egyszerűek.

6. Ugyanakkor építették a *Szentferencrendiek templomát* is, barok stílusban. Most sikerülten restaurálták és tornyot is építettek mellé. A templomban érdekesek a plafond-képek; de még érdekesebbek a refektorium egyes képei. A legszebb a sekrestye oldalon levő »Jézus és az emáuszi tanítványok« című kép, és a Szentjános kápolnában levő szent Ferenc képe. Mindkettő olasz eredetinek látszik. Budapestről kapták II. József idejében, mikor a pesti zárdákat feloszlatták.

7. Pompás barok építmény a *püspöki rezidencia*, melyet Koller Ignác püspök építtetett. (1762—1773.) Kiválóan szép a frontja, a lépcsőháza és a kápolnája. Utóbbiban, valamint az ebédlőben gyönyörű freskók ékesítik a plafondot. A kápolnában függ egy színes és művészi Ecce homo kép, a palota homlokzatán ékeskedik Koller püspök nagy címere.

Régi barokház több van még a várban és a városban. Kiváló ezek között a városház (Hunkár család háza volt) és Pósa Endre háza (cisterci rendé volt).

8. Ujabb emlékszerű épület Veszprémben a *piaristák temploma*, a várban; a mult század közepe táján építették. A püspöki kormányzóság palotája, a mult század végéről. Igen ízléses és hatásos új gót épület. A vármegye palotája, nagy erkélyes termével és erőteljes portikusszerű bejáratával imponál.

Igen szép még az *Angolkisasszonyok temploma* csúcsíves új stílusban, melyet Ranolder püspök épített és a *Feltámadás temploma*, faragott vörös homokkő-épület, középponti gótikus Mausoleum, melyet báró Hornig Károly püspök épített a Károly-téren. A freskók Steiner F. festőművész műve. Ezek között kiválók Péter és Pál apostolok nagyszerű képei.

Ugyancsak a mult század közepén épült a *Zsinagoga* is, a szokásos keleti kupolás alaku formában és a nagy *kereskedelmi iskola palotája*.

9. A város *tűztornyáról* külön kell megemlékeznünk. Az épület emlékeztet a római vártornyokra. Hengeralaku és ablak nélküli, alsó része várszerű. A galeria és különösen emeletes sisakja már a barokorból való. Nem szép, de jellegzetes és a városképének ő adja meg karakterisztikumát.

10. Épen olyan jellegzetes a város temetőhegyi részének a nyugati dombon álló *Szent László temploma*. Ezelőtt apró kápolna volt. Fehérváry József kanonok emelte 1905-ben. Igen szép a belső felosztása és három gyönyörű üvegfestménye.

11. *Színház*. 1909 évi január 10-ikén ünnepelte városunk közönsége, a veszprémi színpártoló egyesület által rövid 2 év leforgása alatt létesített színházában a színház létrejöttét. A díszközgyűlés elnöke szerint diadalünnepe ez a nap annak a lelkes buzgóságnak, annak a törhetlen kitartásnak, s annak a nemes és hazafias áldozatkészségnek, mely e város közönségé-

nek minden időkbén a legszebb jellemvonása volt. E nagy erények voltak azok a fegyverek, melyek áttörve ezer akadályon, s megküzdve ezer nehézséggel, testet adtak végre az Igének, mely évtizedeken át csak jámbor óhajtaszként szunnyadozott a lelkek mélyén, s amely még nem is olyan régen elérhetetlen fantom gyanánt lebegett a mérhetetlen messzeségben. A felvetett eszmének forró, szinte izzó szeretete s a megvalósításért megvívott küzdelemben acéllá edzett akaraterő, ebben a minden porcikájában művészi ihletet lehelő épületben végre állandó hajlékot emelt a műsáknak, hogy ezzel egyuttal a tudomány és társadalom Geniuszának is díszes otthont biztosítson, — egyszerre három területen is szolgálva és diadalra juttatva a nemzeti közművelődésnek nagy érdekeit. A színház csak a felületes ember szemében mulattatóhely, csak a gondtalan előtt játékszer. A színház már ősidők óta egyik leghatalmasabb tényezője a tömegek irányításának és nevelésének. Komoly, nemes hivatásával valóban a felnőttek főiskolájának a helyét foglalja el az emberiség culturintézményeinek a sorában. A színház gyönyörködtetve, szinte játszva világosít fel a tudomány és művészet problémáiról és szóragoztatva tanít meg minden szépre, jóra és hasznosra.

A társaséletnek és a színművészetnek emelte a veszprémi színpártoló egyesület Medgyaszay István műépítész tervei szerint magyaros stílű, 1000 ember befogadására alkalmas, páratlan szép színházát a dr. Óvári Ferenc-utcában. A színház külső hossza 46 m., szélessége 27 m., magassága a kertfelől 17 m., a zsinórpadrásnál 21 m. A nézőtér hosszúsága 20 m., szélessége 16 m., belső magassága 12 m.

Első előadás Ó Felségének, szeretett királyunknak Veszprémben időzése alkalmából 1908. évi szeptember 17-én tartatott Nádasy József szinigazgató társulata által, azóta Mezei Béla és dr. Patek Béla szinigazgatók játszottak városunkban, jelenleg pedig Szalkay Lajos

székesfehérvári társulata játszik. A színház 280.000 koronába került; a vele kapcsolatos casino 80.000 koronába; a Korona vendéglő és átalakítás 300.000 koronába, összesen 700.000 koronába, mely semmiből teremtetett elő. Templom emeltetett ezzel a magyar szónak, a nemzeti kultúrának, s a városi társaséletnek. Templom, mely időtlen időkig hirdetni fogja követendő példaképen az utódoknak a mai nemzedék nagy polgárerényeit, lelkesedését, buzgalmát, önzetlenségét és áldozatkészségét. Templom, mely míg egy ép köve marad, záloga leszen hivatásunkba vetett hitünknek, jövőnkbe vetett szilárd reményünknek és egymáshoz való nagy és meleg szeretetünknek.

*

A megyeház második emeletén levő *Múzeum* műkincseiről másutt számolnak be. De megemlítendő, hogy a város ősrégi voltát a bástyák és védőtornyok maradványai, valamint a sok helyen heverő régi faragott ékítményes kövek is hirdetik. Specialitása a városnak végül még az is, hogy bőségben találunk igen eredeti módon épült házikókat.

*

A régi egyházi érdekű műemlékeken és a 12 év óta berendezett ezernyi mű- és emléktárgyban gazdag tartalmú vármegyei múzeumon kívül, mely egyelőre a díszes vármegyei székház második emeletén van elhelyezve, a majdnem ugyanazon idő óta keletkezett következő műemlékek is érdemelnek figyelmet; tanúskodnak ezek a város lakóinak lelkes érzelmeiről, amidőn jelentős alkalmakkor megnyilatkoztak és lelkes emberek ezeket az alkalmakat a városban látható módon megörökíteni igyekeztek.

1. Ha vasúton érünk a városba, a veszprémi városi pályaudvaron észre vesszük már *I. Ferenc József* királyunk obeliszkszerű oszlopkövét; megörökíti királyunk kiszállását azon a helyen, 1908 évi szeptember 15-én, amidőn másodszer (mert 1853-ban először)

volt városunkban a hajmáskéri nagy hadgyakorlatok alkalmával; itt tartózkodott 18-áig, midőn kevéssel rá történt meg Bosznia és Hercegovina tényleges birtokba vétele is. Ez oszlop 1912. májusban avattatott fel ünnepélyesen.

2. *Erzsébet királyné* bronz mellszobra, a főispáni lak előtti téren, a városi sétány elején; a boldogult királynéra, mint hazánk áldott, igazlelkű nagyasszonyára emlékeztet, kire kegyelettel gondol minden igaz magyar. A királynét — lehetséges-e másképen — csendes, gyászban mutató, híuen modellált szobor felállítására körül bold. emlékeztető Fenyvessy Ferenc, akkori főispán buzgólkodott lelkes csoport élén, melyből kivált Veszprém város hölgyei vették ki nagy részüket; 1901. évben ünnepélyes leleplezése fővárosi, állami, társadalmi és irodalmi notabilitások jelenlétében is országos nevezetességű volt annál is inkább, mert egyike a legelsőknek, melyek bold. királynénk 1898. évi szeptember 10-én történt gyászteljes kimúltának emlékére állítvák.

Az oszlop tere, körülötte a főispán palotája, a vármegye székháza és a gondozott, kies püspökkert végén lévő püspöki kormányzói gyönyörű góthikus palota (ha nem tévedünk, XIII. Lajos francia király stílusában), nemkülönben a park háttérében az angol-kisasszonyok részben gót-, részben skót-izlésű zárdáépülete; gyönyörű, karcsú, gótikusan stilizált tornyával; a város magyarstíliú, igazán szép iparostanonciskolája, mellette nagyarányú tűzoltólaktanyája és a magyar motívumú impozáns színház, mely illetően építési módjában szintén egyike a legelsőknek Magyarországon, valamint a párját ritkító »Korona« szálloda és Nemzeti kaszinó, szintén párját ritkító kilátásával: mindez összevéve ritka remek képet varázsol a figyelmes szemlélő elé, elbájolják az idegent s az üde levegő, mely itt felénk fuval, az egész városrészt igazi klimatikus gyógyhelyé varázsolja itt a legfashionabilis városrészt

közepén, ahol sem füst, sem gőz, sem szél, sem por nem zavarja az embert.

A színháznak a park felőli majdnem égbe törő, asszir építésszerű homlokzatán magasból látható, Veszprém város földijének, Nagy Sándornak, jelenkorunk egyik hirneves festőművészeének aranszínű háttérből kiugró gyönyörű képirása: »*A fehér sarvas vadászata*«; míg a színháznak a dr. Óvári Ferenc-utca felőli homlokzata belső csarnokából ugyanazon művész által genialis gondolatársítással tervezett, 30-nál több színben kápráztatóan tündöklő: »*A népművészet varázsa*« című óriási festett üveglak-ovál szemlélésében lelkesülünk fel, az igaz ősi magyar néphit és népelet üde, soha ki nem apadó forrásaiból fülünkbe csengvén a mondák dala:

Száll a madár, száll az ének
Két fiáról szép Enéhnek!
Zengő madár ágrúl ágra,
Zengő ének szájrúl szájra!

3. A város piaci terén nagyon szerény kis szökőkút látható, mely vasár- és ünnepnapokon vigan csobogtatja vízszálait a városi vízvezetékéből; felállította a veszprémi káptalan; emlékeztet mintegy a város 1894. évben alkotott vízvezetéki művére; azelőtt bizony csak 6 közkút látta el a lakosokat Veszprém városában, mely annakelőtte gyakori iszonyú tűzvészeknek volt színhelye.

4. A várban két emléktábla ötlik a látogató szemébe; így *Ányos Pál* költőnknek a Ferenciek templomának homlokzati falába illesztett emléke, melynek felirata következő egyszerű, nemes szavakban, kevés sokat mond Veszprémmegye szülöttjéről: »Ezen emléktáblát a kegyes tanítórendi főgimnázium hazafias kegyelete állította *Ányos Pálnak*, 1756—1784. nemzeti irodalmunk egyik lelkes úttörőjének, a fájdalmas szavú költőnek és buzgó pálos tanárnak porai fölé 1902. május havában, legyen hirdetője

nevének!« A költő ugyanis a zárdatemplom kriptájában alussza örök álmait.

5. A második emléktábla bronzplakettban mutatja *Bacsányi János* szép férfi arcmellképét a kegyesrendiek főgimnáziumának dísztermi homlokzatán a következő jelentőségteljes felirással: »Veszprémi kegyestanítórendi főgimnázium Ányos Köre kegyeletes emléke jeléül emelte e táblát nemzeti nyelvünknek és irodalmunk úttörő érdemes munkása, a szabadságnak első bátorszavú dalnoka, Bacsányi János magyar költő és tudós emlékének, ki négy éven át, 1776—1779. ezen iskola növendéke volt. A derék nem fél az idők mohától, koporsóból kitör és eget kér. Berzsenyi 1910.«

6. Veszprém város legforgalmasabb főutcáján, a Kossuth Lajos-utcán, szintén két emléktábla tűnik fel; az egyik *Szigeti József* színész és sziműíró emléktáblája, a 22. számú házon, melyben született. Életradatait ismertetik a következő szavak: »Szigeti színművész és színműíró, született 1822-ben. Jeles fiának dicsőítésére emléket állított Veszprém város közönsége, 1902.« Szigeti Józsefet nagy alakító tehetség és erő jellemzik a magyar színészeti tanodának, most országos magyar királyi színművészeti akadémiának alapításakor a drámai gyakorlatok tanárának neveztetett ki; számos népszínműt és vígjátékot írt; többi közt ki nem emlékszik a régi jó idők szindarabjára: »A vén bakancsos és fia, a huszár«-ra?

7. A másik emléktáblát dr. Óvári Ferenc, orsz. képviselő Kossuth Lajos-utcai 13. számú házán látjuk, mint *Szigeti Imre* szülőházán, a következő felirással: »Szigeti Imre, született 1831. Nemzeti színművészet úttörő gárdájának oszlopos tagja, Nemzeti színház nyugdíjintézetének alelnöke.« Szigeti Imre kiváló színtügyi administrationális tehetség, amennyiben 8 éven át a legnagyobb színházak igazgatója volt; hasonlóképen, mint Szigeti József, ő is pompás jellemalakító de már színműveket nem írt.

8. A veszprémi színművészet pártoló egyesület elhatározta már, hogy 1913 évi március 15-én megőrökíti a »Korona«-vendéglő falába, Petőfi Sándornak a világ leglánglelkűbb költőjének Veszprémben 1848 évi március első napjaiban, testvére látogatása alkalmából való itt időzését egy Csikász Imre neves fiatal szobrász művésznk által készítendő bronzplakettel; ugyanakkor városunk szülöttének, a »Kurucz Dalok« szerzőjének, Endrődy Sándornak szülőházát a Virág Benedek-utcában.

VIII.

KÖZGAZDASÁGI ÉLET.

IRTA

DR. ÓVÁRI FERENC
ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐ.

1. Mezőgazdaság.

Veszprém város mezőgazdasági viszonyai a természet mostohasága folytán nem a legkedvezőbbek. Talaja nagy átlagban sovány, sok helyen kavicssal kevert vékony feltalaj, altalaja pedig legtöbbször meszes kő vagy murva, s így a lehető legrosszabb, amennyiben a csapadékot elraktározni nem tudja. Innen van az, hogy az amúgy is szárazságra hajló klímáját még jobban megszenvedi, s hogy a mezőgazdasági terményekből akkor van jobb termése, ha az időjárás bőven csapadékos.

Összes területe 8328 kat. hold, mely a következőképpen oszlik meg:

Szántóföld	3855 kat. hold		
Rét	477	»	»
Legelő	2277	»	»
Erdő	1160	»	»
Kert	106	»	»
Haszontalan terület	453	»	»

A szántóföldnek circa $\frac{2}{3}$ részén gabona termelnek, a többi részén kapás és mesterséges takarmány.

A szemes gabonafélékből az átlagtermés kat. holdankint $7 \frac{m}{m}$, s így a 4 kalászos összes szem termése 18000 $\frac{m}{m}$ -ra tehető.

A rétek meglehetősen jók, azonban a legelő még sok kívánni valót hagy maga után, ami nem is csoda, tekintettel arra, hogy a legsilányabb talajjal bir, valamikor erdőirtás volt, s csak nagy áldozatok árán

javítható fel. Ezen telkesítési munkálatok: kőszedés, bokorirtás stb. az állattenyésztés érdekében épen a legelőkön a legkivánatosabbak, azonban tekintettel a drága munkára, csak lassan haladnak előre.

Hat évvel ezelőtt nyújtottam be indítványt a városi kopárok feljavítása iránt, de eredménytelenül.

A kertgazdaságot leginkább a város közelében lévő Séd völgyében üzik. Mintegy 180 kertészkedő van, s mivel a kerti termények a város piacán igen jól értékesíthetők, jó jövedelmi forrást szolgáltatnak a kertek, a tulajdonosoknak és kertbérlőknek. Ezen kertek jövedelme nagyban fokozható lenne még öntöző művek beállítása által, azonban ez még legnagyobbbrészt hiányzik.

Földadó fejében 16446 kor. folyt be a legutóbbi esztendőben a városi pénztárba.

Veszprém város állatállománya a legutóbbi állatösszeírás adatai szerint a következő:

Szarvasmarha = 1326 drb., ló = 612 drb., szamár = 47 drb., kecske = 27 drb., sertés = 3448 drb., juh = 3531 drb. A 15 év előtti állományhoz összehasonlítva örvendetes gyarapodás mutatkozik a szarvasmarhánál, ahol a létszám 401 darabbal és a sertésnél, ahol az állomány 1239 darabbal nagyobb, mint 15 év előtt, míg a juhállomány nagysága nem változott.

Leginkább a szarvasmarha tenyésztés van kifejlődve, melynek állománya kevés kivétellel Bernsimmenthali keresztezés. A szarvasmarhaállományból:

magyar fajta	=	183	drb.
piros tarka	=	908	»
egyéb fajta	=	235	»

Összesen 1326 drb.

A szarvasmarhaállomány minősége mindinkább javul, a tejelőképeség ugyan még nem áll a kellő fokon, de a külem tekintetében, különösen amióta kiváló jó apaállatokat szerez be a város, sokat haladt az utóbbi időben.

A sertésállomány göndörszörű mangalica fajta, amely nálunk, különösen a zsírra való hizlalás tekintetében a legjobbnak mondható, ámbár szaporaság tekintetében még sok kívánni valót hagy maga után a simaszörű angol fajtákkal szemben. — A sertésállományból: zsír fajta (mangalica) = 3348 drb.

hús fajta (angol) = 100 »

Összesen 3448 drb.

A juhállomány merinó fajta, a durvagyapjas racka és cigája fajtákkal már régen felhagytak. Míg a legtöbb helyen a juhtenyésztés a mindinkább fejlődő szarvasmarha tenyésztés mellett mindinkább szűkebb körre szorul, addig itt az állatösszeírás adatai szerint is állandónak mondható, dacára, hogy a szarvasmarha tenyésztés szépen fejlődik. A gyengébb minőségű, kopárabb legelőknek juhokkal való gazdaságosabb kihasználása ezt indokoltá is teszik.

Veszprém város gazdálkodási viszonyai igen primitív színvonalon állanak. Minek főoka: a rendezetlen birtokviszonyok. A tagosítatlan veszprémi határban még a kisgazdáknak is 5—6 felé van birtokuk. Van olyan gazda is, kinek 30—40 helyen van a birtoka. 5 kat. holdon aluli gazdálkodó van 346, 100 holdon felüli gazdálkodó 5. Az egymástól távol fekvő elszórt földeket a gazda szemmel nem tarthatja, minden gazdasági munka végzésénél nagy az idő, erő és a munkapazarlás. Sok esetben egy parcellán nem tudja a gazda kihasználni a munkanapot, s mert a másik földje messze esik, új dolgot aznap már nem kezdhet, idejét veszíti. Az apró darabokon nem lehet jól mezőgazdasági gépeket alkalmazni, pedig sohasem volt indokoltabb a gépek használata mint most, a drága napszámbérek mellett. Szántásnál, aratásnál alig lehet elkerülni, hogy a keskeny földbirtokon a szomszéd földjébe bele ne szántson, vagy a kasza a máséba ne szaladjon. Minél több a mesgye, annál több gaz

és gyom talál ágyra, s minél több a barázda, annál több terület hever parlagon.

A tagosítatlan veszprémi határban vannak birtoktestek, melyekhez csak 3—4 más tulajdonában levő birtokon keresztül lehet jutni. Mennyi kár, mennyi per és mennyi kellemetlenség származik ebből? Olyan eset is fordul elő, hogy nem engedik meg a szomszédok az átjárást és hetekig, sőt hónapokig nem juthat a gazda szekérrel a birtokára. A rendezetlen birtokviszonyok miatt a belterjes gazdálkodás a veszprémi határban keresztülvihetetlen; a szabad legeltetés ki van zárva. Lehetetlen a tagosítatlan határban a földbirtok helyes táperő visszapótlása, mert a távolabb eső parcellákra ritkán hord a gazda trágyát, ezek a földterületek azután kizsaroltatnak, elértéktelenednek, ez pedig az amúgy is sovány természetű veszprémi földeknél óriási károsodással jár.

Két mintagazdaságot, a veszprémi püspökségét és a veszprémi káptalanét bemutatom, s javaslataimat a mezőgazdasági viszonyok javítására azután teszem meg.

A veszprémi püspökség veszprémi gazdasága.

A veszprémi gazdaság 433 katr. hold szántóföldből áll. Vezetése és kezelése egy intéző felügyelete alatt 21 mezőgazdasági és 11 tehenészeti, azaz összesen: 32 cseléd által, 32 darab jármos ökör, 11 darab tisztai és igásló igavonó erővel történik.

A gazdálkodási üzem belterjes és a fősúly a tehenészetre van fektetve. Nem mintha jövedelmezőbb volna, mint egyéb gazdálkodási üzem, sőt ellenkezőleg, a mai óriási magas abraktakarmányárak mellett a gabonatermelés által származott jövedelem rovására van a tehenészet fentartva. Ez azért tartatik fenn, hogy Püspök úr Ó Excellenciája a város lakosaival mindig csak jót óhajt tenni, amit igazol a jelen körül-

mény is akkor, amidőn jóminőségű, egészséges tejet 20 fillérijével kapja a város lakossága, az egyes intézetek pedig 17 fillérijével élvezik a tejnek literjét akkor, amidőn a várossal szomszédos községek lakóinak tehentartói által behozott silány minőségű tejükért is kénytelenek a piacon átlag literenkint 24 fillért fizetni.

A gazdaság állat-, mint igavonó és haszonállat létszáma értéke, valamint a gazdasági felszerelések, gépek és a többi leltári tárgyak mennyisége és értéke a következő:

I. Élő-leltár.

1. Jármos ökör	32 darab	értéke	. . .	19,200 kor.
2. Fejőstehén	90 »	»	. . .	45,000 »
3. Tenyészbika	2 »	»	. . .	1,600 »
4. Borju	16 »	»	. . .	1,600 »
5. Ló	11 »	»	. . .	4,400 »
				Összesen: 71,800 kor.

II. Holt-leltár.

1. Gépek, szekerék, kocsik, szerszámok és szerek, amelyek darabonkint 42 koronán felüli értékűek		19,970 kor.
2. 42 kor. aluli felszerelés értéke		3,936 »
		Összesen: 23,906 kor.
Az élő- és holt-leltár összes értéke:		95,706 kor.

A gazdaság jövedelmei.

Bevételek: -

1. Szarvasmarhák és azok terményei után		46,448 kor.	02 fill.
2. Gabona és magvakból		30,308 »	14 »
3. Takarmányneműek, répa- és burgonyáért		11,584 »	33 »
4. Építkezési anyagok, tűzifa, fuvarok és különfélék után		21,654 »	74 »
			Összesen: 109,995 kor. 23 fill.

Kiadások:

1. Fizetések, lakbér, ruházat, napidíjakra	14,063	kor. 69	fill.
2. Adókra	4,000	» —	»
3. Biztosításokra	1,326	» 87	»
4. Szarvasmarhákra	16,139	» 85	»
5. Gabona és magvakra	10,375	» 71	»
6. Takarmányneműekre	25,311	» —	»
7. Napszámokra	6,844	» 29	»
8. Épületfenntartásra	1,063	» 05	»
9. Leltárfenntartásra	5,758	» 37	»
10. Tűzifára	8,376	» —	»
11. Különfélékre	10,036	» 48	»

Összesen: 103,295 kor. 31 fill.

Bevételből levonva a kiadást, marad 6,699 kor. 92 fill. vagyis: 433 katr. hold terület 1 katr. holdja 15 kor. 47 fillér tiszta jövedelmet hoz.

A tiszta jövedelem inkább kevésnek, mint soknak mondható, de ennek oka leginkább az, hogy a gazdálkodást ily óriási rezsivel kell végezni és azonkívül kevesbítik az alábbi körülmények is, hogy a tehenészet részére vásárolt erőtakarmány árai magasak, s az abraktakarmány magas árainak arányában a tej literjét legalább is 24 fillérrel kellene értékesíteni; továbbá kevesbíti a jövedelmet azon körülmény is, hogy az igavonó állatokkal Püspök úr Ó Excelentiája kegyeiből ajándékkép adományozott tűzifának fuvarozásáért a legminimálisabb fuvar lesz felszámítva; végül csökkenti a jövedelmet a birtok szétszórtsága (52 helyen fekszik a 433 katr. hold), amennyiben az egyes földek kezelése, megmunkálása, úgy az igavonó állat, mint a cselédség létszámát is szaporítja, amely okból évenként szükséges állattöbblet és ezek takarmányozására felhasznált takarmányérték, valamint a cselédség évi fizetéstöbblete meghaladja a 2000 kor. kiadási többletet, ami szintén a jövedelmet kevesbíti.

A gazdaság cselédsége a birtokló Püspök úr kegyéből elég jó helyzetben van, minthogy a fizetésük a mai viszonyoknak megfelelőleg elég jó; 10 évi szolgálat után kegydíj van részükre biztosítva; gyógykezelés és gyógyszerekben is ingyen részesülnek; lakásul egészséges, tágas külön szoba mellékhelyiséggel van minden cseléd részére; télen át pedig kellő mennyiségű tűzifában vannak részesítve; conventióul élvezett gabonajárandóságaik mindig a legjobb minőségű gabonából lesznek kiadva.

A veszprémi káptalan veszprémi (jutaspusztai) gazdasága.

A veszprémi káptalan jutasi gazdasága Veszprém város határában, annak északi részében fekszik a Bakonyerdőség alján, azért klimája kissé hűs, télen némelykor zord, — csapadéka kevés, mert az erdőkoszoruzta Bakonyhegység magához vonza az esőfelhőket s tartalmukat ott adják ki.

Szántóföldjei talaja részben áramlási, részben tófenék, legnagyobb részben azonban kovakővel kevert, sekély termőréteggel, murvás altalajjal, s így hamar kiszárad; nagyobb terméseket ritkán és csak gyakori esőzések folytán ad.

Rétjének nagy része, — körülbelül $\frac{3}{4}$ részben, — a rajta keresztül folyó Séd vizével árasztó öntözéssel van berendezve s így jó és elegendő szénát szolgáltat; a rétnek másik részén 110 k. hold terület, mely szakadékos, vizenyős, jobbára csak alomnak való anyagot termelt, az 1908-ik évben halastavakká rendeztetett be ponty tenyésztésre, mely mellett újabban a balatoni süllő tenyésztése is felvétellett elég jó eredménnyel.

Van 5 k. hold szőlője a pusztta mellett az u. n. Szabó domb déli lejtőjén, — bora elég kellemes, mert korai és jó fajokkal van beültetve, bár a kellő

mennyiségü meleget nem kapja. Ezen domb keleti és nyugati lejtőjén, valamint keleti, déli és nyugati lapján mintegy 20 k. hold nagyságban nemes fajkkal beültetett néhány éves gyümölcsös kerül el, — míg a domb északi lejtője és plátója mintegy 10 k. hold erdei fákkal és fenyővel ültetett be, hogy az északi szelek ellen a szőlő és gyümölcsös védelmet találjon. A domb tetejére állított a vízvezetési kettős betonmedence 500 htl. ürtartalommal, melybe a vizet a domb északkeleti lapján levő kristálytisza, egészséges, bővizű fedett kútból a melléje épített házikóban elhelyezett hőlégmotor nyomja fel és el látja a jutasi pusztát és az ehhez két kilométerre levő Ujmajort; — a vízvezetési medence tetején áll egy csinos pavillonszerű kilátó, melyről gyönyörű panoráma nyílik messze vidékre, a regényes Bakonyra és az egész gazdaságra.

Ezen u. n. Szabó domb 35 k. hold kiterjedésben tölgyfaoszlopokkal erősített horgonyzott tuskés sodronnyal van kerítve, déli oldalán díszes vaskapuvál, tisztán tartott úttal s így az egész valóságos kis paradicsomi képet nyújt.

A nagykiterjedésű legelők talaja murvás, sziklás s így kevés, de jó s főleg csak juhnak való táplálékot ad, ezért a juhászat a legnagyobb az állattenyésztési ágak között.

Az erdők talaja is változó, legtöbb a sziklás, köves rész, de van mély humuszos is, — hol szép példány tölgy — és óriási bükkfák láthatók. Szarvas, őz, vaddisznó inkább csak a márkói erdőben van, hol vizet is talál a vad, míg a rátóti erdő vizszegény, azért itt csak átvonul a vad, mely a jutasi erdőbe is néha-néha letéved.

Veszprém város határában nem nagy kiterjedésű birtoka van a veszprémi káptalannak, azért, hogy a kezelés kevesebb költségbe kerüljön, a szomszédos községek határában fekvő káptalani birtokok, mint

Kádárta, Rátót, Márkó és Herend összetagosítottak s így a nagykiterjedésű birtok egy összefüggő egészet képez és pedig:

Veszprém határában	Szántó	Kert-rét	Szőlő- gyüm.	Legelő	Földadó alá nem eső	Erdő	Kat. tisza jöv. korona
	kataszteri holdakban						
1. Jutas pta. egy fók; u. n. Ujmajorral .	556	334	25	570	71	336	11998
2. Kádárta, Gelemér majorral	420	3	—	1176	11	251	6986
3. Rátót	189	188	—	1032	20	2880	11051
4. Márkó) Csapberek	230	133	—	72	5	1938	11628
5. Herend) pusztával	5	—	—	—	—	—	49
Összesen:	1400	658	25	2850	107	5405	41712

10445 khold.

Az összesen 10445 khold birtok 41712 korona kataszteri tiszta jövedelméből esik:

a mezőgazdaságra 27252 korona,
az erdészetre 14460 »
összesen: 41712 korona.

Valóságos jövedelem pedig:

a mezőgazdaságban 48000 korona
az erdészetben 26000 »
összesen: 74000 korona.

Már a kataszteri tisztajövedelem is mutatja ezen birtok gyenge minőségét, rossz talaját s hogy mégis jóval több jövedelmet hoz, mint amennyit a kataszter megállapít, ez onnan van, mert az utolsó évtizedben ezen mostoha birtok javítására, berendezésére 200,000 koronánál több befektetett és pedig 350 kh. rét öntözhetővé tételére, a vízvezetésekre, ménesre, tehenészetre, halastavakra, méhészetre, szőlőre és gyümölcsösre.

A mezőgazdaságot kezeli egy intéző tiszt, egy ellenőrző tiszt segítségével; az erdészetet egy főerdész egy erdőmérnök gyakornokkal, — a két erdőtiszt a káptalan többi, mintegy 9500 kh. erdőt is az üzemtervek szerint kezeli, — de róla az illető gazdasági kezelő tisztek számolnak.

Jutason fenntart a káptalan egy elemi iskolát, fizeti a tanítót s a mintegy 50—60 cselédgyermeket tanszerekkel, könyvekkel ellát.

Állatállománya a következő: Rendes igás ökör erdélyi magyar fajta 112 drb., kisegítő tarka 16 drb. Tiszti és igás ló 14 drb., ménesbeli csikó 70 drb., gidrán és kis nonius, simmenthali tehén 60 drb., bika 2 drb., növendék üsző 75 drb., 6500 drb. merinó fésüs gyapjas juh, 60 drb. gulya marha, 230 drb. sertés. Ezekon kívül a cselédségnek 150 drb. tehene és mintegy 800 drb. sertése.

E nagy marhaállománnyal, mely — számos-marhára átszámítva — circa 1000 drbot tesz, a szántóföldeket minden 3—4 évben be lehetne trágyázni, mivel azonban e gazdaság kevés szalmát terem, bár kisegítésképen a káptalan fehér- és somogy-megyei birtokairól is szállítatik alományag, csak 5—6-ik évben trágyázható át a birtok.

Van még méhészet is a birtokon, a márkói határban fekvő csapberki pusztán csinos pavillonban elhelyezett 100 drb. Dzierzon-kaptárral.

A jutasi pusztán valamikor jezsuita-kolostor is volt templommal, melynek romjai most is láthatók, melyhez angolkert is tartozott, amely a nép nyelvén »Anglia« elnevezéssel a jutasi vasútállomás mellett terül el néhány nagyon régi gyümölcs- és díszfával, volt itt a jezsuitáknak birtoka is, melyet a vallás-alapítvánnyal nemesvámosi birtokának egy részével a 70-es években cserélt el a káptalan, — e birtokrész most is »jezsuita« elnevezést visel.

Jutaspuszta határszélén, de már Rátót határában fekvő uradalmi birtokon az u. n. pogánytelki szántóföldön római ásatásokat végeztetett Laczkó Dezső úr, a veszprémi főgimnázium és a veszprémi múzeum érdemes igazgatója, ki az itt talált érdekes régiségeket a veszprémi múzeumban »Pogánytelki ásatások« címen külön szekrényben helyezte el.

Érdekes felemlíteni, hogy a Bakonyhegység egyik magaslatán, circa 500 méternyire a tenger színe fölött közös területen Rátót, Márkó és Szentgál községek hármás határhalmá közt egy bő vizű, kitünő ízű hideg forrás fakad, mely itatóvályukon 20 kmtren átvezetve a káptalan rátóti erdejében eltűnik, s 7—8 klméter távolságra a jutasi halastavaknál jön ki a föld alól; érdekes még az a nagyszerű látvány is, mely a Bakonyerdőség legmagasabb csúcsán az u. n. Papodtetőn, mely a káptalan rátóti erdejéhez tartozik s a tenger színe fölött 370 mtre emelkedik, — tárul a szemléelő elé, melyről az egész Dunántúlt meg lehet látni, a szépséges Balatont végig hosszát, fel Győr-szentmártonig, be a Stájer havasokig, ki a budai hegyekig és le Baranyába a Mecsekhegységig, — amely fenséges e panoráma, épen olyan ritkán lehet élvezni és csakis május, junius hónapok tiszta napjain, mert ősszel ködös, nyáron pedig párás, poros a levegő.

A birtok nagy terjedelmét mutatja az, hogy határában 2 rakodó állomás van, Herend és Jutas és 2 megállóhely Márkó, Kádárta, ezek közül az első és utolsó a birtok végpontjain.

A gazdaság közlekedési útjai rosszak, dacára a sok kőnek, murvának, — Veszprém városból a város legelőjén visz ki az út Jutasra, melyen ködös időben este el is tévedhet az ember, mert egyetlen fa sem jelöli az utat.

A leírtakból látható, hogy a veszprémi káptalan még e mostoha birtokát is kellően, példaadóan instruálta és jól kezeli, tehát itt a papi birtok jó kezekbe van letéve.

A harmadik nagybirtokos városunk, mely azonban mint jogi személy gazdaságával nem nagy szerencsével és éppen nem példaadóan működött eddig, így tehát gazdálkodását be sem mutatom; a negyedik nagybirtokos (a csatári pusztá tulajdonosai) a csatári közbirtokosság; az ötödik Mustos Kovács Gábor

nemesvámosi földbirtokos, ez utóbbiaknak csak erdő- és rétbirtokuk van; melyről a természetmények legnagyobb részben Márkóra és Vámosra szállítatnak.

Legtöbb állami földadót fizet 3209 kor. 64 fillért a veszerémi káptalan; 1825 kor. 44 fillért a veszprémi püspökség; 1819 kor. 12 fillért a város; 772 kor. 79 fillért a csatárpusztai közbirtokosság és 708 kor. 78 fillért Kovács Gábor.

Városunkban időközben a városi gazdasági tanácsos menesztetett, s helyette Csomay Imre választatott meg újabban gazdasági tanácsosnak, kinek becsületes, jó magyar szivétől és eszétől a gazdálkodás javítása terén sokat vár városunk.

Oda kell törekednünk, hogy a veszprémi határ tagosítva legyen, mindjárt más állapotok lesznek azonnal, ha a gazdák birtoka egy, esetleg két tagban fekszik. Mennyi időt fog nyerni ezzel a kisbirtokos, jól alkalmazhatja a mezőgazdasági gépeket, vége lesz a sok határkérdésnek, birtokpereknak és mezőrendőri kihágásoknak. Lesznek rendes dülőutak, baj nélkül történhetik az őszi legeltetés. Még a kataszter és telekkönyv szempontjából is mily könnyebbség, ha valakinek 1—2 darabban van a földje. Hogy a birtokrendezés mennyivel emeli a föld értékét, a birtokos hitelét, a birtok jövedelmét, arról mindenki meggyőződhetik, ki egy tagosított határ viszonyait figyelemmel kíséri.

Az 1908. évi új tagosítási eljárás nagyon megkönnyíti a birtokrendezés keresztülvitelét, s ezen az alapon a veszprémmegyei gazdasági egyesület, mely már 50 év óta szolgálja vármegyénk, s így közvetve Veszprém város mezőgazdasági érdekeit is, melynek ez idő szerinti elnöke Hunkár Dénes főispánunk igen valószínűleg ezen év folyamán megindítja a mozgalmat a veszprémi határ tagosításának keresztülvitele érdekében.

Példaadás okáért a kisbirtokosoknak kieszközölte azt a veszprémmegyei gazdasági egyesület, hogy a veszprémi határban egy 12 kat. holdas minta parasztgazdaság szerveztessék, itt fogják a gazdák meglátni, mik az előnyei az egytagban és helyesen kezelt kisbirtoknak.

Veszprémben épúgy, mint igen sok helyen hiányzik a kellő gazdasági szakértelem. Ezen úgy vél a veszprémmegyei gazdasági egyesület segíteni, hogy felhívta Veszprém város fiatal gazdáit, hogy a m. kir. honvédség részére tartandó 3 hónapos gazdasági szaktanfolyamon jelenjenek meg úgy az elméleti, mint a gyakorlati kurzuson, hogy huzamosan tanuljanak.

Kivánatos volna a Séd parton egy minta zöldségkertészet felállítása, a baromfityénésztés fejlesztése, a gyümölcs termelés megkedveltetése, a tejtermelés fokozása, jobb tehénállomány beszerzésével és okszerű tenyésztéssel.

Sokat segíthetnének a gazdák magukon, ha terményeiket szövetkezeti úton értékesítenék, amire szolgálhatna, ha gabonaközraktárt, vagy egyéb értékesítő szövetkezetet létesítenének, miben mindenkor és készséggel segítségükre állok.

2. Ipar.

A régi Veszprém híres volt kisiparáról. 24 céh volt benne, mindegyik külön-külön előljárósággal, céhmesterrel, céhládával. Hiresek voltak a szűrszabók, molnárok, fazekasok, timárok, csutorások és csizmadiák. A szabadságharc leveretése után újból visszaállított alkotmányos rend által létrehozott ipartörvény, a szabadipar véget vetett a céhrendszernek, de ezzel együtt véget vetett a kisiparnak is. Volt idő, midőn szűrszabók és csizmadiák 300-on felül, fazekasok és csutorások százon felül dolgoztak városunkban. Országszerte híres volt a veszprémi cifra szűr, a vesz-

prémi csikóbőrös kulacs, a mézeskalács és a mázos cserépedény.

Manapság már alig maradt meg ezekből valami; sőt épen a régi világban legjobban kedvelt iparágak majdnem teljesen tönkrementek, s inkább a múltban nem űzött iparágak, minők az asztalosok, borbélyok, cipészek, szobafestők, lakatosok, hentesek és korcsmárosok szaporodtak el. Különösen az utóbbi iparág elszaporodása az idők szomorú jele. Majdnem minden korcsmáros benn ül a városi képviselőtestületben.

Az iparos inasiskola, melyet főbb vonásokban itt ismertetünk, van hivatva ezen állapotokon segíteni.

A veszprémi iparos inasiskola 1883. szept. 1-én nyílt meg 4 osztállyal szervezve: előkészítő, I., II. és III. osztállyal, az építő iparos tanulók részére nov. 1-től márc. 31-ig terjedő 3 osztályú tanfolyammal. Az előkészítő osztályba kerültek az újonnan beiratkozott tanulók mind, tekintet nélkül előképzettségükre. Ebből az a hátrány származott a tanulókra, hogy aki csak 3 évre szerződött inasnak, a III. osztályba egyáltalán nem jutott. Szervezete is hiányos volt, mert az előkészítő osztály tanulóit egyáltalán nem kötelezték a tanórákra való eljárásra; továbbá, mert egy-egy osztálynak 1 rajzórája volt, holott a törvény 3 órát ad meg csoportonként. Az ipartörvény ugyanis kezdő, haladó és szakrajzcsoportokat különböztet 3—3 rajzórával; továbbá hiányos volt a szervezete azért is, mert csak egyes iparágakhoz tartozó inasok tanultak rajzolni. A kovács, bognár, kádár, szíjgyártó, órás, kárpitos, csizmadia inasok egyáltalán nem jártak rajzolni.

A téli tanfolyam sem volt teljesen szervezve, mert heti 3 rajzóra helyett csak 2 rajzórája volt. Az iskola felszerelése is rendkívül kezdetleges volt, mert csak az asztalos, lakatos és kőműves iparos inasok részére voltak rajzminták. A tanulók az olvasókönyvön kívül más rajz, vagy irószert nem kaptak, ami a tanulás eredményére nagyon káros volt, mivel a

tanulók túlnyomó része szegény szülők gyermeke volt s így a szükséges tanszereket megszerezni nem tudták. Ez állapot tartott 1902-ig, amikor Gróff József választatott meg az iskola igazgatójává.

Első kötelességének tartotta az iskola elmaradott állapotáról és hiányos szervezetéről az akkori polgármesterünk, boldogult Szeglethy Györgynek előterjesztést tenni, aki a kultúra lelkes hive lévén, készséggel hozzá járult az iskola fokozatos fejlesztéséhez. Első sorban is a rajzoktatás szervezéséhez látott, ehhez gyakorlati rajzminták beszerzése volt gondoskodása főtárgya.

A rajzoktatásba bevonták az összes tanulókat, kivéve akiket a törvény fölment és a törvényt szabta csoportokba osztották úgy, hogy ma 4 rajzcsoportvan 3—3 rajzórával. — A költségek fedezésére a város közgyűlése kivetett 1906-ban 2% iskolai pótdadót, a közoktatási miniszter pedig pedig évről-évre nagyobb államsegélyben részesítette a várost, úgy, hogy az 1902-ben még csak 800 koronányi segélyt, 1908-ig 2800 koronára emelte. A régi oktatás törvényszerű szervezése folytán új helyiségekre lett szükség s így bekövetkezett egy új iskolaépület felállításának a szükségessége. A miniszter méltányolva a város anyagi helyzetét, az új iskolaépület építési költségeinek fedezhetésére az eddigi 2800 kor. államsegélyt 5000 koronára emelte föl. Az építés szükséges voltát hathatósan támogatta Papp Sándor kir. tanfelügyelő és dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő. Az új épület elkészültéig ideiglenes helyiségekben kellett szorítkoznok a tanításnak nem csekély kárára.

Most, 1912. szept. 1-re beköltözhetik az iskola új helyiségébe. Időközben a közismereti osztályokat is másképp szervezték, ugyanis az előkészítő osztályba csak azokat a tanulókat sorozták, akik vagy nem végeztek az elemi iskola osztályait, vagy pedig igen

gyenge volt a tudásuk az elemi tárgyakból. Meg kell még említenünk, hogy a tanítók óradíját és az igazgató tiszteletdíját is úgy fölemelték, hogy most minden tanítási óráért a tanévre 100 kor. óradíj jár, az igazgató működése pedig 4 tanítási órával van egyenlővé téve.

Teljes 10 évi szakadatlan munkássággal oda jutottunk, hogy iskolánk úgy szervezetében, mint felszerelésében megállja a helyét. A tanulók összes író- és rajszereiket az iskolától kapják évi 4 kor. beszerzési díj fejében, az összes iparágak részére szakrajzminták és írószerek szereztek. Vannak természettani szereink, ajándék útján szerzett technologiai gyűjteményünk; van 70 kötetnyi tanítói és 400 kötetnyi ifjúsági könyvtárunk. A tiz év alatt szerzett rajz- és írószerek beszerzési értéke megüti a tizezer koronát.

Az új épületbe történő beköltözéssel az az óhajunk és tervünk is megvalósul, hogy a tanulók szórakoztatására inasotthont is szervezhetünk. Az iskola továbbfejlesztése most már nem fog nagyobb küzdelmet és gondot okozni. Vajha az új épületben az inasok művelődésére és szeretetére fordítandó időés fáradozás megteremné a kívánt eredményt.

Az iparos képzés fejlődésének feltételei ezzel megadva lévén, hisszük és reméljük, hogy a kisiparos helyzetének javulása önként el fog következni. Megtanulják azt, hogy nemcsak a helybeli szükségletre, hanem a közeli és távolabbi vidékekre is kell termelni, hogy idegen forrásokból is pénz fakadjon városunk javára.

Iparágankint ma hány iparos van Veszprémben?

Asztalos	27	Bérkocsis	13
Aranyozó	1	Bognár	9
Ács	18	Borbély	18
Bábsütő	3	Cipész	92
Bádogos	12	Csizmadia	50
Béltisztító	1	Cementkészítő	3

Cukrász	2	Kovács	10
Csapó és tarisznyás	1	Könyvkötő	1
Cserepező	4	Könyvnyomdász	5
Építész	3	Köteles	5
Ékszerész	3	Kőfaragó	3
Esztergályos	3	Kőműves	33
Fazekas	5	Korcsmáros	42
Fényképész	2	Lakatos	17
Fogműves	2	Molnár	9
Fésüs	1	Mészáros	9
Fuvaros	4	Orgonakészítő	1
Fürdőtulajdonos	2	Órás	4
Gombkötő	1	Puskaműves	1
Harisnyakötő	2	Pék	14
Hangszerkészítő	3	Rézműves	3
Harangöntő	2	Reszelővágó	1
Hentes	31	Sertéshizláló	5
Kalapos	6	Szobafestő	13
Kádár	6	Szítás	4
Kávés	5	Szücs	4
Kályhás	10	Szabó	52
Kapcás	2	Szabó (női)	13
Kékfestő	2	Szappanos	3
Kelmefestő	5	Szűjgyártó	5
Kertes	22	Tutyivarró	3
Kárpitos	3	Temetkezési vállalkozó	2
Kocsigyártó	6	Takács	2
Kefekötő	4	Villanyszerelő	1
Kosárfonó	2	Vállalkozó	1
Kéményseprő	2	Virslis	1
Kertész	3	Zongorahangoló	2
Késes	2	Osszesen	635

A győri Ipar- és kereskedelmi kamara területéhez tartozunk.

A szövetkezeti eszmének kell tért hódítani még a kisiparban is, anélkül feltétlenül elnyomja a gyár-

ipar. Nem elég annyit termelni, mit a város és kis vidéke elfogyaszt, hanem kifelé, távolabbi vidékekre is kell dolgozni. A napszámos munkásviszonyok rosszabbra fordultával magának a kisiparosnak és családjának kell összefogni, hogy életét fenntarthassa. Törvény szerint létminimumig adómentesség kell, továbbá bal-eset- és munkásbiztosítás, fizetés teljesítés nélkül kell, mert csak így tarthatjuk fenn a kisipart.

Gyáripár.

Városunkban a gyáripár nagyon későn és igen lassan fejlődött, úgy hogy valósággal szegénynek kell neveznünk városunk gyáripárát. E kis fejlődés is igen rossz hatással volt kisiparunkra, úgy hogy bizonyos gyáripari létesítményekkel igen számos kisiparos szüntette be kisipari tevékenységét.

Kékfestőgyár.

1830 évben alapítottatott néhai Stoll Miklós által 70.000 korona tőkebefektetéssel az első kékfestőgyár Veszprémben, mely azóta folyton virágzott és több mint 16 embert állandóan foglalkoztatott. Külföldre nem szállított. A gyár jelenlegi tulajdonosa Stoll János, az ipartestület és számos kulturális egyesület buzgó és derék elnöke, ki a gyárat szépen fejlesztette, modernül berendezte, s immár külföldre is erős exportja van. Munkásai száma 20. Befektetett tőkéje 120.000 kor. Az üzemben tartáshoz 40—50 ezer kor. kell. Évenként fest 80,000 méter vásznat, nagyobb részben pamut-árút, kevés lenvásznat.

Olajgyár.

1833-ban Róthauzer Móric alapította a legelső gyárat városunkban. Ma ezen gyár fiának, Róthauzer Dezsőnek tulajdonát képezi és Róthauzer Mór és fia cég alatt folytatja üzemét. Több mint 150,000 kor.

tőke fekszik az üzletben. Az állandó munkások száma: 10, van azonfelül folyton változó számban további 8—10 munkás. A forgó tőke 100,000 korona. Az évi termelés circa 100,000 kgr. repceolaj; azonkívül ásvány-gépolajok behozatalával is foglalkozik.

Külföldi exportja nincs, mert gyártmányait itthon is keresve-keresik. Mint speciálitást gyártanak évtizedek óta templomi repceégő olajat, melyet az egész ország területére szállítanak. Gyártanak még bányaeégőolajat is nagy mennyiségben, melynek legnagyobb része Horvátországba szállítatik.

Szappangyár.

1856-ik évben Pillitz Dávid alapította. Jelenlegi tulajdonosai: Pillitz Dávid apa és fia Pillitz Mór. Szakmájuk nemcsak a szappangyártás és pedig mosó-, mosdó- és borotváló-szappané, hanem a pálinkafőzés, cognac párolás és likörkészítés is. A vállalatban mintegy 200.000 korona tőke fekszik, 16—20 munkást állandóan foglalkoztat, minden cikkből van erős kivitele Ausztriába.

Szikvizgyár.

1868-ban alapította Ferenczy Károly gyógyszerész; részvénytársasággá fejlődött 1873. évben 600 drb 50 koronás részvénnel 30.000 kor. alaptőkével. Gyártott 4—500.000 üveg szódát 1911 évben. Nyeresége volt 4366 kor., osztalékul tiz százalékot fizetett.

Ecetgyár.

1870 évben alapított Steiner Jónás által; mai tulajdonosai Steiner Jónásné és fia Steiner Viktor; a cég Steiner Jónásné és társa. A gyárban 220.000 kor. tőke van befektetve, munkásainak száma 8—10 ember. Az ecetgyártáson kívül pálinka- és szeszfőzéssel is foglalkozik.

Szűrposztógyár.

1884. évben a Szalay István-féle malom víziereje és helyiségei felhasználásával alakult városunkban az első posztógyár, mely 3 izben gazdát cserélt. 1908 év óta ifjú Fehér Sándor tulajdona, ki a gyárba 150,000 koronánál többet befektetett, s állandóan 35—40 munkással dolgozik. Gyártanak: halinát, szűrposztót, lópokrócot, gyapjuszőnyeget és boszniai posztót, mindezt 380 orsó dolgozza fel. A gyár Veszprémben 14, Péthen 20 lóerős vízierővel dolgozik. Kivitele a durvább posztókból van Ausztriába és Boszniahercegovinába.

Cementárúgyár.

1890-ben létesítette ezt, az 1846. évben alapított Abeles Miksa özvegye és fia cég 50,000 kor. tőkebefektetéssel. Állandó munkásainak száma 20. Gyártanak tetőfedőlapokat, padozatburkolólapokat, betoncsöveket, vályúkat, lépcsőket, terazzót, műkövet és mozaikot. Jelenlegi tulajdonosaik: Hirschfeld Béla és Abelesz Ignác.

Téglagár.

1891. évben alapított Horváth Sándor építőmester által, ki 1912. évben eladta veszprémi építési vállalkozóknak 130,000 koronáért, kik betéti társaságot alakítottak. Ennek beltágjai: Takács János építési vállalkozó és Takács József gépész, kik 50 és 60,000 koronát ruháztak be a vállalatba. Kültagok az összes kisebb építőiparosok, kik 20,000 koronát ruháztak be. 30 munkást foglalkoztatnak, évi termelés 1 millió darab falitégla.

Árpatisztító.

1899. évben alapított Nay és Berger cég által 150,000 korona befektetéssel. Kizárólag sörárpát dolgoznak át, melyet, évenként mintegy 1000 waggont, Németországba szállítanak ki. A másodrendű árpát,

saját telepükön, disznóhizlálásra használják fel. Az üzlet fél millió korona forgótőkét igényel. A rostálló-gép munkaképessége naponként 10 waggon.

Vajgyár.

1900. évben alapított a Dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő által szervezett 26 megyebeli tejszövetkezet útján. Ma a »tejgazdasági vállalat r. t.« budapesti cég tulajdona. A gyár értéke 200,000 kor. Foglalkoztat 25 munkást. 1911. évben felhasználtak 568,260 kgr. tejszint, s ebből gyártottak: 216,708 kgr. vajat, 48,708 kgr. kezeint és 347,370 liter irót. Bécsbe exportálnak.

Árpatisztító.

1901. évben alapított Rosenthal Nándor veszprémi kereskedő által. Ma Rosenthal Nándor és fia cég tulajdona, 80,000 kor. befektetéssel. Munkások száma 8. Feldolgoznak évenként 5—700,000 kgr. sörárpát. Naponként 4—5 waggont tudnak elkészíteni.

Téglagyár.

1902 évben alapított Csomai Kálmán építőmester által. A gyár értéke 100,000 korona, foglalkoztat 20 állandó munkást, évi termelés 700,000 drb falitégla és 300,000 drb tetőcserép.

Szikvízgyár.

1902 évben alapította Kohn Sándorné. A gyár értéke 30,000 korona. Foglalkoztat állandóan 6 munkást. Évi termelése: 120,000 üveg szikvíz.

Cementárúgyár.

1903 évben alapított Klojber János által 20,000 korona tőkebefektetéssel. Állandóan foglalkoztat hat munkást.

Téglagyár.

1908-ban alapította Adorján Mór építési vállalkozó, kitől Hirschfeld Béla és Abelesz Ignác Jenő 1910 évben vették meg és modernül berendezték. A gyár értéke 150,000 korona, 35 munkást foglalkoztat. Gyártanak évenként másfélmillió falitéglát. A cég: Abelesz Miksa özvegye és fia utóda.

Gőz-, kád- és népfürdő.

1908 évben alapította a »Veszprémi gőz-, kád- és népfürdő részvénytársaság«, azonban csakhamar felszámolt, a jelenlegi tulajdonos: Kacser Samu. Az épület, berendezés és gépek értéke 150,000 korona, évi üzemi költség 10,000 korona. Hét embert foglalkoztat s naponként 80 köbméter vizet használ fel a városi vízvezetékéből. A látogatottság naponként 60—70 személy.

Városi villamosmű.

1908 év folyamán épült és áramot a királygyakorlatok alkalmából ezen évben adott először szeptember 15-én. A végleges üzemet 1908 évi december 11-én vette fel.

A 3 darab áramfejlesztő (forgóáram generátor) meghajtása 3 darab egyenkint 180 lóerős hőerőgéppel (Dieselmotor) történik, melyeknek hűtővízzel való ellátását 2 darab 3 lóerős villamos motorral közvetlen kapcsolt körforgó szivattyú végzi. A hűtővíz fogyasztás redukálása céljából egy hűtőtorony nyert alkalmazást, mely a gépből lefolyó melegvizet 35—40 %-tól 15—20 fokra hűti és újra felhasználtatik, illetve a hűtővíz folytonos körforgást végez és csak a melegség által elpárolgott víz, ami 24 óra alatt 4 köbméterre tehető, lesz friss vízzel pótolva.

A telep 3000 volt feszültségű, 50 periodikus forgó áramot szolgáltat, mely a város több pontján elhe-

lyezett transzformátorok segélyével 210, illetve 120 volt feszültségre lesz leszállítva. 210 voltos áram a kisiparosoknál elhelyezett villamos motorok meghajtására szolgál, míg a 120 voltos áram a világítás céljait szolgálja.

Ezidőszerint a hálózatba kapcsolt magánberendezés áll 20 drb villamos motorból, összesen 85 lóerő teljesítménnyel, 9750 drb 56 wattos izzólámpából és a közvilágítás ellátására felszerelt 440 drb 40 gyertyafényű fémszálas és 20 drb izzólámpából, melyek egyenkint 650 gyertyafényt szolgáltatnak.

Az áram egységára világítás céljaira hectowattontként 6 fillér, míg erőátviteli és ipari célokra 3 fillér. Egyes nagyobb fogyasztók megfelelő árengedményben részesülnek.

Egy évben termelt összes áram cirka 350,000 kilowatt, melyből magánosoknak eladatik cirka 180,000 kilowatt, közvilágításra 85,000 kilowatt, míg a telep saját céljaira 25,000 kilowattot használ fel, így a hálózati és egyéb veszteségek 60000 kilowattot emésztenek fel.

A villamos műbe fektetett összeg 540,000 korona, mely 50 év alatt a Magyar Siemens és Schuckert részvénytársaság által amortizáltatik, mely cég a művet a »Foebus« részvénytársaság által albérlételeg kezelteti, a város azonban csak a mű elkészítőjével, a Magyar Siemens és Schuckert művek részvénytársasággal áll szerződéses viszonyban.

Veszprémi faipar részvénytársaság.

1910 évben alakult; átvette Stern Herman és fiai fatelepét, azt kibővítette, modern gépekkel felszereltette. Alaptőkéje 150,000 korona, mely 500 drb 300 kor. névértékű részvényben van. Az igazgatóság áll 8 tagból, elnöke dr. Spitzer Mór ügyvéd; felügyelőbizottsága áll 4 tagból. Átlag naponként 100 embert foglalkoztatnak, kiknek munkabére, illetve fizetése

mintegy 250,000 korona. Az évi forgalom majdnem egy millió koronát tesz ki. Nagyobbára keményfanemeket dolgoznak fel, melyet a Bakonyból szállítatnak s melyekből parasztkocsikat, taligákat, talicskákat, szerszámnyeleket, játékarúkat, kéveköttő fácskákat (ebből magából évenként 40—50 millió darabot) készítenek. A talicskákból és kéveköttő fácskákból igen szép kivitelük van a balkáni államokba.

Veszprémi kötött és szövött iparárúgyár.

1911 év őszén alakult részvénytársasági alapon 100,000 korona alaptőkével, a dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő által 1907 évi március 15-én 25,000 koronával létesített első bakonyvidéki kötött és szövőgyárból, 2000 drb 50 koronás részvénnyel. A részvénytársaság elnöke dr. Rédey Gyula káptalani nagyprépost. Az igazgatóság 10 tagból áll, elnöke Hirschfeld Béla. Fel van szerelve kézi és motorikus köttőgépekkel, melyekkel az üzemet ez év március havában kezdték meg. Ezen évben csak harisnyát gyártanak (miből a napi termelés 120 tucát), később azonban fokozatosan kiterjesztik a működést az összes kötött és szövött árúkra. Ezidőszerint 75 munkást foglalkoztatnak, nagyobbára nőket. Jövő évi közgyűlésükön az alaptőkét, a kitűnő üzleti forgalomra tekintettel, 300,000 koronára emelik fel.

Asztalosok bútorértékesítő szövetkezete.

Alakulóban van 50 üzletrésszel 5000 kor. alaptőkével az országos központi hitelszövetkezet vezetése alatt.

3. Kereskedelem.

Városunknak, főkép a délivasút megnyilta előtt igen nagy piaca volt gabonában, borban és gyapjában. Hét vármegye népe hozta a veszprémi piacra gabonáját. Országos vásárjai népesek voltak. A vas-

útak létesülte folytán úgy a vásárok, mint a piaci kereskedelem jelentőségéből sokat veszített. Manapság fontos még a fa-, a bor- és a gabona-kereskedés. Városunknak van 1774 háza, 6758 lakrészszel. A házáadó 74,995 korona 06 fillér.

Országos vásárok tartatnak Veszprémben január 6-át, február 14-ét, március 12-ét, május 4-ét, szeptember 21-ikét magában foglaló hetek hétfői napján és november hó első hétfőjén. Minden kedden és pénteken hetivásár van, a pénteki hetivásár szarvasmarha és ló felhajtással.

Veszprémben levő kereskedők üzletágankint: Bazáros 6, borkereskedő 2, bőrkereskedő 6, bútorkereskedő 2, cselédszerző 1, dohánytőzsdés 32, díszműkereskedő 2, divatárúkereskedő 9, női divatárúkereskedő 1, drogéria 1, edénykereskedő 5, élesztőárúsító 1, fakereskedő 6, földönáruló 17, fűszerkereskedő 14, gabonakereskedő 8, gyapjúkereskedő 1, gyolcsárús 2, halkereskedő 2, játékkereskedő 1, csemegekereskedő 1, italmérő 37, konyakkereskedő 3, lisztkereskedő 14, lókereskedő 1, mészkereskedő 2, női kézimunkakereskedő 1, ócskavaskereskedő 5, rövidárúkereskedő 5, rőfőskereskedő 7, részescséplő 2, sörmérő 1, sörraktár 2, sókereskedő 1, sertéskereskedő 2, szatócs 40, szállító 2, szeszkereskedő 1, ügynök, alkusz 28, üvegkereskedő 2, vaskereskedő 3, zálogos 2, zöldségkereskedő 6, zsibárús 2, gépkereskedő 3; összesen 292. A kereskedők III. osztályú kereseti adója 55039 kor. 78 fillér.

Pénzintézetek.

Közgazdasági életünk legfőbb irányítói a pénzintézetek. Bármely ország pénzpiaca hű tükre azon ország vagyoni állapotának, termelőképességének, stagnációjának, vagy fejlődésének. Ugyanez áll a helyi piacokra nézve is.

A legrégebb pénzintézete városunknak, sőt majdnem az egész dunántúlnak a »Veszprémi Takarékpénztár«. Alapított Mustos János ügyvéd és társai által 1845. évben 30000 forint alaptőkével, 300 db. 100 frtos részvényvel. A részvénytőke a tartalékokból, külön ráfizetés nélkül 2 ízben is emeltetett. Első ízben a 100 frtos névértékű részvények 3—3 db. 1000 koronásra emeltettek; másodízben az 1000 koronás részvények 9—9 db. 100 koronásra váltattak be, vagyis az eredetileg 100 koronás befizetett részvények helyett van 27 db. egyenkint 100 korona névértékű részvény.

1911. évi mérlege szerint részvénytőkéje 1,200.000 kor., tartaléktőkéje 400,000 kor., külön tartaléktőkéje 261,000 kor., nyugdíjalapja 197,000 kor. Betétje 14 millió korona; tiszta jövedelme 321982 kor. Összforgalma 98 millió kor. Van most 12000 db. 100 kor. névértékű részvénye, melyre osztalékul részvényenkint 16 koronát fizetett.

Jótekonycélokra fennállása alatt egy millió koronánál többet áldozott; a város fejlesztésére a város legnehezebb pontjain házakat építtetett; tisztviselői jelenéről és jövőjéről nyugdíjintézete útján gondoskodott.

Elnökigazgatója: dr. Óvári Ferenc országgyűlési képviselő.

A »Veszprémmegyei Takarékpénztár« r. t. alapított dr. Rédey Gyula és társai által 1891-ik évben 200.000 kor. alaptőkével, 1000 db. 200 kor. névértékű részvényvel. Részvénytőkéjét kétszeresére felemelte, ezidő szerint van 3000 db. 200 kor. névértékű részvénye, melyekre osztalékul 27 koronát fizetett; a részvények jelenlegi árfolyama 520 kor.

1911. évi mérlege szerint részvénytőkéje 600.000 kor. Tartaléktőkék: 456.000 kor. Betétje 3 $\frac{1}{2}$ millió, tiszta jövedelme 78.572 kor. Összes forgalma 35 millió. — Elnöke: dr. Rédey Gyula káptalani nagypóst.

»Közgazdasági bank és takarékpénztár« r. t. cég alatt, dr. Rainprecht Antal és társai 1911. év tavaszán 1500 db 200 kor. névértékű részvényt, 300.000 kor. alaptőkével részvénytársaságot alapítottak, mely működését 1911. június elején kezdte meg, s a rendes takarékpénztári és banküzleteken felül üzletkörébe felvette a biztosítást, a gazdasági össztermények értékesítését és az ingatlan közvetítő kereskedelmet.

Első évi mérlege szerint alaptőkéje 300.000 kor., jelzáloga 30.000 kor., váltó künnlevősége 1,200.000 kor. Összforgalma 3 millió kor. Elnöke: hegyeshalmi Fischer Károly földbirtokos.

A »Veszprémi Segélyegylet mint Szövetkezet« legelső ízben alakult 1867-ben, azóta már 15 évtársulata van, 1911. évben volt 447 tagja 826 tagilletékkal. Forgalma volt 2 millió, jelzálogkölsöne 56000 kor., váltókölsöne 147 ezer kor. Igazgatója: Kabdebó István nyug. körjegyző.

A »Veszprémi Hitelszövetkezet« alakult 1889. évben. Van 3992 tagja 12105 üzletrésszel. Utolsó évi forgalma volt 3 millió kor. Betétje 350.000 kor. Tartalékalapja 11000 kor. Nyeresége 12974 korona. Elnök-igazgatója: Perényi Antal c. kanonok, Dávid-árvaházi igazgató.

A »Káptalani Alapítványi Pénztár« jóléti alapon működik, 5¹/₄%-nál magasabb kamatot soha nem szed. Künnlevőségei 5500 adósnál 8.240,000 kor.-t tesznek ki.

Mind a 6 pénzüintézet jelzálog-kölcsönök nyújtásával is foglalkozik, 1911 évben volt jelzálog-kölcsön követelése:

a veszprémi takarékpénztárnak	11.000,000 kor.
a veszprémmegyei »	1.600,000 »
a közgazdasági banknak	30,000 »
a veszprémi segélyegyletnek	56,000 »
a » hitelszövetkezetnek	191,000 »
a káptalani alapítványi pénztárnak	8.240,000 »

Összesen: 21.117,000 kor.

Váltó-kölcsönök nyújtásával csak az első 5 intézet foglalkozik, volt 1911 évben váltó-kölcsöne:

a veszprémi takarékpénztárnak . . .	3.258,000	kor.
a veszprémmegyei » . . .	2.400,000	»
a közgazdasági banknak	1.200,000	»
a veszprémi segélyegyletnek . . .	147,000	»
a » hitelszövetkezetnek . . .	215,000	»
Összesen:	7.220,000	kor.

Más címeken való kihelyezései az 5 intézetnek 4.660,000 koronát tevén ki, 33 millió korona hitellel szolgálják pénzügyeink az ipart és kereskedelmet.

Kétségtelenül igazolják ezen adatok a fejlődést, mely a föld értékének aránytalanul nagy emelkedésében, ipari vállalkozásokban és a kereskedelem terjeszkedésében nyer kifejezést.

Posta, távirta és távbeszélő.

Az 1. sz. m. kir. posta- és távirdahivatal Veszprém város tulajdonát képező Ranolder-utcai házban, szemközt az angolkisasszonyok zárdájával van elhelyezve, évi bért 4600 koronát fizet a városnak 12 tágas, világos, egészséges földszinti helyiségért. Az emeleten van a hivatalfőnök lakása, az udvarban egy szolgakás.

A város területén 14 Wleck-féle gépszerkezetű levélszekrény van kifüggesztve, melyből naponként hatszor lesznek a levelek összegyűjtve. 16 helyen árusítják a postai értékcsikket a postán kívül. A kézbesítést 14 posta- és távirdaalkalmazott végzi, ezek közül 7 levélhordó, 4 hirlapkézbesítő, 2 táviratkézbesítő, 1 expresszküldemények kihordója. A hirlapok naponként egyszer, az értéküldemények és csomagok kétszer, a levélpósta küldemények pedig háromszor kézbesítetnek. Postajárat Jutas és Veszprém között naponként tízszer indul.

A távbeszélő központban 2 db. kettős vezetékű 100-as központi váltó utján lesznek az összeköttetések lebonyolítva. Nyilvános távbeszélő-állomás van 2. Egy a veszprémi 1. sz., egy a veszprémi 2. számú postahivatalnál, mely utóbbi a Kossuth Lajos-utcában 22. szám alatti bérelt házban 1911 évben nyílt meg. Előfizető állomás ezidőszerint 146 van. A távbeszélő-hivatal részt vesz a belföldi és alsóausztriai helyközi, a környékbeli, a balatonkörforgalmi és a táviratközvetítő távbeszélő forgalomban is.

A m. kir. posta- és távirdahivatal összes személyzete áll: 42 tagból, kik közül 1 felügyelő-főnök, 3 főtitzt, 2 tiszt, 4 segédellenőr, 5 kezelőnő, 2 segéd-tisztjelölt, 1 díjnok, 1 növendék, 8 altiszt, 9 szolga, 2 napidíjas segédszolga és 4 hirdaplakébesítő. Ezen személyzet a következő forgalmat bonyolítja le évi aránylagos emelkedéssel, u. m. 80—90,000 drb ajánlott levelet, 100—110.000 drb csomagot és pénzeslevelet, 110—120,000 drb postautalványt, 28—30000 drb postatakarékpénztári check be- és kifizetést, 2—3000 drb postai megbízást, 60—70,000 drb táviratot, 180—200,000 drb helyi és távolsági távbeszélő beszélgetést, s végül milliók és milliókra menő közönséges levélpostai küldeményt és hirdaplakébesítést; s a készpénzben kezelt összforgalom értéke évenként 14—15 millió korona között ingadozik. — A jövedéki bevétel hivatalos adat szerint 200,000 korona.

Vasut.

Veszprémet és vidékét a vasutépítések által érték a legnagyobb csapások. Az 1859 évben épített déli vasut elvitte híres nagy buzapiacát, melyre Tolnából és Somogyból is hozták annak előtte a gabonát. 1872 évi október 3-án nyílt meg a magyar nyugati vasut, mely a 2 veszprémmegyei várost, Veszprémet és Pápát Vasvármegyén keresztül kötötte csak össze,

így egymástól tulajdonképen eltávolította. Veszprémet azzal is sujtotta még, hogy állomását a várostól 4 kilométernyire, a káptalani Jutas pusztára kitette. A győr—dombovári vasutépítésnél iparkodtuk ezen hibát kiköszörölni, azonban csak részben sikerült, amennyiben az 1896 évi december 16-án megnyílt győr—dombovári vicinális vasúthoz hozzájárult a város 120.000 koronával és kapott ezért egy vicinális kis állomást most már a város végén, de a fővonal megmaradt künn Jutas pusztán. A balatonvidéki vasút az, melyhez 60.000 koronával járult a város, mely igazán hasznot is hajt városunknak, 1909 évi július 9-ikén adatott át a forgalomnak. A piacát tulajdonkép ezzel látják el és kereskedelmét is ép ez által és a fürdővendégek tömeges látogatása által, nagyban előmozdítja.

255 vasutas él városunkban, kik közül 155 ki-nevezett s véglegesített; 100 pedig ideiglenes. Ezek évi jövedelme közel félmilliót kitesz.

Személyforgalom az utolsó évben átlag elutazás Jutason 247, Veszprémben 383, honvédlaktanyánál 54, összesen 984 személy. Évi átlag Jutason 90.000, Veszprémben 140.000 és a honvédlaktanyánál 20.000, összesen 250.000 utas. Az érkező körülbelül ugyanannyi, s ebből 80.000 ember a balatonvidéki vasúton vagy azon át utazik.

Érkező és induló személyvonatok száma naponkint: Jutason 40, Veszprémben 72, tehát egész évben Jutason 14.600, Veszprémben 11688.

Tehervonat, gép és üres szerelvénymenet: Jutason naponkint 20, Veszprémben 12, tehát évenkint Jutason 7300; Veszprémben 4380.

<i>Árúforgalom</i> feladatik:		érkezik:	
gyorsárú	1684 tonna,	gyorsárú	1443 tonna,
teherárú	17884 »	teherárú	49836 »
összesen	<u>19568 tonna,</u>	összesen	<u>51329 tonna.</u>

Árúnemenkint következő jelentősebb kocsirakományu forgalom van:

	vaggon	vaggon
gabona	feladatik 5—600,	érkezik 3—400
fanemű	» 100,	» 7—800
más építési anyag	» 50,	» 300
bor	» 40,	» 20
élő állat	» 60,	» 60
szén	» 70,	» 530

Ebből vámkülföldről jön 170 kocsi szén,

Ausztriából: fanemű 70 vagon
szén 30 »
cement 30 »

darabárúforgalom 12.000 tonna, az Ausztriával való forgalom az egésznek mintegy hetedrésze, darabárú Budapestről nyolcszor annyi érkezik, mint Bécsből, ami jó jel. Csak most az a kérdés, Budapestre nem-e Bécsből érkezett?

Utak.

A budapest—gráci állami ut és a veszprém—almádi; veszprém—pápai törvényhatósági utak szelik át városunkat, melyek állandóan jó karban vannak tartva s a városon keresztül apró kockakővel lettek ezen évben kirakva. Járhatatlan utak a dűlőkben sincsenek, mert köves általajuknál fogva az utak, igen könnyen karban tarthatók.

Üdülő- és kirándulóhelyek.

Balatonalmádi, városunk legkedvesebb kirándulóhelye, hol igen sok veszpréminek van nyaralója. Kissé távolabb Alsóörs, Lovas, Paloznak, Csopak és Balatonfüred. A Bakony-felé a Papod-hegye, Zircz és a Czuhavölgyén át Szent-László. — Aranyosvölgy, Méheskert, Tekeressvölgy, Zsidó-csárda, Betekints-kert, Barát-erdő, Vasuti erdő, Plosszer-sétány, Püspök-kert.

Hirlapok.

»Veszprémvármegye« független politikai lap, 38-ik évfolyamban. Szerkesztője: Horváth Rezső.

»Veszprémi Hirlap« politikai hetilap, 20-ik évfolyamban. A róm. kath. püspöki egyházmegyei iroda hivatalos közlönye és egyházmegyei hivatalos tanügyi közlöny. Szerkesztője: Boronkay Miklós.

»Veszprémi Napló« társadalmi, közgazdasági független hetilap, 9-ik évfolyamban. Előbb ellenzéki politikai lap volt. Szerkesztője: Huss Gyula.

»Veszprémmegyei Ujság« politikai lap (munkapárti) 3-ik évfolyam. Szerkesztője: ifj. Matkovich László.

IX.

VESZPRÉM FÖLDRAJZA.

IRTA

DR. CHOLNOKY JENŐ.

Aki a Balaton északi partján megfürdött, pl. Füreden, vagy Almádiban s a forró déli napon fel sétál a parttól távolabb fekvő nyaralóba, az izzadva tapasztalhatja, hogy a tó színétől eleinte síkon vezet az út, de aztán 20—30 m. magas, emelkedettebb térszínre kell felmásznia, amelyen rendszeren a falvak, a régi pincék és régibb nyaralók foglalnak helyet.

Délután aztán utazzunk Veszprémbe kocsival, pl. Füredről. A mészkőporos, meglehetősen elhanyagolt országút eleinte azon az emelkedettebb térszínen vezet, párhuzamosan a Balaton partjával, amelyiken, amint mondtam, a falvak sorakoznak. Mindegyik falu egy-egy völgy nyílása előtt van. Átme gyünk Arácson. A Koloska-völgyben jövő kis patak mély völgyet vágott a magaslatba, emiatt le kell mennünk az arácsi szeretetháznál a faluba, aztán megint ki kell belőle kapaszkodnunk.

Csopaknál elhagyja az út ezt a felszint és befordul a Nosztori-völgybe. Eleinte elég festőies, meredek oldalú a völgy, a patak csobogó vize, meg a hegyek árnyéka miatt üdezöld a növényzet, ami a poros, szennyes falu után jól esik a szemünknek. A völgyben az út egy darabig lassan emelkedik, aztán elhagyja a fővölgyet s kis mellékvölgyön hirtelen emelkedéssel kapaszkodik fel mintegy 180 m. magasra a Balaton színe fölé. Azontúl majdnem egészen vízszintesen, sugáregyenes darabokban visz az út majdnem egész Veszprémig, eleinte csunya, silány erdők, később szántóföldek közt. Ugyanezt a kapaszkodót meg kell

tennünk, ha Almádiból megyünk Vörösberényen át fel, s ugyanezt megteszi a vasút is Alsóörstől felfelé.

Veszprém a mélyen bevágódott Séd folyócska völgyének sziklás szélein fekszik. Ha túlmegyünk a folyóvölgyön, tesztem a Temetőhegy felé, a város északi végénél, megint sík területen vagyunk, amelynek feltűnő kopársága még inkább kiemeli sík voltát.

És ez a vigasztalan síkság némi kis megzavarással, amelyről majd még szólunk, egészen az öreg Bakony lábáig terjed. Veszprém környéke tehát a Balaton színe felett mintegy 150—200 m. magasan, a tenger színe felett mintegy 250—300 m. magasan fekvő, egyenetlen fensík, amely meredeken esik le a Balaton síkjára, északon pedig a Bakony lábáig terjed.

A veszprémi platóról Rátóton keresztül vezet fel az út Zirczre. Valami 200 métert kapaszkodik felfelé, amíg Eplényen túl megint platóra jut. Ez a zirczi plató, a Bakony egyik teteje.

A Balatontól Zirczig tehát három óriás lépcsőn mentünk fel. A legelső a legkisebb, 20—30 méter magas. Ezt szívesen nevezném balatoni Riviérának, mert optimisztikus álmom, hogy ez az első lépcső a jövőben tele lesz a legszebb villákkal, hotelekkel, villamos vasuttal, jó éttermekkel és előzékeny néppel. Így azonban csak nevezzük *parti terrasznak*. Igen jól meg lehet látni pl. Almádiban, ahol egészen kiszökik a fürdő- és gőzhajó-kikötőhöz, Alsóörson, ahol nagy költőnk, Endrődy Sándor nyaralója volt a szélén, aztán Kövesdnél és Csopak-Arács alatt, ahol a vasút le-leszeli egy-egy nyulványát mély bevágással, végül Fürednél, amikor a fürdőhelyről a faluba megyünk, a kápolna felett.

Majd megtudjuk később, hogy ezt a lépcsőfokot a Magyarországot legutóljára elöntött, úgynevezett pontusi, vagy pannóniai tenger hullámai gyalulták le a veszprémi plató déli pereméről. De ne gondoljuk, hogy a Balaton ennek a tengernek volna a marad-

ványa! Az az utolsó tenger kitöltötte Pannonia területét homokos és agyagos lerakódásával ezen a vidéken valami 80—100 méterrel magasabban, mint a Balaton mai színe. Lerakódásait jól láthatjuk a kenesei magas partokon, meg Tihany oldalán, de megtaláljuk rongyos maradványait a parti terraszc felett is, a sziklás hegyoldalon. Valamikor tehát, az utolsó tenger kiszáradásakor a Balaton mai mélyedése ki volt töltve ilyen magasan homokkal és agyaggal és síkság alakjában folytatódott a Kenese feletti plató egész a tihanyi kolostorig, meg Balatonfüred-Almádi közt a hegyek derekáig. A tenger csigáiból és kagylóiból is maradt sok a rétegekben. Tihany alatt mossák ki a hullámok belőle a kecskekörmöt, ami nem más, mint egy fajta *Congeria*-kagylónak a meggömbölygetett, kisimított sarka, aztán meg az »úri főkött« (*Cardium*), meg néhány vastaghéju csigabigát (különösen sok *Viviparát*). Az új vasút. Arács állomása és az arácsi völgy közt levő bevágása feltárta ezt a tengeri lerakodást, egészen a szikláig. A napvilágra került sziklákon olyan frissek a hullámmarás nyomai, mintha csak most tűnt volna el a tenger róla. Klasszikus látvány! Nem csoda, hogy felfedezője, a Balatonvidéknek úgyszólván minden követ ismerő Lóczy Lajos, lelkes örömmel gyönyörködött benne!

A veszprémi plató Füredtől Almádiig végig meredeken esik le erre a terraszcra. A platónak ez a meredek lejtője a Balaton felől valami hegyláncnak látszik, azért azt hinné az ember, hogy a völgyek felfelé mind szebbek, mind festőibbek lesznek. Pedig dehogy! Közvetlenül ott, ahol kinyílnak a terraszcra, ott a legszebbek, felfelé aránylag mind sekélyebbek lesznek, míg végre majdnem észrevétlenül jutunk fel a platóra, amelyen csak silány mélyedés jelzi a lenn festői völgy keletkezését.

A völgyek fejénél arra a hátsággra érünk, amely vízvászto a Balaton, meg a Séd folyócska közt.

Ez a hátság legnagyobb részt erdővel van fedve, de ez az erdő nagyon silány, mert alig van itt termőtalaj, csupa szikla a talaj mindenfelé. Csak a hátságon túl, amikor már Veszprém felé kezd lejteni a térszín, akkor váltják fel az erdőt szántóföldek s itt jó talajuk van, amelyet egyes árkok elég mélyen feltárnak. Ezekben az árkokban látjuk, hogy ez a jó talaj az u. n. sárgaföld, vagy lössz, amely elborítja a plató szélvédettebb helyeit, mint a hó. Nem más ez, mint a levegőből hulló por felhalmozódása, amelyet hajdanában megkötött a gyér, rövidszáru fűnövényzet. Ez a jó talaj azonban csak foltonkint, rongyokban fedi a sziklatalajt. Veszprém közvetlen közelében megint mindenütt előbukkanik a sziklatalaj.

Ha Hajmáskérről kiindulva, Kádártán és Jutason át Márkó felé vonalat húzunk, a veszprémi platót két darabra vágtuk. A vonaltól délre fekvő darab valamivel magasabb s hirtelen lépcsővel végződik erre a vonalra. Ennek a résznek legmagasabb darabjai egészen közel vannak a Balatonra lejtő peremhez, tehát, ha a Balatonba folyó patakok itt be nem rovátkolták volna, olyan síkság feküdne előttünk, amely a balatonparti terrasról hirtelen felemelkedő óriáslépcső szélétől fokozatosan lejt északfelé s a hajmáskér—márkói vonalon egyszerre leszakad.

Az említett vonaltól északra fekvő darab még talán egyhangúbb az előbbinél is. Vonalunktól északfelé eleinte alig emelkedik, különösen ott, ahol a jutasi erdő van rajta, meg ahol a vasút vezet Zircz felé. De aztán, a vonaltól mintegy 3—4 kilométerre eleinte lassabban, aztán hirtelen emelkedik fel a Bakony lejtőjére.¹

Csunya terület ez! Hiába járunk rajta keresztül-kásul, a Séd folyócskán, meg Rátót falu néhány

¹ Lehetetlen ezt a leírást megérteni, ha valaki nem nézi állandóan a térképet, még pedig legjobb a katonai 1:75,000-es mértékű térkép 17. zóna, XVIII. kolumna jelzésű lapja. A nevekben is ehhez tartom magam, bár a nevek sokszor rosszak.

silány forrásán kívül nem találunk rajta sehol egy csepp vizet sem! A Bakony felől vizmosások jönnek le, végigbarázdálják a csunya sziklamezőt, de mind aszók, csak nagy záporok alkalmával hoznak le valami kis vizet. Kutat is hiába vágunk a sziklába, elérhető mélységig nincs víz!

Csak Jutas és Kádárta közt, közvetlen a vonalunk mellett nyúlik el egy hosszas lapály, amely mélyebb medence a környező sziklamezőknél s ezért ki van töltve fiatal lerakódásokkal, talán tavi, talán mocsári üledékekkel, de van a szélén mindenütt kavics is, ami azt mutatja, hogy a hordalék már régi idők óta biztos menedéket talált itt.

Ezt a vonalat, amely ilyen lényegesen ketté vágja a veszprémi platót, majdnem egész hosszában követi a Séd, hazánk egyik legkülönösebb helyzetű folyója.

Herend fölött ered, a Bakony déli lejtőségén, Bánd sváb falu alatt éri el a mi vonalunkat, azután ennek a mentén fut egész a csatári szőlőhegyig, ami már lényegesen kiemelkedik a veszprémi platóból. A Csatárihegy alatt lefordul a Séd keletfelé s bele-vágódik a veszprémi plató déli darabjába. Itt nagyon szép, sziklás a völgye, de mindig csak a völgy déli oldala. Az északi oldal lankásan ereszkedik le a folyóra. Majd még beszélünk erről a furcsa jelenségről. Ebben az útrészletében néhány kevés kanyarulatot tesz, különösen Veszprémnél, aztán még a városban hirtelen északnak fordul Jutas felé s ott ezután az oldaltévelygése után visszaér a hajmáskér—márkói vonalra s aztán azt követi egészen Hajmáskérig. Itt megint éppen olyan hirtelen délnek fordul és Sóly meg Vilonya falvak közt megint átvágja a veszprémi plató keleti végét, hogy Papkeszinél, meg Berhidánál megint valami olyanféle vonalhoz simuljon, mint amilyen a hajmáskér—márkói volt.

Veszprémtől nyugat felé, a Csatárihegyen túl mind magasabbra emelkednek a hegyek Szentgál felé.

Ezeket a vámosi, menyekői, szentgáli és tótvázsonyi uradalmi erdők borítják s azokon túl, még messzebb nyugatra a Kabhegy 600 m. magas igen lankás lejtőjű szabályos kúpja emelkedik mind fölé.

Veszprémtől délnyugatra, Vámos felé azonban minden nagyobb emelkedés nélkül vezet az unalmas, meglehetősen egyenes országút a köves mezőkön át Nagyvázsony felé. Nagyvázsony körül nagyon szép, szabályos a plató s bátran a veszprémi plató folytatásának tekinthetjük, bár sok tekintetben elkülönül tőle. Nagyvázsonyon túl azonban bámulatos szabályosan, hirtelen végződik a plató a Kapolcsi völgy felé.

A hajmáskér—márkói vonaltól északra fekvő darab Márkón túl összekeskenyedik s Herend vidékén más jellegű területbe megy át, különösen a Séd és a Marczal felé folyó Torna patak vízválasztóján, ahol a vasút nagy kanyarodások közt megy át Városlőd felé.

Ugyanez az északi darab kelet felé folyton keskenyedve elnyúlik egész Várpalotáig. És délről mindig kíséri, még a Séd áttörése után is a mi vonalunk, amely itt eléri a Bakony déli lábát. Talán még ezen túl is nyomozhatnók Kuti felé, de az már igazán nem tartozik ide.

Amilyen mélyedést találtunk ezen a platórészen Kádárta és Rátót közt, ugyanilyen mélyedés van a keleti végén is. Ezt Kikeritónak nevezik s ennek a lefolyása Pét fürdőhely felé tör át a sziklaplató déli darabjának legeslegvégén. Ezt a mélyedést mesterségesen duzzasztották tóvá már a rómaiak idejében, talán még előbb is.

*

Egy kissé tán unalmasnak tetszik ez a leírás, de aki megakarja ismerni Veszprém környékét, annak mindenesetre előbb a térképen kell tájékozódnia. Ezután lehet csak elmondani, hogy hogyan keletkezett ezen érdekes terület.

A Balatontól a Bakonyig mindenütt közel van a szikla s az legnagyobbbrészt mészkőből és dolomitból áll.¹

Ezek a geologiai középkorban keletkezett rétegek, t. i. akkor rakódtak le a tenger fenekére. Azóta persze sok mindenféle változásnak voltak alávetve. Az egész magasra kiemelkedett a tenger színe fölé. Legmagasabb éppen ott lehetett, ahol ma a Balaton van. Ez igazán hatalmas hegység lehetett, amelyről temérdek durva kavics került a Bakony tetejére.

Ez a hatalmas hegység aztán elsülyedt. Csak a csúcsai látszanak ki itt-ott, pl. a fülei Kőhegyben, meg a polgárdi Szárhegyben. Legnagyobbat sülyedt éppen a legmagasabb része, legkevesebbet az északi része, ahol a rétegek nincsenek összegyűrve, hanem csak táblákban fekszenek, mint a jég. Ez a legkevesbé megsülyedt rész a Bakony.

A Bakony mészkő-táblája a hegység déli lábánál elhasadt s a tőle délre levő rész mélyebbre sülyedt. Ez a rátóti része a veszprémi plátónak. A mi Hajmáskér—Márkó közt végighúzódó vonalunk szintén hasadás. A tőle északra fekvő rész jobban megsülyedt, mint a tőle délre fekvő rész.

Veszprémtől délkeletre, Vilonya, Litér, Szentkirályszabadja, Felsőörs és Pécsel vonalán megint nagy hasadás húzódik végig, de ez nem igen tűnik fel, mert a tőle délre levő rész sülyedt meg kevésbé, de annyira lekopott ez a párkány — hisz egész közel van hozzá az a meredek lejtő, amivel a veszprémi plató

¹ A mészkövet mindenki ismeri. Hatalmas rétegekben látható pl. a Nosztori völgyben. Ha a mészkőben sok az agyag, akkor márgának nevezzük. Ilyen márga sok van a Jeruzsálemhegyi kőfejtőkben, mészkővel váltakozva. A dolomit rokona a mészkőnek, attól abban különbözik, hogy magnézium-karbonát is van benne. A dolomit apró szögletes kavicsá, úgynevezett murvává szeret széthullani, a vízben nem oldódik olyan könnyen, mint a mész, azért nincsenek benne barlangok olyan nagy számban. Nagyon rosszul málik, azért rossz talaja van. A veszprémi Várhegy, Benedekhegy, meg a Sédvölgy szikláit ebből vannak pl. a Betekintsnél.

leesik a balatoni terraszra, — hogy csak a geologus ismeri fel határozottan.

Végül a Balaton partján nyúlik végig az utolsó nagy hasadás, amivel a középkori rétegek több száz méter mélyen lesülyedtek a Balaton mai színe alá.

Ezek a most elmondott repedések nem egészen párhuzamosak egymással, hanem Várpalota felé összefutnak. Ezért keskenyednek össze a plató zónái errefelé.

Nyugat felé, Nagyvázsony és Devecser felé összekomplikálódnak a hasadások, aztán meg nagy területeken elöntötte a platóvidéket a bazaltláva. A Kabhegy egyike a legszebb lávakitöréseknek. Nem is olyan régen volt, amikor a Kabhegy tetején kitódult az izzón folyó láva s messze szétömölve, elborított mindent a környékén. Közvetlen az embernek a Földön való megjelenése előtt működött a Kabhegy temérdek más kisebb társával, a Badacsonnyal, Csobáncczal, Agártetővel, Somlyóval, Sághegygyel stb. együtt.

Veszprémhez legközelebb ilyen vulkánikus tüeményekből származó kőzetet Nagyvázsony táján, a Barnag felett emelkedő, Halom nevű kis bazalt-kúpban találunk (a katonai térképen Hakschtberg). De talán könnyebben eljuthatunk Tihanyba, ahol a pontusi vagy pannóniai tenger homokja és anyagja fölött ott van a vulkáni kitörésekből származó, megkeménykedett sár, ezen áll a kolostor, aztán meg valami 110 szökő melegforrásnak a kúpja, amelyek közül legszebb az Aranyház. Tihanyban látni, hogy a vulkánikus anyag a legutolsó tenger lerakódásai fölé ömlött, tehát a vulkánoknak akkor kellett működnie, amikor az utolsó tenger is kiszáradóban volt. Még szebben látni ezt a Badacsony, vagy a Szt.-György-hegy oldalán, ahol a hegyek teteje kemény bazalt-lávából, lankis lejtője pedig pannóniai homokból és agyagból van. Az elmálló bazalt teszi ezt a homokos agyagot oly kitűnő bortermő talajjá.

A Veszprém tájékáról elmondott fő repedéseken kívül hasonló irányú repedés még sok van, legnevezetesebb ránk nézve az, amely Kádárta felől kiindulva a mi vonalunkból, egyenesen a veszprémi színháznak tart, aztán megfordul nyugat felé, neki megy a Jeruzsálemhegyen át a városi malomnak és Csatár alatt jut vissza a vonalunkban. Ez a hasadás térítette le a Sédet Csatárnál a jutasi vonalról.

És azért ennek köszönhetjük, hogy a Séd völgye olyan festői részletet tartalmaz, mint az a rész, amelyen éppen a város fekszik.

Ezekon a hasadásokon kívül temérdek olyan van, amelyik éppen keresztben fut ezekre, tehát irányuk észak-észak-nyugatról dél-dél-kelet felé jut. Ha Somogyvármegyének valami jobb térképére egy pillantást vetünk, észrevesszük, hogy észak-déli irányú völgyek hasogatják a megye egyhangú dombvidékét. Ugyanilyen irányú völgyek jellemzik Zalamegye nyugati részét is. A völgyek irányában észre vesszük, hogy nyugaton egészen szigorúan észak-déliek, de kelet felé mindinkább ferdülnek az északnyugat-délkeleti irány felé, aztán Fehérmegyében is meglátásznak ezek az irányok, pl. a Váli völgyben, de ott már egészen északnyugat-délkeletiek. Ezeknek a völgyeknek az irányát tektonikus, vagyis szerkezetbeli hasadások szabták meg. A hasadások tehát legyezőszerűen sorakoznak egymás mellé s ugyanilyenek vannak a kemény kőzetekben is Veszprém körül. Ezek a hasadásirányok jelölték ki azoknak a vízmosásoknak az irányát, amelyek a Papodról jutnak le a veszprémi platóra, aztán a Séd-völgy irányát Veszprém és Jutas közt, meg Hajmáskér és Vilonya közt. De még magában a városban is a völgyek és hegyek és így az egész város elhelyezkedését is ugyanezek a hasadások szabták meg. Aki tehát tisztán akarja látni Veszprém város helyzetét, annak ismer-
nie kell ezeket a hasadásokat.

Meg kell jegyezmem, hogy azok a hasadások, amelyek a kemény kőzeteket érték és azokban jelentős változásokat okoztak, sokkal régiebbek, mint a somogyi völgyeket előjelző, egészen fiatal hasadások.

*

Az összerepedezett, különféle magasságokra, lecsúlyedt tábladarabok olyan formán feküdnének egymás mellett, mint a Balaton jege, amikor összetöredezve verődik ki a partra. Egyik a sarkával felfelé, másik amugy billenve stb. Csunya, egyenetlen sziklás hegyvidék volna, ha nem működtek volna azok az erők, amelyek az egyenetlenséget mindjárt születésük közben elegyengették.

A legfontosabb elegyengető erő volt az a tenger, amely a veszprémi platónak legalább egy részét a törések után ellepte. Sekély tenger lehetett a geológiai ujkor derekán (a miocén korszakban) Rátót, Márkó, Bánd, Herend környékén, mint keskeny öble a Kis-Alföldet elöntő felsőmiocén tengernek. Vagy talán keskeny tengersizoros volt, amelyen át a Kis-Alföld tengere a Nagy-Alföldével összekapcsolódott. Bajos ma még megmondani. Annyi bizonyos, hogy minden valószínűség szerint felső-miocén (u. n. mediterráneumi) kavics fekszik foltokban ezen a vidéken.¹ Ez a tenger simithatta le olyan sikká a Bakony alját Veszprémtől északra. Talán elöntötte Veszprém közvetlen környékét is, de lerakódásai később nagyon elpusztultak. A Szentgál—Vámos vidéki zürzavaros hegyvidék mutatja, hogy milyen volna Veszprém környéke is ennélkül a tengeri letarolás nélkül.

Az első lépcsőt, a balatoni terraszt tehát a pliocén (pannoniai vagy pontusi) tenger, a második lépcsőt a miocén (mediterráneumi) tenger tarolta fennsíkká.

¹ Laczkó Dezső alapvető munkájában (Veszprém városának és tágabb környékének geológiai leírása. Bal. Tud. tan. Eredm.) a mellékelt geológiai térképen alighanem sajtóhiba, hogy ez a kavics a pontusi (pliocén) korszakba van beosztva.

A harmadik lépcső, az öreg Bakony felszínén szintén megtaláljuk a mediterráneumi tenger kavicsát, azért ezt is, legalább részben ez a tenger tarolta le. Ebből aztán az következik, hogy az a nagy hasadás, amivel elválik a Bakony a veszprémi platótól, későbbi, mint ez a tenger. De hisz ebben a korban, a felső miocén korban süllyedt meg az Alföld is legnagyobb mértékben, akkor működtek a Mátra, Hegyalja, Tokaj, Vihorlat-Gutin vulkánjai. Valószínű, hogy ugyanakkor történtek itt is ezek a legnagyobb mozgások, hisz az Alföld, a nagy Alföld ott mosolyog felénk a Balaton keleti vége felett, a Mezőföld nem más, mint Alföldünk legnyugatibb vége, amely szakadékos partokkal esik le a Balaton mélyedésére Aligánál.

*

A dolomit! Ez Veszprémnek az átka! Ez a rosszul málló, kemény kő, amely nem eléggé oldódik a vízben ahhoz, hogy rajta dolinák, barlangok keletkezzenek, de elég repedezett és hézagos ahhoz, hogy minden víz eltűnjék benne, ez teszi olyan vízben szegénnyé a mi veszprémi platónkat. A dolomitban elszaladt víz csak ott bukkanik forrásokban a felszínre, ahol közel van alatta valami vizet rosszul áteresztő márgaréteg. A Márkó-Hajmáskér között elnyúló szerkezeti vonalunk, vagy hasadásunk mentén gyakrabban megtörténik ez, de meg közvetlen Veszprém vidékén, ahol szintén szaporán váltakozik a márga, mész és dolomit. Ilyen helyeken bőven vannak források. Hasonló az eset annak a törésvonalnak a mentén, amely a veszprémi plató délkeleti pereméhez közel húzódik végig s ahol szintén könnyen megtörténhetik, hogy a dolomit helyett más kőzetek kerülnek a felszín közelébe. Ennek a törésnek mentén fakadnak azok a források, amelyek a Balatonba folyó patakokat táplálják.

Az előbbi törés mentén felfakadó források mind közel vannak a Sédhez, azért itt nincsenek patakok.

A források mind rövid folyás után jutnak a Sédbe. A törésvonaltól távolabb nincsenek források, csak elvétve, néhány haránttörés mentén.

A plató délkeleti párkányán végighúzódó törés mentén fakadó források vize azonban eljut a Balatonig s üdévé teszi azokat a kedves völgyeket, amelyek a plató peremét berovátkolják.

*

Képzeljük el most ezt a vidéket emberi alkotások, lakosok nélkül, úgy, ahogy a természet megalakította. A Balaton partján sűrű nádasokban temérdek madár honol, mögötte ingoványos láp terül el a parti terrasz lábáig, itt-ott rekettyés bozóttal. A terrasszon kezdődik az erdő. Erdő, ősi lombos erdő fedi be a tóra lejtő hegyoldalakat, a völgyeket, amelyekben a legbujább a növényzet, hogy a patak alig tud utat törni lefelé. Ha ezen az őserdőn felkapaszkodunk nehéz munkával a veszprémi platóra, megváltozik a kép. Ott is vannak, a platón, helyenkint erdők, de nagy kopár, köves, gyepes laposok terülnek el közte, amelyen akadálytalanul nyargal végig a Bakonyból leszálló, száraz fősztél, ami Veszprémre derült időt szokott hozni. Hiányzik az erdő a Kádárta és Rátót közt nyersen zöldelő ingoványos lapályon is. A rátóti csunya, köves mezőn túl a Bakony megint a leggyönyörűbb erdő sűrűjébe van burkolva.

A Séd völgyének ebben a vadonban legfestőibb részlete éppen ott volt, ahol ma Veszprém áll. A folyó mély, sziklásfalú völgyének itt két S betű összetételével jellemezhető kanyarulata van így:

A baloldali egyenes darab a Séd völgye a Kis-kutitól egész a hosszúutcai nagyhidig, a felfordított V betűhöz hasonló rész az a darab, ahol a Séd megkerüli a Benedekhegyet, s végül a Buhim-völgytől az

Aranyoskúton át Jutasig nyúlik a nyurga S alakú rész. És ez a darabja a Sédnek a déli oldalán mindenütt csupa szikla, festői, sokszor egészen függélyes, sőt tulhajtó falakban, az északi völgyejtő lankás és ezt füves mező borítja, helyenkint bozóttal, talán erdővel is. Jutas felé azonban megint kinyílik, lelankásodik a völgy, sőt ahol kilép a törésvonalból a zsembékos lapályra, ott már egész lapálybeli, kanyargós jellege lesz.

Gyönyörű sziklafok a Szt.-Benedekhegy! Mögötte a hasonlóan sziklás mai várhegy. Lakatlanul a kettő egyetlen hosszú sziklagerinc, amelyet a Séd kanyarog körül északról s némi mélyedés választ el a déli ropant egyhangú platóvidéktől. A sziklagerinc lábánál is, meg körülötte is több bővizű forrás fakad. A gerincet környezetétől még jobban elválasztani igyekezik az a kis völgy, amely ma a külső püspökkert táján kezdődik, aztán a veszprémi Kálváriahegy alatt a belső püspökkert mélyedésében, majd a régi városházudvaron keresztül az Irgalmas Nővérek kertjén át jut le a Hosszúutcába, s elválasztja a Jeruzsálemhegyet a Vártól. Ha a Séd nagyon megárad, ezt a völgyet is elönti egész az Anna-kápolnáig, amint azt a Hosszú-utca egyik házában levő vízállás-jelző emléktábla is tanúsítja.

Ha már most ezt a vadonvidéket az ember lassankint benépesíti, feltehetjük a kérdést, hogy hol keletkeznek emberi letelepülések és milyenek lesznek azok?

Ember csak ott települhet le, ahol forrásvizek vannak. Nem csoda tehát, hogy a Bakony lábától a mi nagy hajmáskér—márkói törésvonalunkig egyetlen község nincs, kivéve Rátótot, amely éppen olyan nagyobb haránt-törésen fekszik, amelyen néhány silány forrás bukkanik fel.

Annál szebben sorakoznak az emberi letelepülések a forrásokban gazdag törésvonal mentén. Herend és Szentgál környékéről indul ki a sor s Bánd, Essegvár, Márkó, Jutas, Kádárta, Hajmáskér, Öskü és Várpalota jelzik a nagyobb források felfakadását. A leg-

fontosabb hely azonban a Sédnek most említett kivételes helyén, a kikanyarodó parallel-törésen fog keletkezni, mert itt van az egész vidék legjobban védhető pontja, vár építésére legalkalmasabb sziklacsoportja, bő forrásoktól körülvéve.

Ez magyarázza meg Veszprém helyzetét.

A veszprémi plató délkeleti pereméhez közelhúzódó törést, illetőleg annak forrásait jelzik Litér, Szentkirályszabadja és Felsőörs.

A legsűrűbb sorozat azonban a veszprémi plató lábainál, a parti terrasszon van, olyan helyeken, ahol a platóba vágódott völgyek kinyílnak a terrasszra. Ide tartozik Balatonfüred, Arács, Csopak, Paloznak, Lovas, Alsóörs, Almádi és Vörösberény.

Kivételes helyet foglalnak el területünkön Vámos és Fajsz, éppen úgy, mint Rátót, mert ezek is egy haránt-törés közelében felfakadó forrásokhoz húzódtak, illetőleg olyan helyhez, ahol kis mélységű kúttal könnyű vízhez jutni. Hogy azonban pl. Fajszon milyen értékes a víz, azt mutatja az, hogy az egyetlen kis utcából álló falunak vízgyűjtő, nyomó medencéje van, vízvezetékekkel, amely a falut ellátja.

Amerre Székesfehérvár, Veszprém és Devecser összekötő vasútja fut, az mindig nevezetes közlekedő vonal lehetett, mert a Kis-Alföld déli részeiről itt lehet legkönnyebben átjutni az Alföldre, általában a Duna környékére. A vasútvonal (a régi magyar nyugati vaspálya) is elég korán megépült itt.

És csak természetes, hogy ez majdnem egész pontosan a törésvonalunkat követi, kivéve ott, ahol emelkedésbeli nehézségek eltérésre kényszerítik. De Veszprém, illetőleg a veszprémi Sédvölgynek kissé félreeső helyzetét jellemzi az is, hogy a nyugati vasút a várostól messze északon megy át, minden esetre költségkimélés szempontjából, de elég helytelenül a városra nézve.

Ennek a nevezetes átjáró útnak három pontja érdemel különösen figyelmet. Székesfehérvárról jövet az út a Sárrét miatt a Bakony lábához szorul s csak Várpalotánál ágazhatik ismét el s itt kezd a veszprémi platóra jutni. Várpalotának tehát nevezetes helyzete van, a Balaton és a Bakony közt jövő utak itt mind összeszorulnak. Kétségtelen, hogy Várpalotának nevezetesebb helyé kellett kifejlődnie s mivel északról a Bakony erdei, délről a Sárrét bozótja temérdek vadnak nyújtott menedéket: királyi vadászó helyé is kellett lennie.

A második nevezetes hely Veszprém, amely a törésvonalunk falusorán végigvezető útnak legjobban megerősíthető helye. A harmadik Devecser, ott, ahol az út kiér a Kis-Alföldre.

Veszprém vidékéről elég nehéz lehetett a régi időben feljutni a Bakony tetejére. Valószínűleg mindig az Eplényen át vezető út szolgált erre s tudjuk, hogy az az út egyenesen Zirczre vezet. Ez a város sajátságos helyen fekszik. A Bakonynak mintegy vízválasztó csomópontján van. Innen a víz egyrészt a Czuha-völgyön Győr felé, másrészt Gerencze-völgyén Pápa felé, harmadszor a Gaja-völgyén Bodajk, illetőleg Székesfehérvár felé s végül Eplényen át Veszprém felé folyik .

A Bakony eredetileg plató, amelyben sok mészkő van, mint felépítő kőzet, ezért sok helyen elnyeli a vizet, igazi karsztos jelenségek fordulnak elő, mint pl. a tési platón, meg a Czuha völgy szép mészkőszurdokában. Ilyen helyeken vizet nyerni igen nehéz. A vízválasztó vidéken azonban, ahol a folyók nem vágták össze az egyenetlen platót, a mészkövekre és dolomitokra fiatalabbkori tengeri és szárazföldi rétegek is rakodtak, amelyek megfogják a vizet s egyszersmind földművelésre alkalmas talajt is szolgáltatnak. Ezért Zircz környéke, mint valami sziget terül el a Bakony többi részét borító rengeteg erdőség

közepette. Elég jól elrejtett hely lehetett, félre a hadak útjából. Veszprémmel azonban mindenesetre állandó és szoros kapcsolatban állhatott.

*

Veszprém városnak mintegy kellő közepén áll a tűzoltó torony. Valami régi, kerek bástyatorony lehetett, amelyet állítólag a török időkben minaretnek húztak fel. Annyi bizonyos, hogy festői helyen áll, régi várfalak, bástyák és toronymaradványok tetején. Körülfutó erkélyéről szép kilátás nyílik a város környékére és a városra, amely hegyen-völgyön keresztül-kasul terül el, hogy alig van néhány vízszintes utcája.

Észak felé a Bakonyra látunk. A Bakony-plató meredek peremén tompa tetők sorakoznak és pedig látszik a Papod (646 m.), a Kávás (537 m.), az Ámos (525 m.) és a Futóné-Köveshegy (575 m.)

Egyhangú, erdős lejtőjük olyan titokzatossá teszi, mintha mögötte rejtelmekkel teli világ következne. Egyetlen falutornya, vagy épületcsoport nem mosolyog reánk a komor erdők felől.

Az erdők lábánál kopár, rőt színű mezők hatalmas síksága terül el, néhány sötét, szabályosan határolt folttal. Ezek azok a gyér erdők, amelyek a dolomitpusztságot itt-ott ellepik.

Látni azután a jutas—rátóti üdelapályt, amelyen a zombékos réti növényzet, a Sédet kísérő füzesek, Jutas folyton szaporodó épületcsoportja élénk színeket varázsolnak. Ennek a képnek egy részét elfedik a vár magas épületei. Azért aki ezt a képet jobban akarja látni, az menjen fel a várba, a kanonoki házak és az öreg templom közt kijut ahhoz a mellvédő falhoz, amelynek közepén a régi templomból származó vörösmárvány feliratos kő van befalazva. Ezt a helyet a »Világvége« névvel szokták emlegetni a veszprémiek. Innen kényelmesen áttekinthetjük az előbbi sajtáságos képet, amelyen legfeltűnőbb, hogy ilyen nagy darab földet belátunk, anélkül, hogy falura esnék tekintetünk.

Innen azonban jól látni a Séd völgyét nyugat felé. Látjuk a Sédvölgy déli oldalának függőleges sziklafalait, amelyek felett a Gulyadomb síksága olyan élénk ellentétben van a völgy sziklafalaival. A völgy északi oldala sokkal lankásabb. És ez így van az egész völgydarabon. Ennek oka nem más, mint az uralkodó erős északi szél, amely az északra néző, déli völgylejtőről, amely ki van téve az északi viharnak, minden málladékot elhord, mindig kiprepárlja a sziklákat, míg a völgy északi oldalán a szél árnyékában meghúzódik a málladék, s az ezen viruló növényzet megköti az odahulló port.

A Séd völgsíkjában, a festői jegenyék közt talán megpillantjuk a hajdani Szent-Margit egyház templomának romját, amely még elég épen látható. Közelebb hozzánk a Dávid-árvaház nagy épülete van. A völgy északi partján, egy előugró dombon a Szent-László kápolna egyszerű, igénytelen épülete alig-alig engedi sejtetni, hogy a magyarok történetének egyik legrégebb, legfontosabb művelődés-centrumán állunk. A Sédvölgy északi partján lehúzódnak a folyóig az egyszerű, falusias házak, amelyek a Temetőhegyre nyulnak fel. Itt lakik a város földműves népének legnagyobb része. Ez a Temetőhegy egészen falusias, szinte alföldies jellegű, szabályos utcái, leginkább sváb eredetű lakossága bizonyítja, hogy újabb telepítvény.

Közvetlen előttünk a Szent-Benedekhegy sziklái emelkednek. Ezt kerüli meg a Séd, még pedig úgy, hogy a sziklagerinc legvégéből egy darabkát levág s szűk szoroson át jut ki a Benedekhegy másik oldalára, ahol délnek fordul. Itt a fordulónál állott a Szent-Katalin apáca-kolostor. Csak néhány fal áll belőle.

Hogy a Séd miért vágja le itt a Benedekhegy legvégét, azt bajos megmondani. Lehet, hogy természetes útja ez a folyónak, fokozatos bevágódása

közben, de mesterséges is lehet, a malom kedvéért, amely most is ott kotyog a sziklák közt. Megmondani pedig azért nem lehet, mert az ősi régi város települései annyira átalakították itt a térszint, hogy a folyóberágódás természetes folyamatának maradványai ma már eltűntek.

A Séd kanyarulatának keleti szárnyán, a Várhegy keleti lába előtt szép széles, termékeny völgy-síkja van a folyónak, az úgynevezett Buhimvölgy, amelyen a Séd ismét megfordul, hogy észak felé, Jutasnak visszatérjen a hajmáskér-márkói törésvonalra.

Ezen a részen a dolomit és mészkő aprólékos törésekkel gyorsan váltakoznak, azért bő források fakadnak. De nem szűkölködik forrásban az egész veszprémi Sédvölgy. Már a Kiskúti-csárdánál sok forrás fakad fel; ezek látják el részben Veszprém vízvezetékét. Azután a déli sziklafalak lábánál több helyen bugygyanik elő apróbb, nagyobb forrás, de az északi völgy oldallábánál sem hiányzanak. Legbővebb vízűek a fejesvölgyiek és a buhimvölgyiek, amely utóbbiak közül nevezetes az Urkút bő forrása. Ebből hajtotta fel régebben a Sédén álló malom a vizet a várba, 80 m. magasságra. Ez a régi vízmű pótolta a várban befedett, sziklába vésett kút elapadt vizét. Ha a várat körülkerítették, bizony abban nagy lehetett a vízhiány.

A Séd mentében, a városon alul, Jutas felé fakad az Aranyoskút forráscsoportja, amelynek aránylag leglágyabb vize van a veszprémi források közül s azért nevezetes ruhamosó hely volt, amíg nem volt vízvezeték.

Veszprém vára tehát a veszprémi platóból a Séd kanyarulata és a jobbról-balról lejövvő kisebb völgyekből kivágott, lapos tetejű plató-darabon áll, tehát nem magasabb, mint a környező plató általános magassága.

Fenn réteges, alul rétegmentes dolomitszikláki festői részletekben szakadnak le nyugaton és keleten a Séd

és mellékvölgyeire. A sziklákból mintegy kinőni látszanak a vár régi bástyái és hatalmas épületei. A piarista gimnázium és rendház, a püspöki palota, a püspöki szeminárium, a káptalan és a törvényszék hatalmas, régi épületei mind úgy állnak, hogy folytatják a szíklafalakat felfelé. A leghatalmasabb bástya-építményeket a vár délnyugati sarkán látjuk, a takarékpénztár épülete felett, ahol csakugyan szédítő magasságú hatalmas támpillér fut fel a várplató legmagasabb részéhez, ahol a tűzoltótorony is áll.

A várplató peremére épített hatalmas épületek miatt alig marad hely útnak és térnek. Legszeleőbb a hely a platódarab északi részén, ahol a Szent-István korabeli templomok és kápolnák maradványai vannak. Ezeknek a helyén épült a XVIII. században az öreg-templom, csúnyán, mint esetlen kőhalom. Újabb időben ezt lebontották s helyébe románstílusú templomot építettek.

A vár platójától kis nyereg választja el a Szent-Benedek-hegyet, amelyen emlék áll. Ez a sziklagerinc a török időkben török temető volt.

Dél felől a várból ivben hajló út vezet le a piacra. Ezen a lapos térszínen valami régi folyami terraszt lehet sejteni, de csak homályosan. Tulajdonképpen a piac is gerincen van, mert tőle nyugatra a Horgos-utca, keletre a Buhim-utca és Ányos-utca vezetnek le a Sédhez, a régi honvéd-laktanyákhoz.

A piacról a Szabadi-utca, meg a Kossuth Lajos-utca vezetnek fel az igazi platóra, t. i. a Vásár-térre, ahol mindenütt a csupasz sziklán járunk. A Vásár-tér közepén ásott kút tiszta dolomitban vezetett le.

A piac déli végén ágazik ki ez a két utca. A város főutcájának, a piacnak déli folytatása a szintén vízszintesen haladó Vármegyeház-utca. Ha ezen haladunk dél felé, elérjük a Korona-szállodát és a megyeházát, jobbra meg a belső Püspökkert van előttünk, mint mélyen fekvő, a közönségnek megnyitott park. Itt látszik

meg, hogy mennyire átalakítja a térszint a település. A Püspökkert mélyedése tulajdonképpen folytatása a füredi országút felől, a külső Püspökkerten át vezető vízfolyásnak, illetőleg völgynek. De ezt teljesen kiforgatták eredeti alakjából. A Megyeház-utca mentén, tehát azon az úton, amely a megyeháza elől átvisz a nevezetes Komakúthoz, feltöltötték a völgyet vízszintesre. A Püspökkertben pedig a völgy lejtőit el egyengették, úgy hogy az mélyen fekvő síknak tűnik fel. Csak a régi városháza udvarán alul, az Irgalmas Nővérek kertjében tűnik fel megint völgynek ez az átalakított mélyedés.

A Püspökkert délnyugati szögletében áll a Komakút, régebben Kama-kút, amely a feltöltés előtt szabadon kifolyó forrás volt s mindig nevezetes szerepet játszott Veszprém történetében. Körüle már régen letelepültek s itt fejlődött ki Veszprém egyik iparos városrésze. Innen nyugat felé feljutunk a Jeruzsálem-hegyre, amelynek a csunya, kálvinista-templom körüli részlete megint újabb településre vall. A Jeruzsálem-hegy a veszprémi platónak egyik legérdekesebb darabja, ahol nagy kőbányákban fejtik a szép mészkövet és márgát. Ezekben találta Veszprém geológiájának nagymestere, Laczkó Dezső azt a világhírű kövült teknős-maradványt, amelyet Placochelys placodonta néven vezettek be a tudományba s amelynek az a nevezetessége, hogy mint ősteknősnek hatalmas fogai vannak. A mai teknősöknek (közönségesen teknős-békának nevezik) nincs foga.

A kőbányáktól nyugat felé határtalanul látszik kiterjedni a sík legelő, a köves mező, amelyen megint nincsen semmi.

*

Tekintsünk már most ismét körül a tüzoltótoronyból. Észak felől látjuk tehát a vár platóját, mögötte a Szt. Benedekhegyet. A Séd kanyarodójának északnyugati oldalán a plató lejtőjén van a Temetőhegy

városrészt. A kanyarulat északkeleti oldalán, szintén a plató lejtőjén van a Csapószer városrészt. A csapók, vagy cserzők, tehát bőriparosok városrésze volt ez. Persze csak itt volt szabad nekik a folyó csekély vizét beszennyezni, ahol az már elhagyta a várost.

A toronytól délre a nagy, városias házakkal beépített Piac húzódik, mint mondtuk, gerincen. A tőle keletre fekvő városrészt, amely a nagy Vásártértől a Buhimvölgyig terjedő lejtőn van, Cserhát nevet visel. Végül a Hosszú-utca völgyén túl, a plató sarkát, amint a Hosszú-utca völgyére és a Séd völgyére kiugrik, Jeruzsálemhegynek nevezik.

A város újabb időben dél felé terjeszkedik, a plató termékenyebb része felé. Északon és keleten, úgy, mint nyugaton terméketlen sziklamezők környezik a várost, de délen, mondtuk, hogy a szikla el van fedve a levegőből lehullott por hatalmas rétegeivel, a lösszel, s ezen szép földművelés, szántásvetés folyik.

A városhoz, terméketlen környéke miatt, csak kevés földművelésre alkalmas terület tartozik, azért ipara korán kifejlődött s a viharos időkben is mindig nevezetes volt bőripara, szürposztóipara s néhány más ipar.

Igazi jelentőségét azonban vára, püspöksége, iskolái, hivatalai és zárdái adták meg. Ma is van kegyesrendi és ferencrendi zárdája, angol-apácák és irgalmas nővérek zárdája. Emiatt a városnak csodálatosan nagy intelligenciája van, alig 15,000 lakosához képest. Kulturális intézményei nélkül bizony nagyon szegény, jelentéktelen városka volna.

Újabb időben több örvendetes intézmény járult a város fejlődéséhez. Ilyenek a vízvezeték, villamos világítás, jutasi veszprém—balatonparti vasút, aztán a Hajmáskér mellett berendezett óriási tűzérési gyakorlótér, amelyre az egész országban alig találunk alkalmasabb helyet, szintén nagy jelentőségű a városra nézve. Ez a gyakorlótér a dolomit sziklamezőn van,

amelyet az általános lepusztulás (denudáció), amiben részt vesz az esővíz, a szél, a fagy stb. hepehupás, változatos térszinné alakított át, s tűzérsegi gyakorlatokra keresve sem találhatunk alkalmasabb helyet.

*

Veszprém a legrégebbi letelepülések egyike. A római telep ugyan valószínűleg Jutas környékén volt, ahol a mi törésvonalunkat követte a hatalmas római-út, amint ezt a Kikerítő duzzasztó-gátján fennmaradt római útmaradvány tanúsítja, de a mai város helyén is lehetett régen település. Hisz sok prehistorikus lelet került ki innen. Igazán nevezetes szerepre Szent-István ideje óta jutott. Az egész környék az Árpád-házi királyok birtoka lehetett s mindjárt színmagyar néppel települhetett. Alig van az országban vidék, amelyen olyan színmagyar hely- és dülőnevek fordulnának elő, mint Veszprém közvetlen környékén.

Ezzel szemben a balatonparti helységek csupa szlávneveket őriznek (Arács, Csopak, Paloznak, Koloska, Nosztori, Tihany, Balaton stb.). Milyen másként hangzik a Vámos, Jutas, Rátót, Kádárta, Öskü magyar nevei, meg a Séd, Esztergál, Gyökeres-árok, Singaraszó, Hamar-aszó, Tekeres, Csatár, Gyertyánkút, Lókut, Eplény, Ámos, Kávás, Futóné, Köves stb. stb. pompás magyar nevek.¹

A későbbi időkben sok délnémet, sváb telepes került Veszprém környékére és magába a városba is. Ezek különösen Faéjsz, Márkó, Bánd, Herend, Városlőd stb. községeket lakják, de mind jó magyar érzelműek, szorgalmasak és erkölcsösek.

*

A Bakony felől visszatekintve Veszprémre, alig látjuk másnak a várost, mint síkon épült kis fészek-

¹ Félek, hogy akad majd olyan ügyes nyelvész-geografus, aki kimutatja éppen az ellenkezőt, amint pl. »sikerült« kimutatni, hogy a Sárvíz német szó, a Bihar meg latin!

nek. Innen nem lehet a Séd mély völgyét látni, mintha az ki volna töltve még mindig azzal a sziklaanyaggal, amit a Séd elhordott.

Csakugyan, ha kitöltenénk a Séd völgyét, egy-szintben levőnek tünne fel a Jeruzsálemhegy, a Cserhát, a Temetőhegy, mind a várral. Egyhangú, kopár köves mező volna ez, amelyiken esze ágába sem jutna senkinek sem várost építeni. Ezért tűnik fel innen a Bakony felől olyan szigetszerűnek, olyan magában állónak az ősi város, körüle mindenfelől határa beláthatatlan mezőség. Csak messze, messze dél felé, a Balatonra lejtő párkány peremén emelkednek nagyobb magaslatok, erdővel fedve. Azokon túl csillog — a Balaton messze-messze tükre.

Amint észak felé elhagyjuk a várost, elmarad az öreg templom hatalmas harangjának bégása, egybeolvad a völgy mindegyik pereme, az eplényi útról már csak kis sziget, míg végre elnyeli a képet a Bakony rengetegeinek komor erdősége . . .

TARTALOM:

- Előszó. *Br. Hornig Károly.*
- I. Veszprém a középkorban. *Dr. Békefi Remig.*
- II. Veszprém város ujkori története. *Dr. Lukcsics József.*
- III. Veszprém város képviselőtestülete 1912. évben.
- IV. Veszprém közegészségügyi viszonyai. *Dr. Csolnoky Ferenc.*
- V. Veszprém r. t. város népnevelési ügye. *Papp Sándor.*
- VI. Veszprém társadalmi intézményei. *Dr. Réthi Ede.*
- VII. Veszprém műemlékeiről. *A. Ó. és P.*
- VIII. Közgazdasági élet. *Dr. Óvári Ferenc.*
- IX. Veszprém földrajza. *Dr. Cholnoky Jenő.*
-

UTÓSZÓ A KÖNYVHÖZ

A 20. század első másfél évtizede könyvészetének egyik jelentős művét tartja kezében az Olvasó, egy olyan könyvet, amely a megjelenése évében (1912) összefoglalót adott a városról, amelynek előzményeként Véghely Dezső 1886-ban megjelent Emléklapok...¹ ...című kötete tekinthető.

E két kötetet bár alig több mint negyedszázadnyi év választja el, de szerkezetükben, tartalmukban jelentős különbségek tapasztalhatók. Ennek oka egyrészt a két kötet provenienciájában, másrészt céljában kereshető. Véghely gondos írói, tény- és adatfeltáró, szerkesztői, majd kiadói munkája annak megelőzése volt, hogy munkájának a feledés legyen a sorsa. Ebben benne volt az is, hogy a város ér-

¹ Véghelyi Dezső: Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből. Veszprém, 1886. 321 p. + melléletek CVII p. Reprint kiadása: Veszprémi Szemle Várostarténeti Közhasznú Alapítvány, Veszprém. 2012. – Navracsics Tibor: Tisztelt Olvasó! 5. p.; Csizsár Miklós: Véghelyi Dezső (1840–1897). 7–30. p. (Veszprémi Szemle könyvek 5.)

dekében végzett munkássága nyilvánosságot kapjon, és ne csak kortársai, hanem a későbbi évtizedek olvasói számára se felejtődjön el az a városépítő, városfejlesztő, közigazgatás-szervező tevékenysége, amellyel az 1867 után elindult, Veszprémet a közép- városok közé emelő polgármesterek² és más városi közéleti személyek között megtalálta a maga lehetőségeit, szerepkörét úgy, hogy egyensúlyt tudott teremteni a helyi erős hagyományokkal, befolyással rendelkező katolikus egyház és a város civil társadalma törekvései között.

Mindezek mellett nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Véghely kötete nélkül aligha lehetne teljes körűen rekonstruálni annak a kornak a veszprémi történéseit, eredményeit, a város élete alakulását. Bár kötete pozitivista módszertant tükröz, de a város működése részletes bemutatásával, adat- és forrásgazdagságával kora hazai város-közigazgatási könyvei között példaértékű munka.

Az 1912-ben megjelent Veszprém multja és jelene³ többszerzős mű. A könyv több szerzős megoldásának oka nem csak az volt, hogy a célja szerinti fejezetekhez kiváló, autentikus szerzők álltak rendelkezésre, hanem az is, hogy megjelentetését viszonylag rövid idő alatt kellett elvégezni.

A könyv célkiadású volt: Veszprémben egy országos, akkor még a Monarchia léte révén az egész Kárpát-medencére kiterjedő résztvevőket magában foglaló konferenciára készültek, és – az akkori hagyományoknak megfelelően –, az ennek helyet adó településről nem csak egyszerűen tájékoztatást kellett adni, hanem már akkor is fontosnak tartották a résztvevőket vendégül látó váro-

² Dunst Ferenc (1815–1883, polgármester: 1862–1865 és 1869–1883); Kováts Imre (1829–1907, pm. 1883–1899); Szeglethy György (1854–1910, pm. 1899–1910). A polgármester ekkor Komjáthy László (1876–1930, pm. 1911–1930) volt.

³ Véghely és e kötet címét, valamint a későbbiekben ez utóbbi fejezet- és alcím-zeit, idézeteit az eredeti írásmód szerint közlöm.

sok, hogy ennek (mai kifejezéssel:) pr-értéke is legyen.

A közel egyhetes (augusztus 25–29. közötti) program *A magyar orvosok és természetvizsgálók XXXVI. nagygyűlése volt.*⁴ Résztvevői többek között orvosok, biológusok, földrajzosok, közigazgatásban dolgozók, természetkutatók, egyetemi és akadémiai tanárok, egyháziak, politikusok voltak.

Veszprém belvárosa 1911–1912 között

Veszprém azért kaphatta meg a vándorgyűlés megtartásának jogát, mert a társulat vezetői és tagjai előtt ismert volt az, hogy a városban és a környékén számos olyan személy élt vagy kutatott, akiknek a

⁴ E szerveződés 1841-ben Pesten alakult meg német (1822) és angol (1831) előzmények után Európában harmadikként. Kezdeményezője Bugáth Pál (1793–1865) orvos, egyetemi tanár volt: az Orvosi Tár c. folyóiratban megjelent írásában javasolta létrehozását. (1840. 185–202. p.) 1841-től négy vándorgyűlés elnöke volt. 1848-ig rendszeresen tartottak vándorgyűlést, majd 1882-től koleraveszély miatt négy évet kihagytak. 1912-ben 347 tagjuk volt és 97 előadást hallgattak meg.

Bene Ferenc, a pesti egyetem orvoskarának dékánja 1841. május 20-ára, a pesti egyetem nagytermébe hívta össze a természetkutatás iránt érdeklődőket (269 fő) azért, hogy „...a tudománynak tökéletesebb kiművelése és elterjesztésére leghatásosabb eszköz a tudósok minél többszöri összegyövedele, szép gondolatokat egymással közlik, s a közös barátságos vitatás által a homályost kicsinyt felvilágosítják, a hibásat megjobbítják és a nehezet megkönnyítik.”

A Magyar Országos Természettudományi Társulat vándorgyűlései egy évszázadon át a hazai természettudósok egyik fő fóruma volt. Irod. Grósz Emil: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének száz éve. Bp., 1941.

munkája, könyvei⁵ fontos hozzájárulás volt a programjukhoz (még ha közvetve is), és közülük számosan tagjai voltak a társulatnak.

A vándorgyűlés tiszteletére nem csak ez a könyv készült el, hanem a résztvevők megkapták a Balácza⁶, A Balaton mint gyógytényező⁷ és A Veszprém városi kórház története⁸ című köteteket is.

A vándorgyűlés előkészítését központi és helyi választmány intézte. Ez utóbbi tagjai dr. Kerekes Pál⁹, dr. Óvári Ferenc¹⁰ és dr. Csolnok Ferenc¹¹ voltak.

A program főbb eseményei a következők voltak:

Az ülést 25-én délelőtt a színházban Hornig Károly¹² nyitotta meg, aki „...mély tudományról tanúskodó, élénken vitázó megnyitó beszédet tartott”, majd a résztvevőket üdvözölte Koller Sándor vármegyei főispán¹³, Komjáthy László polgármester¹⁴, Csolnok Ferenc pedig az ország minden részéből érkezett üdvözlőket olvasta fel.¹⁵ Délután városnézés volt a program.

⁵ Többek között Römer Flóris (1815–1889): A Bakony. Győr, 1860; Pillitz Benő (1825–1910): Veszprém vármegye növényzete. Veszprém, 1908–1910.; Eötvös Loránd (1848–1919) gravitációs mérései a Balatonnál; Lóczy Lajos (1849–1920) kutatásai és részvétele A Balaton tudományos tanulmányozása című kötettsorozat írásában; Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajzi utazásai, kutatásai; Eötvös Károly (1842–1916) irodalmi művei: Utazás a Balaton körül. 1–2. Bp., 1901., A Bakony. Bp., 1909.

⁶ Laczkó Dezső, Rhé Gyula: Balácza. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1912. VIII. 25–29. Veszprémbe tartandó XXXVI. országos vándorgyűlése tiszteletére. Kiad.: Hornig Károly, 1912. 104 p.

⁷ Lenkei Vilmos Dani: A Balaton mint gyógytényező. Balatoni Szövetség, Budapest. 1912. 131 p. (Lenkei nyaranként a balatonalmádi fizikai gyógyintézet és a Zsófia Gyermekszanatórium vezetőjeként dolgozott.)

⁸ Csolnok Ferenc: A Veszprém városi kórház története. Veszprém, 1912. 44 p.

⁹ Róla nem lehet feléletrajzi adat.

¹⁰ Dr. Óvári Ferenc (1858–1938) ügyvéd, számos városi, megyei és országos tisztséget viselt, 1927-től a Felsőház tagja, 1909-ben a város díszpolgára.

¹¹ Csolnok Ferenc (1853–1941) orvos, veszprémi kórházigazgató 1899 és 1926 között.

¹² Hornig Károly (1840–1917) báró, római katolikus püspök, író, lapszerkesztő, az utolsó magyar királyné (Zita) koronázója 1916-ban.

¹³ Koller Sándor dr. (1855–1919). Helyesen: alispán, 1898-ban még vármegyei főjegyző volt. Várpalota díszpolgára lett 1914-ben.

¹⁴ Komjáthy László dr. (1876–1930) ügyvéd, Veszprém rendőrkapitánya, majd a város polgármestere (1911–1930). Számos közigazgatási és városrendezési témájú írása jelent meg. Aktív városvezető volt, aki jelentős fejlesztéseket végeztetett el.

¹⁵ Veszprémvármegye, 1912. szeptember 1. 2–4. p.

26-án szakosztályi ülések voltak, amelyeken előadások hangzottak el. Az orvostudományit Fenyvessy Béla¹⁶, a természettudományit Lóczy Lajos¹⁷ vezette, aki vetített képes előadás tartott a Bakony geológiai kutatásáról és a Balaton környékéről. A társadalomtudományit Békefi Remig¹⁸ vezette, aki szintén tartott előadást Orvosok és gyógyítási módok Magyarországon az Árpádok korában címmel. Az iskolaorvosi szakosztályban több előadás hangzott el. (Csolnoky Ferenc, Lenkei Vilmos, Sándorfi Miksa, Sümegi József.) Schlachter Miksa egyetemi tanár Heistler Károly és Pillitz Benő orvosok életéről, munkásságukról tartott előadást.

A következő napokban kirándulásokon vettek részt, amely során a természeti értékekkel és a meglátogatott települések egy-egy jelentős intézményével ismerkedtek meg. (Zirc, Balatonalmádi, Balatonfüred, Keszthely-Hévíz.)

A vándorgyűlés kísérő programja egy népegészségügyi kiállítás volt.

Mindkét megyei lap¹⁹ hírt adott e többnapos eseményről: *„A város közönsége szeretettel fogadta a magyar tudományosság jeles képviselőit...”* *„A tudósok ezidén is érdemes kulturmunkát végeztek...”* A hírlapok szerint a népegészségügyi kiállítást kilenczren felül látogatták.²⁰

A Veszprém multja és jelene című kötet aligha jött volna létre, ha nem Veszprémben rendezik meg a vándorgyűlést. Ma a kutatók, a város története

¹⁶ Fenyvessy Béla (1873–1954) higiénikus, egyetemi tanár, 1919–1920-ban a pécsi egyetem rektora.

¹⁷ Lóczy Lajos (1849–1920) geológus, földrajzi író. Ekkor a Földrajzi Intézet igazgatója és a Földrajzi Társaság elnöke.

¹⁸ Békefi Remig (1858–1924) tanár, történész, zirci apát.

¹⁹ Lásd 15. és Veszprémi Hírlap, 2012. augusztus 25. 3. p. és szeptember 1. 2–3. p.: *„Veszprémi orvosgyűlés.”*

²⁰ Veszprém akkori lakosságához (1910: 14 792 fő) képest ez túlzónak tűnik, még úgy is, hogy a közeli környező településekből is voltak/lehettek látogatói.

íránt érdeklődők figyelemre méltó forrásanyaggal bővíthetik városunk egy időszakának a múltjáról szóló ismereteiket.²¹

* * *

A 209 oldalas kötet az Előszó (III–VII. lap) után kilenc különálló fejezetben mutatja be a város történetét, társadalmát és földrajzát.

A szerzők a téma elismert szakemberei, akik (egy téma kivételével) egyedül jegyzik a munkájukat. (A több szerzős fejezet a város műemlékeit mutatja be.) E tíz szerző a város, illetve a vármegye ismert, prominens személyisége, akiknek meghatározó szerepük volt a térség akkori közpolitikai, közigazgatási, egyházi és tudományos életében.

A kötet anyaga, témakörei és ezek szakmai-tudományos igényű megfogalmazásai a vándorgyűlés résztvevőiből (valószínűen) elismerést váltottak ki, s a térség frekvenciált helyszínei, intézményei meglátogatásával, ezek szakmai benyomásaival kitűnően reprezentálták a város, a Bakony, valamint a Balaton-part kulturális, turisztikai, természettudományos értékeit.

Az Előszót szerzőként báró Hornig Károly veszprémi püspök jegyezte, aki egyben a könyv „felajánlója”²² is volt. Ebben – számos szerző művére hivatkozva –, főképpen a város, a táj történelmét idézi fel, s bemutatja azokat az ókortól napjainkig tartó eseményeket, amelyek meghatározták a város mindenkori állapotát.²³ Befejező soraival megerősí-

²¹ Az ez év körüli veszprémi társadalomról, a város eseményeiről áttekintő forrásanyagot közölt dr. Csizsár Miklósné a Változó Veszprém a 20. század elején című hírlapi válogatáskötetében. Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém, 2006. 153 p.

²² E kifejezésnek feltehetően a mai szponzor szó felel meg.

²³ Többek között Békefi Remig, Pauler Gyula, Rhé Gyula, Laczkó Dezső munkái adatai, ó- és középkori történetek, szépirodalmi hivatkozások színesítik írását.

ti a városnak a hazai művelődés történetében betöltött kiemelkedő szerepét: „E futólagos vázlattal csak azt szerettem volna feltüntetni, hogy Veszprém városa, a Dunántúlnak e központja, melynek nemzetük kiművelése körül mindig kiváló szerep jutott, méltó arra, mely hazánk egyik legelőkelőbb tudományos testületének nagygyűlését falai közt fogadja és üdvözölje.”²⁴

Hornig Károly

Az I. fejezet (Veszprém a középkorban) dr. Békefi Remig történész, volt egyetemi tanár, zirci apát munkája, aki szaktudományos alapossággal és hivatkozási apparátussal (benne oklevelek, könyvek stb. idézéseivel, adataival) ellátva mutatta be a város eme időszakának azokat az eseményeit, amelyek a püspökséghez, a káptalanhoz, a vár történetéhez, a városhoz, a helyi egyházi intézményekhez kapcsolódnak. Természetesen, a város középkori története szinte azonos a püspökség, a káptalan és a helyi egyházi intézmények tevékenységével, legalábbis okleveles szinten, mert a civil városról alig maradtak fenn dokumentumok, s ezért Békefi csak közvetetten tudta rekonstruálni az akkori városlakók életét. (Ez főképpen a piacozáshoz, a kereskedelemhez, a csereügyletekhez kapcsolódik.)

A Veszprém egyházai alfejezetben részletesen szól a székesegyházról, a templomokról, a kápolnákról és a nevezetesebb oltárokról. Ez szintén jól adalt összeállítás, amely azt tükrözi, hogy ezek léte,

²⁴ Az idézet a kötet VII. lapján van. A szerző neve így szerepel: Hornig.

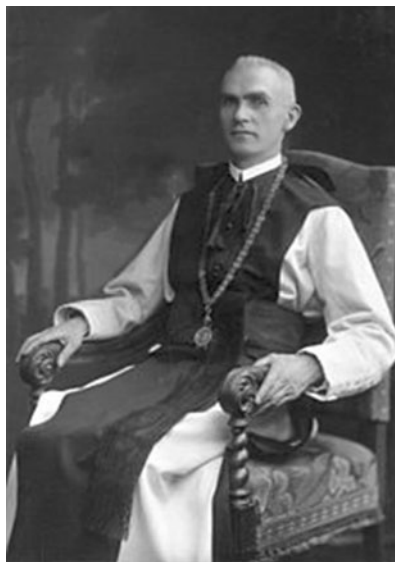
működése milyen jelentős volt történelmünk korai évszázadaiban. Különösen érdekes lehetett a vándorgyűlés résztvevői számára azokról a károkról olvasni, amelyek az egyházat, a várost, lakóit érték az évszázadok során.²⁵

Írása végén a város ikonikus történelmi és vallási emlékeit, a Szent Katalin-kolostor és egyház szerepét, emlékeit mutatja be, középpontjában a Szent Margit-történettel.

Az utóbbi egy évszázad kutatásai azonban

Békefi adatainál, dokumentum-értelmezéseinél távolabbra tekintenek. Az új adatok, összefüggések és értelmezések, ha nem is írják át teljesen az addigi kutatási eredményeket, de a más kutatási módszertannal és újabb dokumentumok bevonásával árnyaltabb képet kapunk Árpád-kori történelmünkről, a történészek okairól, személyeivel kapcsolatban.

Lukcsics József²⁶ a Veszprém város újkori története (1552–1912) című tanulmányában – szintén pozitívista kutatói szemlélettel –, olyan ívet rajzolt fel a közel negyven kötetoldalon, amelyben konzekvensen követhető az a törekvése, hogy a világi és az egyházi történészek között fenntartsen kvázi egyensúlyt tartson fenn. Ugyanis nyilvánvaló volt/lehetett számára,

Békefi Remig

²⁵ Főképpen a 18–19. oldalak leírásaiban.

²⁶ Lukcsics József (1875–1937) kanonok, egyetemi tanár, egyháztörténész. Főképpen Veszprém Árpád- és koraiújkori történetével foglalkozott.

hogy minden történés csak e kettő kontextusában értelmezhető objektíven. Napjaink olvasói számára sem tanulságnélküliek azok a történetmorzsák, leírások, amelyekben arra utal, hogy a magyarság (de konkrétan Veszprém és környéke lakossága, a mindenkori világi és egyházi hatalom) milyen áldozatot hozott az ellenségeinkkel teletűzdelt évszázadok során azért, hogy a megmaradásunk alapjait biztosítani lehessen.²⁷ Elismerésre méltóan szól a várkatonák hősiességéről, vitáikról velük, saját egyháza szenvedéseiről és a protestáns hit térhódításáról. A rekatolizációs időszakból és a későbbiekben is bátor volt megemlíteni a káptalan és a püspök közötti vitákat, amelyek birtokokról, adományokról, preferenciákról szóltak.

Nem példa nélküli e mozgalmasság, a kor velejárója volt: harcolni kellett a külső ellenséggel, ugyanakkor a belső hatalmi küzdelmek is beárnyékolják az évszázadokat.

A 19. század második feléből és a 20. század első éveiből viszont már elismerően szólhatott az ország és benne Veszprém és a vármegye fejlődéséről, a kiegyezéssel biztosított békés életről, az anyagi és a szellemi gyarapodásról, arról, hogy a kultúra fejlesztésének „korszakos” idejét élhetjük meg: *„A huszadik század politikai, társadalmi, tudományos és művészeti mozgalmainak löktető vérkeringésébe bekapcsolódik Veszprém városa is élénk részvételével.”* S hozzá teszi: *„Változik s újul minden Veszprémben; csak királyához törhetetlen hűsége a régi.”*²⁸

A III. fejezetnél (*Veszprém rendezett tanácsú város képviselőtestülete 1912. évben*) szerző nincs megjelölve. (Érthető, e rész nevek felsorolásából áll.) Ez

²⁷ A törökök másfél évszázados ittléte, Thököly, a kurucok, labancok hadai, 1848–49 katonai eseményei stb.

²⁸ Kötet, 69. p.

protokolláris, pr-szerű közlés: a város tisztviselői, a képviselő-testület tagjai funkciójukkal szerepelnek, némelyik többel is. A város tisztségviselői: polgármester, főjegyző, tanácsosok, ügyészek, ülnökök, orvosok, mérnök, aljegyző, előadó, rendőrök, polgári biztosok, állatorvos, tűzoltóparancsnok stb.

A még napjainkban is ismert nevek: dr. Komjáthy László, dr. Csete Antal, dr. Rosenthal Sándor, Bokrossy Jenő, Rosos Károly, dr. Csolnok Ferenc, dr. Pillitz Pál, dr. Wallner Emil.

A képviselő-testület két nagy csoportja: a virilistáké²⁹ (többek között: Hornig Károly, Fodor Gyula, dr. Cseresnyés József, dr. Csolnok Ferenc, dr. Óvári Ferenc, Csomay Kálmán, Pósa Endre, özv. Véghely Dezsőné, Kránitz Kálmán, dr. Wallner Emil, dr. Pillitz Pál, Werner Károly), és a választottak (többek között: Ádám Iván, Benkő István, Bezeredy Viktor, Gubicza Lajos, Kész Ferenc, Koller Sándor, Laczkó Dezső, Rosenthal Sándor, Takács József, Tisztartó Sándor, Zsigmond János).

A város közegészségügyi helyzetéről dr. Csolnok Ferenc írt. (Veszprém város közegészségügyi viszonyai.) Összeállítása rendszerszemléletű, logikusan mutatja be az ok és okozati összefüggéseket. Azzal, hogy először a város két fontos földrajzi alapadottságáról (fekvéséről, éghajlatáról) szól, könnyebben érthetővé tette azokat a problémákat, amelyek megoldásában neki, mint a város és környéke „egészség-örének” fontos szerepe van.

A demográfiai adatoknál megjegyzi, hogy a közel 15 ezer fős lakosság gyarapodásában a bevándorlás a létszámnövelő. (Ez nem meglepő: Veszprém mindig a betelepülők révén növelte lakosságát egészen az 1970-es évek végéig.) A mortalitás csök-

²⁹ Virilisták: a legtöbb adót fizetők, akik létszámkorlátokkal ugyan, de automatikusan tagjai a testületnek.

kenését olyan „üdvös intézkedéseknek” tulajdonítja, mint a vízvezeték (részbeni) elkészítése, az utcaöntözés, a köztisztasági intézkedések, de további teendőként írja a talajszárítást (ugyanis a város utcái, terei minden évben hónapokon át a szilárd burkolat hiánya miatt sárosak voltak – T. J.), a csatornázást, a víznyerő kutak védelmét. Elismeréssel szól a vízvezeték kiépítéséről, a vízmű szerepéről. Meglepő, hogy egyetért a vízórák beszerelését ellenző orvostársaival. A város talajviszonyait³⁰ tartja oknak abban, hogy a beszivárgó víz elfertőzi a kutak vizét. Ezért szorgalmazza a csatornaépítést.³¹ Nem is ok nélkül: a fertőző betegségek a halálesetek 21%-át jelentették. Megnevezte a legsúlyosabbakat: a tuberkulózist és a tífusz, a fertőtlenítés hiányát, s a legtöbb lakás nem megfelelő egészségügyi viszonyait.³² (1700 lakásban átlag kilencen éltek.) Jelentős változást tartott szükségesnek a szemét elszállításában,³³ az utcák burkolásában.

Az orvosi ellátást (11 fő) igen jónak tartja más nagyobb városokhoz képest is, s ugyancsak megfelelő a gyógyszerárak száma (4 db). Három mentőállomás van „kellő felszereléssel ellátva”.

Jogfolytonosként 1898-tól működik a „városi nyilvános jellegű kórház”, amelynek elődintézményét 1827-ben alapították. Közli az 1911. évi betegforgalmi adatokat: a 2086 beteg 56 161 ápolási napot vett igénybe.

³⁰ Helyesebb megfogalmazás lenne: közetviszonyait, ugyanis a fedetlen karszt-közet minden szennyezett vizet a mélyebb rétegekig, így a kutak vízszintjéig levezeti, ezért sok kút vize fertőzött volt.

³¹ „Igen fontos ez reánk nézve, mert városunk egészségi viszonyainak mostoha részét a talaj óriási nagymérvű szennyezettségének kell tulajdonítanunk” – írja, 84. p.

³² Pl. a lakások egy része partfalba, lejtőre épült, a hátsó fal földbe épített, „ezért igen sok nedves falú, egészségtelen lakás van a városban”. 87. p.

³³ Gond, hogy „...a lakók nem tartoznak a vállalkozóval hordatni el a szemetet, hanem a házakban gyűjtik hetekig, azalatt bűzével fertőzi az egész házat...” 88. p. „A köztisztaságra nézve hátrányos az is, hogy köz-pissoirok (nyilvános illemhelyek – T. J.) egyáltalán nincsenek a városban.” 89. p.

Csolnoky több szociális jellegű területről is beszámol. 1911-ben a város 65 vagyon-talan árva ellátásáról gondoskodott és 325 gyermeket helyezett el nevelőszülőknél. Működött munkásbiztosító pénztár, amelynek négy orvosa 3401 munkást és családtagot látott el.³⁴

Csolnoky Ferenc

A városi szegényházban 35 férfi és 30 nő számára volt férőhely. A város szegényeit hét jótékonsági egyesület segítette.³⁵ Az aránytalanul nagy szegénység okát egyrészt az egészségügyi viszonyok kedvezőtlen állapotában látja, a többitől, mint gazdasági okokról így ír: „...a város környékén kevés megművelhető föld van, mert igen sok a terméketlen, sziklás talaj; [...] a hajdan itt virágzásban volt kézműipart (csapó, szűrszabó, varga, csutorás stb.) a változott viszonyok és a gyáripar igen gyorsan kiszorította, s helyette más kézműipart és gyáripart meghonosítanunk nem sikerült.” Nem minden tanulság nélküli az alábbi vélekedése (amely napjainkra is vonatkoztatható!): „A közjótékony-ságnál lényeges hiányt látunk abban, hogy rendszertelenül lesz gyakorolva a segélyezés, s ez henyeségre, dologkerülésre csábít néha dologképes egyéneket is.”³⁶

Az iskolaegészségügyről azt közli, hogy „Az iskola-orvosi intézmény sajnos, még az állami intézetben sin-

³⁴ Érdekesnek tűnik az 59 sérült foglalkozás szerinti megoszlása, mert ennek adatai a foglalkoztatás területeit is rögzítik: „faszerszám iparos 17, építőiparos 16, kovács és lakatos 6, asztalos 4, szállító 4, villanyszerelő 2, vízvezeték szerelő 2, mészáros 2, szűrposztós 1, bádogos 1, kőfaragó 1, kéményseprő 1, faraktáros 1, kereskedelmi pincealkalmazott 1”. 91. p.

³⁵ A segítségre szorulóknak nagy számát jelzi a Szent Vince egyesület által 1911-ben juttatott adományutalványok száma: kenyérrre 1100, lisztre 5489, bolti vásárlásra 3550, zsírra 1628, fára 400 és kivételesen, indokolt esetben, pénzsegélyt is adtak. 91. p.

³⁶ 92. p.

csen meghonosítva.” A város iskolái közül csak a két középiskolában van tornaterem. Két közfürdő működik: az egyik gőzfürdővel, a másik uszodával rendelkezik.³⁷

Azok a problémák, amelyeket Csolnoky Ferenc ebben az írásában felvetett, az ő későbbi munkaprogramjaként, teendőjeiként is értelmezhető. Ennek az a bizonyítéka, hogy az 1926-ig tartott kórház-igazgatósága ideje alatt a városvezetéssel együtt számos területen ösztönzött és végzett olyan fejlesztéseket, amelyek a lakosság számára élhetőbbé tették a várost. Ennek lett a következménye az, hogy 1941-re 21 557-re növekedett a lakosság száma. Ez minőségi változást is eredményezett. (Csatornaépítés, a vízvezeték-hálózat bővítése, az utcák aszfaltozása/kövezése, a villamosáram-használat növekedése, az egészségügyi szolgáltatás bővülése, új kulturális és oktatási intézmények létesítése stb.)

A város népnevelési helyzetéről Papp Sándor³⁸ királyi tanfelügyelő készített összefoglalót, amely adatgazdagsága miatt kitűnő forrásmunka a város oktatásügyéről. Írása első részében a helyi oktatás történetét tekintette át Szent István korától, majd a 19. században folyamatosan létre jöttéket az 1868. évi 38. tc. alapján fejlesztették tovább. Ennek eredményeként 18 intézményt sorolhatott fel az óvodáktól a középiskoláig. A tankötelesek száma a lakosság 20%-a volt, 2924 fő (római katolikus 2375, izraelita 305, református 180, evangélikus 82). A pedagógusok száma 53, a tanítás nyelve mindegyikben a magyar volt.

³⁷ 93. p.

³⁸ Papp Sándor (?-?) 1897-ben lett a vármegye királyi tanfelügyelője. 1891-től segéd-tanfelügyelő volt Pozsonyban. Több kisebb szépirodalmi alkotása jelent meg.

A jelentősebb intézményekről külön is ír (a történetükről, aktuális helyzetükről, megemlíti vezetőiket). A piarista gimnáziumnál felemlíti a legnevezebb egykori tanítványokat, mint pl. Batsányi János, Békefi Remig, Endrődi Sándor, Jánosi Gusztáv, Kopácsy József, Óvári Ferenc, Simonyi Zsigmond.

A város kulturális és társadalmi intézményeiről Réthi Ede³⁹ írt, amely ugyancsak gazdag tárháza Veszprém történetének és akkori állapotának. Több tucatnyi intézményről, szervezetről, alapítványról stb. közli a legfontosabb szövegszerű és adatos információkat. Réthi az akkor még közepes lakosság-számú városnak sem nevezhető település olyan széles skálájú társadalmi szerveződéséről, gazdag közösségi tevékenységéről tudósít, amellyel a későbbi évtizedekben már nem találkozunk. A szinte minden korosztályra kiterjedően megszervezett közösségi élet

Óvári Ferenc

forrásvilága a millennium körüli években kereshető: a hazafias érzület szinte elburjánzott az egész lakosság, de főképpen a vezető értelmiség, a polgárság, a diákok, a vallásos személyek és a nők körében.

E csoportok között számosan a kulturális élet közegeiben, mások a karitatív munkában, a városfejlesztéshez kapcsolódó szervezetekben, kvázi tudományos társaságokban, a vallásos szerve-

³⁹ Dr. Réthi Ede (1853–1929) orvos, járási tiszti főorvos. 1909 és 1917 között a gyermekmenhely teleporvosa és a tüdőbeteg-gondozó intézet orvosa volt 1888 és 1927 között az Izraelita Hitközség elnöke, 1918-tól tiszteletbeli megyei főorvos. A Mártírok úti zsidó temetőben a síremléke felirata: „E sírkő egy igaz embert borít, ki becsületet szerzett honának és felekezetének.”

zódésekben találták meg azt a terepet, amely adekvát volt törekvéseikkel, késztetéseikkel. (Néhány példa ehhez: A veszprémi szabad lyceum tudományt és ismereteket terjesztő társaság; Színpartolóegyesület; Jótékony nőegylet; Magyar Közművelődési egyesület; Róm. Kath. Kör; A veszprémi róm. kath. Legényegyesület; Ágostai evangélikus nőegylet; a református egyház és az izraelita hitközség számos kulturális és jótékony intézménye; Iparoskör; Iparos ifjúsági önképző-egylet; Méheskert Társház; 1848–49-iki honvéd-egylet; Kereskedelmi Kaszinó; Petőfi Kör; Barátságkör; Cserhádi társaskör; Múzeumegyesület stb.

Réthy írását a Tüdőbeteg-gondozóról szóló ismeretetéssel kezdte, amelyben ezt írta: „...*hathatós intézménye a veszprémi társadalomnak, hogy a tuberkulózis megdöbbentő pusztításainak és továbbterjedésének gátat vessen*”.⁴⁰ Meglepő lehet, hogyan került egy orvosi témájú rész a helyi társadalmat bemutató fejezet elejére. Ennek oka: ekkor, 1912-től (1928-ig) a Tüdőbeteg-gondozó vezető főorvosa volt, s valószínűen úgy vélte – amire e kétsoros idézet is utal –, hogy az elterjedt tüdőbetegség akadályozta a helyi társadalom nagyobb aktivitásának. Ez igen előrelátó gondoskodására, felelősségérzetére vall.

A város műemlékeit bemutató összeállítás három, nevük kezdőbetűjével jelzett szerző munkája, akik Veszprémben több területen működtek együtt, s ennek egyik része a műemlékekkel volt kapcsolatban: Á (Ádám Iván)⁴¹, Ó (Óvári Ferenc) P (Pápay Viktor)⁴².

⁴⁰ 111. p.

⁴¹ Ádám Iván (1844–1928) kanonok, tanár, történész. A sümegi reáliskola tanára, majd igazgatója volt. Számos műemlék feltárásával, dokumentálásával, bemutatásával jelentős munkásságot hagyott az utókorra. 1924-ben Veszprém díszpolgára lett.

⁴² Pápay Viktor (1859–1927) festőművész. Rajztanár volt a veszprémi főgimnáziumban. Diákjait megismertette az újabb kori magyar műalkotásokkal és a város műemlékeivel. Elkészítette több veszprémi püspök arcképét. Számos alkotását a Laczkó Dezső Múzeum őrzi.

Különös és jelentős érdemnek tarthatjuk, hogy e századelő időszakban olyan figyelmet fordítottak Veszprém műemlékeire, ezek bemutatására, amely nem csak meglepő, hanem figyelemre méltó amiatt is, mert ekkor igen intenzív városépítkezés folyt, és számos régi épületet bontottak le.⁴³ Ezért ez az összeállítás nem csak arra adott alkalmat, hogy rögzítsék a műemlék-állományt, hanem arra is, hogy a városrendezés során melyeket lehet/kell védeni.

A szerzői trióból Óvári inkább az építő/építtető tevékenysége miatt vállalhatott szerepet, Ádám és Pápay a város régi épületei, szobrai, romjai történeti és művészeti ismeretével járult hozzá az összeíráshoz. Ez a céljuk megfogalmazásában is megjelent: *„Csak a legszűkebb keretben emeljük ki azon műemlékeket, melyeket történeti és művészeti szempontból érdemes megtekinteni és velük foglalkozni.”*⁴⁴

Felsorolásukat – természetesen – a legrégebbi múlttal rendelkező székesegyházzal kezdik (amelyet éppen két évvel azelőtt restauráltak). Erről éppúgy, mint a többi jelentősebről, belső és külső leírást adnak, így a Gizella-kápolnáról, a görög apácák kolostoráról, a Margit-romokról, a püspöki rezidenciáról, a templomokról stb. Külön szólnak a Szentháromság-szoborról és egy közelmúltbeli szecessziós alkotásról, a Színházról.

Az is meglepő lehet, mennyire fontosnak tartották a szobrok, emléktáblák, a különböző jelképek felsorolását, amelyek már akkor is bőségben voltak a város terein, utcáin.⁴⁵

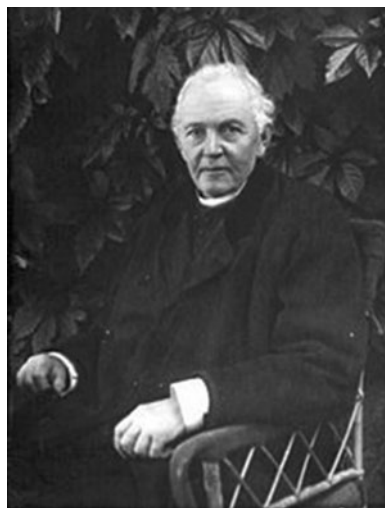
⁴³ Többek között a valóban elavult épületekből, de oka volt a bontásoknak a város vízvezeték-hálózata kiépítése, az utcarendezések, az új épületek helyének biztosítása stb.

⁴⁴ 141. p.

⁴⁵ Közülük azonban több már nem látható, pontos helyük is alig rekonstruálható, pl. I. Ferenc József látogatása emlékére emelt obeliszk a vasúti pályaudvaron, a piactéri szökőkút stb. Viszont számos más ma is eredeti helyén van: (Petőfiról a Korona falán, Szigeti József emléktáblája a Kossuth utcán, Ányos Pálé a ferencesek temploma falán, Erzsébet királyné szobra a Megyeháza melletti ligetben stb.)

A város közgazdasági életéről autentikus személy, Óvári Ferenc készített összefoglalót, aki már 1909-től a város díszpolgára volt és a Színház előtti utca róla kapta a nevét.

Munkája nem csak terjedelmes, hanem adatokban bővelkedő is. Külön alfejezetekben írta meg a legfontosabb tudnivalókat az egyes gazdasági területekről. Először

Ádám Iván

a város hagyományosnak nevezhető gazdálkodásáról, a mezőgazdaságról írt. Ebből néhány fontosabb adat: a szántóföld 3855, a legelő 2277, az erdő 1160, a rét 477, a kert 106 katasztrális hold. Meglepő, hogy az állatállományban juhból volt a legtöbb (3531), a sertések száma 3448, a szarvasmarháké 1326, a lovaké 612, és volt még 47 szamár és 25 kecske.

Az intenzívebb gazdálkodást a rendezetlen birtokviszonyok, a területek elaprózottsága, a gépek alkalmazásának hiánya nehezítette. Ennek ellenpéldájaként két mintagazdaságot mutat be: a püspökségét és a káptalanét.

Mindkettőnél nagyon részletes adatsorokat közöl. Elismeréssel szól a püspökség gazdasága szociális jellegű támogatásáról⁴⁶ és a káptalan birtokáról.⁴⁷

⁴⁶ A tehenészet „...azért tartatik fenn, hogy a Püspök úr Ő Excellenciája a város lakosaival mindig csak jót óhajt tenni, amit igazol a jelen körülmény is akkor, amidőn jó minőségű, egészséges tejet 20 fillérért kapja a város lakossága, az egyes intézetek pedig 17 fillérjével élvezik a tejnek literjét ...”, amikor a piacon 24 fillérbe kerül.156–157. p.

⁴⁷ „...a veszprémi káptalan még e mostoha birtokát (ti. a rossz termőtalaj és rétek miatt – T.J.) is kellően, példaadóan instruálta és jól kezeli...” 163. p.

A káptalan tartja fenn a pusztai iskolát, fizeti a tanítót és 50-60 cselédgyermeket lát el könyvekkel, tanszerekkel. Ugyanakkor meglepően szól a város gazdaságáról: „A harmadik nagybirtokos városunk, mely azonban mint jogi személy gazdaságával nem nagy szerencsével és éppen nem példamutatóan működött eddig, így tehát gazdálkodását be sem mutatom...”⁴⁸ Megjegyzi, hogy a gazdálkodó kisbirtokosoknál hiányzik a kellő gazdasági szakértelem, s ezért ösztönzi őket a 3 hónapos gazdasági szaktanfolyamon történő részvételre. S még egy javaslata: „Sokat segíthetnének a gazdák magukon, ha terményeiket szövetkezeti úton értékesítenék, amire szolgálhatna, ha gabonaközraktárt vagy egyéb értékesítő szövetkezetet létesítenének, miben mindenkor és készséggel segítségükre állok.”⁴⁹ (Kiemelés tőlem – T. J.)

A város iparáról a történeti visszaillesztést követően az iparoktatásról (ennek iskolájáról), a tanfolyamokról írt, majd felsorolta, hogy mely szakmákban hány iparos dolgozik (75 szakmában 635 fő).⁵⁰ Néhány mondattal jellemezte a gyárakat, amelyek mai fogalmaink szerint kisüzemeknek voltak tekinthetők (kékfestőgyár, olajgyár, szappangyár, 3 szikvízgyár, ecetgyár és még vagy tíz hasonló). Külön írt három középüzemről: a városi villamosműről (1908-tól működött), a faipari részvénytársaságról és a kötött és szövött iparú gyárról.

Rendkívül széleskörű volt a kereskedők üzletága,⁵¹ valamint a pénzügyintézeteké is. (Ez utóbbiból öt volt

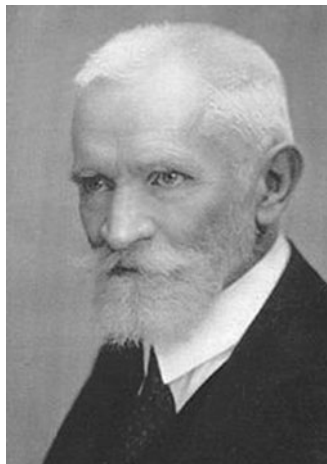
⁴⁸ 163. p.

⁴⁹ Ez utóbbi félmondat már előrevetíti Óváriának azt a törekvését, hogy jelentős szerepet vállaljon a város gazdasági (majd később: pénzügyeiben). Ezt megvalósította, és egyik jelentős gazdasági-pénzügyi szakembere lett a városnak, a megyének, és jelentős támogatásokat adott kulturális és szociális célokra.

⁵⁰ Néhány, mára már gazdaságtörténeti érdekességű ezek közül: béltisztító, bérkocsis, csapó és tarisznyás, fésűs, gombkötő, harisnyakötő, kapcás, köteles, reszelővágó, szítás, szappanos, szatócs, tutyivarró, virslis.

⁵¹ Néhány ma már extrémnek tekinthető, valóban gazdaságtörténetiek: cselédszerző, élesztőárusító, földönáruló, lókereskedő, részescséplő, sókereskedő, zsidóárus.

a városban és mindegyik jól prosperált – köszönhetően a jó közgazdasági helyzetnek.) Végül a posta, távírda, távbeszélő, a vasút, az utak Veszprémben betöltött szerepéről szólt, majd a város és környéke üdülő- és kirándulóhelyeit mutatta be. Befejezésül a hírlapokat sorolta fel, amelyekből négy is volt.⁵²

Cholnoky Jenő

A kötet utolsó fejezetét (Veszprém földrajza) a neves geográfus, Cholnoky Jenő írta, amelyben két vonatlatot jelenített meg: a táj földtörténeti múltját és az akkori morfológiai (tájfelszíni) jellemzőket. Részben útleírásnak is tekinthető, mert a városból több irányban elindulva közli a topográfiai látnivalókat. Ma is érdekes olvasmány! Mindenütt kiemeli a táj szépségét, egynél azonban szinte felkiált: *„A dolomit! Ez Veszprémnek az átka! Ez a rosszul málló, kemény kő, amely nem eléggé oldódik a vízben ahhoz, hogy rajta dolinák, barlangok keletkezzenek, de elég repedezett és hézagos ahhoz, hogy minden víz eltűnjék benne, ez teszi olyan vízben szegénnyé a mi veszprémi platónkat.”*⁵³ Ma viszont már éppen erre, a természeti erők által változtatossá formált térfelületre vagyunk büszkéek. Különböznélünk, Várhegyünk, Tekeres-völgyünk, s hogyan kanyaroghatna a városban a Séd.

Írását szinte Eötvös Károly-i szépségű, lírai hangulatú mondattal fejezi be: *„Amint észak felé elhagy-*

⁵² Veszprémvármegye, Veszprémi Hírlap, Veszprémi Napló, Veszprémmegyei Ujság.

⁵³ 197. p.

juk a várost, elmarad az öreg templom hatalmas hangjának bűgása, egybeolvad a völgy mindegyik pereme, az eplényi útról már csak kis sziget, míg végre elnyeli a képet a Bakony rengetegeinek komor erdősége...”⁵⁴

Veszprém 1913–1917 között

* * *

Ha e kötet mának, a veszprémieknek szóló (látens) üzenetét akarjuk feltárni, több síkon vizsgálódhatunk.

Ennek az egyik fő vonulata mindenképpen az, hogy időnként szükség van/lenne arra, hogy összegezzük a város elért eredményeit, bemutassuk jelenét, mert ez mindig az időfolyamnak egy olyan szelete, amely bár nem újra átélhető, de a megtett út, a munka eredményei értékjelzői egy/két korosztály társadalmat, várost építő munkájának, és tanulságok hordozói, egyben útjelző is arra, hogyan, milyen tervekkel, építőmunkával kezdjük neki a következő éveknek, évtizedeknek.

A másik lehetséges vizsgálódási terep a város társadalmi, közpolitikai, gazdasági-pénzügyi beágya-

⁵⁴ 209. p.

zottsága a hazai társadalomba. Ugyanis a több évszázada megyeszékhely városnak felelőssége is van abban, hogy mivel, mennyiben és hogyan járul hozzá Magyarország fejlődéséhez, hazai és nemzetközi helyzetének erősödéséhez.

Végül: mindegyik veszprémi lakos vagy itt munkát vállaló, de különösen azok, akik bármilyen szinten vezető pozícióban vannak, és/vagy résztvevők a társadalom bármely szektorában, személy szerint is felelősek azért, hogy a városnak ne csak múltja, hanem élhető jelene és biztos jövője legyen. Ezt tették ők, e kötet szerzői a benne megnevezettekkel és a csak a munkájuk eredményét tükrözőkkel együtt, s mindazzal, ami százöt évvel ezelőtt volt, történt, a mi jövőnket készítette elő.

Köszönettel tartozunk e munkájukért!

TÖLGYESI JÓZSEF

TARTALOM

Előszó Br. Hornig Károly.....	III.
I. Veszprém a középkorban. Dr. Békefi Remig.....	1
II. Veszprém újkori története. Dr. Lukcsics József.....	33
III. Veszprém város képviselőtestülete 1912. évben.....	71
IV. Veszprém közegészségügyi viszonyai. Dr. Csolnoky Ferenc.....	77
V. Veszprém r. t. város népnevelési ügye. Papp Sándor.....	95
VI. Veszprém társadalmi intézményei. Dr. Réthi Ede.....	109
VII. Veszprém műemlékeiről. Á. Ó. és P.....	139
VIII. Közgazdasági élet. Dr. Óvári Ferenc.....	151
IX. Veszprém földrajza. Dr. Cholnoky Jenő.....	185
Utószó Tölgyesi József 2016.....	I.

Sorozatszerkesztő:
Csiszár Miklós

Technikai szerkesztő:
Tamás István

A kötet megjelenését
Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta

A Veszprémi Szemle Várostörténeti Közhasznú Alapítvány
kuratóriuma köszönetet mond
a kötet előkészítéséhez nyújtott támogatásért
az Eötvös Károly Megyei Könyvtár munkatársainak

ISBN 978-963-89513-9-7
ISSN 2060-6109

Kiadja:
Veszprémi Szemle
Várostörténeti Közhasznú Alapítvány
8200 Veszprém, Baláca sor 10.

Felelős kiadó:
Faa Judit, a kuratórium elnöke

Szerkesztőség:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: (+36-20) 253-3078
E-mail: csiszar.miklos@invitel.hu

Nyomda:
OOK-Press Kft.
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Veszprém
2016

